

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE İMTİYAZ ANLAYIŞI VE OSMANLI
BANKASI'NIN KURULUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN BASRİ ONURCAN

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE İMTİYAZ ANLAYIŞI VE OSMANLI
BANKASI'NIN KURULUŞU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN BASRİ ONURCAN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEBAHATTİN ŞİMŞİR

BALIKESİR, 2024

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 202112517008 numaralı Hasan Basri ONURCAN'ın hazırladığı “Osmanlı Devleti'nde İmtiyaz Anlayışı ve Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu” konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca .../.../2024 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ezgi AYDOĞMUŞ İmza

Üye İmza

Üye İmza

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../....../2024

İmza

Hasan Basri ONURCAN

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren tarih sahnesinden çekildiği ana kadar dünya üzerinde ender görülen bir medeniyet yaratmıştır. Devlet yönetimi başta olmak üzere, askerlik, ilim, siyaset ve sanat gibi alanlarla da daima önde olmuş, âleme nizam, barış ve adalet getirmiştir. Ancak tarih üzerinde müstesna bir devlet olan Osmanlı Devleti ticaret ve finans konularında özenli ve dikkatli olamamıştır. Hiç şüphesiz ki kuruluşundan itibaren özellikle Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar kazanılan fetihler sebebiyle para ve finans alanlarında sıkıntı çekilmemiştir. Takip eden dönemlerde ise yerli tüccar ve esnaf sınıfı yapılandırılıp geliştirilememiştir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı genel anlamda Selçuklu Devleti ekonomik yapısının mirasını taşımaktadır. Selçuklu Devleti'ndeki ahilik ile kurumsallaşmış esnaflık faaliyetleri ticari canlılık yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nde de tarımsal faaliyetler ile küçük esnaflık faaliyetleri en önemli ticaret faaliyetleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ekonomik yapı içerisinde ticari hayata müdahil bir politika izlenmiş, yerli sermaye ve tüccar sınıfının oluşması mümkün olmamıştır. Bunun en büyük nedenleri Osmanlı Devleti'nin iktisadi faaliyetlerindeki temel ilkeleri olmuştur. Devlet yönetiminde zamanla II. Selim ve II. Murat dönemlerinde yabancı tüccar ve sarraflara karşı bir hoşgörü ve talep gösterilmiştir. Osmanlı toplumu içerisindeki gayrimüslimler ticaret ve finans konusunda uzmanlaşmışlar, zamanla devletin mali ihtiyaçlarını finans eder duruma gelmişlerdir.

Bu çalışmada imtiyazları yaratan Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi ilkeler gayrimüslim tüccar ve sarraflar ile diploması faaliyetleri sonucu batılı devletlerin çalışmaları ortaya konularak 19. yüzyıla gelindiğinde bir imtiyaz olan Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri ve etkisi incelenerek iktisadi olayların anlaşılması ve günümüz iktisadi hayatındaki imtiyaz anlayışının varlığının sorgulanmasına yardımcı olunacağı ümit edilmektedir.

Bu amaçla konunun belirlenip, araştırılması, bilgilerin derlenip yazılması aşamalarında değerli bilgi ve görüşlerini benden esirgemeyen, bu konu üzerine

Çalışmalarımda beni yreklendirip teşvik eden ve daima destek olan değerli hocam Sayın Prof. Dr. Sebahattin şİMşİR'e çok teşekkür ederim.

Ayrıca bir ğretmen olarak beni daima teşvik eden, evde kitap ve belgelerle yarattığım dağınıklığı bıkmadan usanmadan hořęr ile karşılayan eşim Tülay ONURCAN'a teşekkürlerimi sunarım.

BALIKESİR, 2024

HASAN BASRİ ONURCAN

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE İMTİYAZ ANLAYIŞI VE OSMANLI BANKASI'NIN KURULUŞU

ONURCAN, Hasan BASRİ

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2024, 110 sayfa

Osmanlı Devleti'nin iktisadi tarihine bakıldığında birçok defa yabancı devlet, kişi ve kurumlara imtiyaz adı verilen iktisadi, siyasi ayrıcalıklar verildiğini görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uygulanan temel iktisadi prensipler, Osmanlı toplumu içinde yer alan gayrimüslim tüccarlar, sarraflar ve diplomasinin etkisi ile batılı devletler tarafından elde edilen bu imtiyazların, Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatı üzerindeki etkileri ve iktisadi olayları incelemek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Birinci bölümde konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, imtiyazların yabancılar tarafından elde edilmesini sağlayan temel nedenler ortaya konmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan borçlanma ve finansman ihtiyacı sonucu en uzun süreli bir imtiyaz kuruluşu olan Osmanlı Bankası'nın kuruluşu, bu bankanın Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri, devlet idaresi ile yabancı sermaye grupları arasındaki ilişkiler anlatılmaya çalışılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ile imtiyaz ve kapitülasyonların yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde meydana getirdiği külfet, imtiyazların ve kapitülasyonların sona erdirilmesi, Osmanlı Bankası'nın Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri ve bankanın yakın tarihte faaliyetinin sona ermesi anlatılmaya çalışılacaktır.

Sonuç olarak konu ile ilgili elde edilen araştırma ve belgelerin incelenmesi ile imtiyazların ve bir imtiyaz olan Osmanlı Bankası'nın gerek Osmanlı Devleti

gerekse Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde yarattığı iktisadi gelişmelerin sebep ve sonuçları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İmtiyaz, Kapitülasyon, Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti

ABSTRACT

UNDERSTANDING OF PRIVILEGES IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE FOUNDATION OF THE OTTOMAN BANK

ONURCAN, Hasan Basri

Master's Thesis-, Department of History

Advisor: Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2024, 110 pages

When we look at the economic history of the Ottoman Empire, it is possible to see that economic and political privileges, called privileges, were granted to foreign states, individuals and institutions many times.

The subject of this study is to examine the basic economic principles applied since the foundation of the Ottoman Empire, the effects of these privileges obtained by the western states with the influence of non-Muslim merchants, moneychangers and diplomacy within the Ottoman society, on the economic life of the Ottoman Empire and economic events.

In the first part, in order to provide a better understanding of the subject, the main reasons that enable foreigners to obtain privileges will be tried to be revealed.

In the second part, the establishment of the Ottoman Bank, which was the longest-lasting concession institution as a result of the borrowing and financing needs of the Ottoman Empire in the 19th century, the effects of this bank on the Ottoman Empire, and the relations between the state administration and foreign capital groups will be explained.

In the third part, the burden that the privileges and capitulations caused by the end of the Ottoman Empire and the newly established Republic of Turkey, the termination of the privileges and capitulations, the activities of the Ottoman Bank in the Republic period and the end of the bank's activities in the recent past will be explained.

As a result, by examining the research and documents obtained on the subject, the causes and consequences of the privileges and the economic

developments created by the Ottoman Bank, which was a privilege, on both the Ottoman Empire and the Republic of Turkey will be tried to be revealed.

Keywords: Concession, Caputulations, Ottoman Bank, Ottoman Empire, Republic of Turkiye

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı	1
1.3. Araştırmanın Önemi	2
1.4. Araştırmanın Varsayımları	3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1.6. Tanımlar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	5
2.1. Kuramsal Çerçeve	5
2.2. İlgili Araştırmalar	5
3. YÖNTEM.....	7
3.1. Araştırmanın Modeli	7
3.2. Evren ve Örneklem.....	7
3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri	7
3.4. Verilerin Toplanma Süreci	8
3.5. Verilerin Analizi.....	8
4. BULGULAR VE YORUMLAR	9
4.1. İmtiyaz (Kapitülasyon).....	9
4.1.1. İmtiyaz Kavramı ve Tanımı.....	9
4.1.2. İmtiyaz ve Kapitülasyon Kavramlarının Karşılaştırılması	10
4.1.3. Tarihsel Süreç ve İlk İmtiyazların (Kapitülasyonların) Ortaya Çıkışı....	11
4.1.4. İmtiyaz Çeşitleri (Kapitalizme Kadar).....	14
4.1.5. Yeni Dünya Düzeninde Kapitalist Devletlerin İmtiyaz (Kapitülasyon) Anlayışı.....	15
4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyaz	20

4.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Prensiplerin İmtiyaz Anlayışındaki Etkileri	20
4.2.2. Osmanlı İmparatorluğunda İmtiyazların (Kapitülasyon) Ortaya Çıkışında Merkantilist Düşüncenin Etkisi	25
4.2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyazların-Kapitülasyonların Gelişimi ..	27
4.2.4. İmtiyaz ve Kapitülasyonların İktisadi Etkileri.....	31
4.2.5. İmtiyaz ve Kapitülasyonlardan Kurtulma Çabaları ve Tartışmalar	36
4.3. İmtiyazlı Bir Banka Olarak Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu	43
4.3.1. Osmanlı Bankası Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Siyasi Durum.....	43
4.3.2. Galata Bankerleri ve Gayrimüslim Tüccarların Faaliyetleri-Dersaadet Bankası'nın Kuruluşu.....	47
4.3.3. Ottoman Bank ve Bank-i Osmani-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	57
4.4. Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Bankası'nın Faaliyetleri	68
4.4.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 1969 Yılına Kadar Osmanlı Bankası'nın Faaliyetleri.....	68
4.4.2. 1969-1996 Döneminde Osmanlı Bankası'nın Faaliyetleri	73
4.4.3. Osmanlı Bankası'nın Yerli Sermayeli Bir Türk Bankası'na Dönüşmesi.....	75
4.4.4. 2001 Krizi ve Osmanlı Bankası'nın Tarih Sahnesinden Çekilmesi	82
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	86
5.1. Sonuçlar.....	86
5.2. Öneriler.....	91
KAYNAKÇA	94
EKLER.....	99
EK-1: Ottoman Bank'ın Kraliçe Victoria Tarafından Verilen Kuruluş Fermanı.....	99
EK-2: Ottoman Bank'ın Kraliçe Victoria Tarafından Verilen Sermaye Artırım Fermanı	100
EK-3: Osmanlı Bankası Kuruluş Mukavelesi Suretinin Birinci Sayfası.....	101
EK-4: Osmanlı Bankası Kuruluş Mukavelesi Suretinin Son Sayfası.....	102
EK-5: Osmanlı Bankası'nın 1875 Mukavelesinin Son Sayfası.....	103
EK-6: Rûsunm-u Sitte İdaresinin Kurulmasına Yol Açan 22 Kasım 1879 Tarihli Mukavele ve İmza Sayfası.	104

EK-7: Osmanlı Bankası'nın Banknotlarını Altın Karşılığında Değiştirme İlanı ve 3 Nisan 1947 Tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Osmanlı Bankası Banknotlarının Geri Ödenmesi ile İlgili Refii Şükrü Suvla'nın Makalesi ve Altta 5 Nisan 1947 Tarihli Republique Gazetesinde Fransızcası.....	105
EK-8: 1 Ocak 1875 Tarihli 1 Altın Liralık Osmanlı Bankası Banknotu.....	106
EK-9: Osmanlı Bankası Parası Kaime	106
EK-10: 1875 Tarihli 1 Liralık Kesilip İptal Edilen Banknotlar	107
EK-11: Osmanlı Bankası Şube Listesi	107
EK-12: 27 Ekim 1968 Hürriyet Gazetesi Cezayir Büyükelçisi İsmail Soysal'ın Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya Büyük İmtiyazlar Tanıyor Adlı Yazısı	108
EK-13: 26 Temmuz 1975 Tarihli Hürriyet Gazetesi Amerikalılara Tanınan İmtiyazların Kaldırıldığına Dair Haber	109
EK-14: 7 Eylül 1970 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Japonlara İmtiyazlar Tanındığına Dair Haber	109
EK-15: 26 Ocak 1968 Tarihli Son Baskı Gazetesi'nin Boraks İmtiyazları ile İlgili Haberi	110
EK-16: 1 Aralık 1970 Tarihli 59 Sayılı Haftalık Devrim Gazetesinin Yabancı Doktorlara Tanınan İmtiyazlar İle İlgili Haber	110

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CDAB	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
OBA	: Osmanlı Bankası Arşivi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TL	: Türk Lirası

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Bu araştırmanın problemini, Osmanlı Devleti'nin erken dönemden itibaren iktisadi hayatı ve ticareti özendirmek amacıyla yabancı devlet ve şahıslara ayrıcalıklar tanınması sonucu ortaya çıkan iktisadi münasebetler oluşturmaktadır. Bu ayrıcalıklar sadece yabancı devlet ve şahıslara tanınmamış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar Osmanlı yurttaşı olan gayrimüslimlere de tanınması problem oluşturmıştır. Bu konu ile ilgili yapılmış olan çeşitli araştırmalar ve arşiv belgeleri incelenerek doğru bir şekilde yorumlanabilmesi son derece önemlidir.

Belirlenen konu Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine ve Cumhuriyet dönemi ile günümüze kadar iktisadi tarihin ortaya konulması için daha önce yapılmış olan çalışmalarla ve Osmanlı Bankası ile ilgili arşiv belgelerinden yararlanarak incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı Devleti'nin erken çağlardan itibaren iktisadi, siyasi ve askeri açıdan güçlü olduğu dönemlerde başlayan ayrıcalık (imtiyaz) tanımı anlayışının iktisadi nedenlerini 19. yüzyıla gelindiğinde, bu imtiyazların Osmanlı Devleti'ne yarattığı sorunları, bu sorunların Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar intikal etmesini ve sonuçlarını ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda;

- Osmanlı Devleti'nde imtiyaz anlayışı,
- Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayatın temel özellikleri,
- Tüccar sınıfı ve sermaye grubunun oluşmaması,

-Yabancılar ve gayrimüslimlerin Osmanlı ticaretinde öne çıkmaları,

-19. yüzyıl'a gelindiğinde Osmanlı ekonomisinin tamamen yabancıların kontrolüne geçmesi,

- Borçlanma ve finansmanı yürütmek amacıyla Osmanlı Bankası'nın kurulmasına izin verilmesi ve bu bankanın Osmanlı Devleti üzerindeki önemini, etkilerini ve cumhuriyete yansımalarını ortaya çıkarmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

İnsanoğlu tarih sahnesine çıkıp bireysel yaşamdan toplu yaşama geçişten itibaren oluşturduğu topluluklarla devlet halinde yaşamaya başlamıştır. Daha sonra devletler arasındaki mücadeleler ile toprak elde ederek genişleme, büyüme hedefleri ortaya çıkmıştır.

Yapılan savaşlar ve fetihler ile bu amaçlara ulaşmaya çalışılmıştır. Ancak yüzyıllar ilerledikçe toprak elde etme (Militarizm) hedefi emperyalist düşünce ve kapitalizme dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu da ilk kurulduğu dönemlerden itibaren savaş ve fetih ile ganimet ve topraklar elde etmiştir. Ancak devletler açısından toprak kazanma önemini korumaya devam etse de savaştaki kayıplar, ele geçirilen bölgelerde başka sorunların ortaya çıkmasına sebep olabileceği düşüncesi ile iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde güçlü olan devlete bağlı bir yönetim biçimi oluşturarak, ticari faaliyetler ile bir ülkenin ele geçirilebileceği gerçeği de ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarına kadar verilen imtiyazlar ve kapitülasyonlar devletin güçlü olduğu dönemlerde devlete katkı sağlamakla birlikte devleti bir sömürge haline getirme sürecini de beraberinde getirmiştir.

Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından yabancı devletlere banka kurulması imtiyazı verilmesi ile kurulan Osmanlı Bankası'nın Cumhuriyet dönemi ve sonrasına kadar imtiyaz ve kapitülasyonların ne derece etkili olduğu önemli bir örnek olup bu bankanın faaliyetleri iktisat tarihi açısından önem arz etmektedir.

19. yüzyılda bir imtiyaz olarak kurulan Osmanlı Bankası'nın 21. yüzyıla kadar süren faaliyetleri ve kapatılması yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne etkileri, imtiyaz açısından Türk iktisadi düşüncesinde meydana gelen değişiklikleri ortaya koymak açısından önemlidir. Çalışmanın neticesinde ulaşılan bilgiler daha sonra yapılacak çalışmalar da yol gösterecektir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Osmanlı Devleti'nin iktisadi prensiplerinin imtiyazların tanınmasında hoşgörü ortamı yarattığı göz önünde bulundurulmuştur. İmtiyaz ve kapitülasyonlar elde ederek kurulan Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ne olan siyasi ve iktisadi etkilerini ortaya koymaya dayanan bu çalışma ile iktisadi ve siyasi bağımsızlığın önemi açısından dikkate değer olabileceği varsayılmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve çöküş dönemi içerisindeki zaman aralığında imtiyaz-kapitülasyon uygulamalarının genel olarak analizi ile sınırlıdır. 19. yüzyılda bu uygulamaların sonucu olarak kurulan Osmanlı Bankası, Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyet dönemine geçişte iktisadi açıdan meydana gelmiş faaliyetler araştırmanın sınırlılıkları içerisinde yer almaktadır.

1.6. Tanımlar

Ceneviz: İtalya Yarımadası'nın kuzey batısında, Liguria olarak bilinen bugünkü Cenova merkezli bölgelere deniz ticaretinde üstün olan bir şehir devleti olarak varlığını sürdürmüştür.

İstanbul'da Galata, İzmir'de Foça ve Çandarlı, Bartın, Amasra, Düzce ve Sinop 11. ve 15. yüzyıllar arasındaki dönemde ticaret kolonileri kuran Cenevizlilerin ticaret yollarında idiler.

Venedik: İtalya yarımadasında bugünkü Venedik kenti civarında 7. yüzyıl ve 18. yüzyıl arasında hüküm sürmüş denizci bir kent devletidir. Fatih Sultan Mehmet döneminde Venediklilere bir takım ticari ayrıcalıklar verilmiştir.

Lonca: Osmanlı Devleti'nde esnaf gruplarının teşkilatlandığı esnafın çeşitli fonksiyonlarını icra ettiği yerdir. Lonca kelimesinin Osmanlı esnaf teşkilatında ne zaman kullanılmaya başlandığına dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte özellikle İtalyan şehir devletlerinin Venedik ve Ceneviz ile olan ticari münasebetlerin bu tabirin çıkışında etkili olduğu söylenebilir.

Ticari ilişkilerin yoğunlaştığı Galata'da Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren Lonca isimli bir mahallenin varlığı dikkat çekmektedir.

15. yüzyılın sonlarında özel bir ticari yeri ifade eden lonca kelimesi 17. yüzyıldan itibaren doğrudan esnaf sisteminin adı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Kal, 2003, s. 211-212).

İaşe: Beslenmek, geçinmek ve yaşamak için gereken temel gıda maddelerinin sağlanmasıdır. Osmanlı Devleti'nin temel iktisadi politikalarından biridir. Osmanlı Devleti malları ilk üreticiden, son tüketiciye ulaşmaya kadar bütün aşamaları talep altında toplamıştır (Genç, 2021, s. 56).

Galata: İstanbul'da bir semtin adı olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet dönemi ile birlikte ticari hayatın canlandığı, 19. yüzyıla gelindiğinde yabancı elçiliklerin mekanı olması yanında bir ticaret merkezi olarak banker, komisyoncu ve borsa çevrelerinin ana üssü konumuna gelmiş, para ve finans merkezi haline ulaşmıştır (Manav, 2019, s. 18).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmaya ilk olarak imtiyazın tanımı ve kapitülasyon kelimesi ile karşılaştırılması yapılarak, Osmanlı Devleti'nin imtiyazlara zemin hazırlayan temel iktisadi prensiplerinin etkileri ile başlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin güçlü döneminde imtiyaz anlayışı, imtiyazların sebepleri, dönemsel gelişmeler, siyasi, iktisadi ve sosyal yapı üzerindeki etkileri ile devam edilmiştir.

Konunun daha iyi ortaya konulması ve anlaşılması açısından 19. yüzyılda bir imtiyaz olan Osmanlı Bankası'nın kuruluşu, önemi ve etkileri, ortaya çıkartılarak yeni Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki etkileri, günümüzde imtiyaz anlayışının gidişatında meydana gelen değişiklikler yabancı sermaye ve özelleştirme anlayışı ile karşılaştırılarak araştırma sonlandırılmıştır.

2.2. İlgili Araştırmalar

İmtiyazlar ve kapitülasyonlar hakkında çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin imtiyazlara etkileri tarihsel olarak tüm açıklığı ile ortaya konulmuş iken yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde imtiyaz anlayışının nasıl oluştuğu, değiştiği ve şekillendiği karşılaştırılarak pek bir inceleme yapılmamıştır. Bu araştırmanın ve incelemenin temel kaynağını konu ile ilgili yazılı kitap, dergi ve tez ve arşiv bilgileri oluşturmaktadır. Tasnif çalışmaları yapılırken olaylar yalnız anlatılmakla kalınmamış, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri konumu ile ilgili iktisadi durumu ilgilendiren olaylara da işaret edilerek bilgiler verilmiştir.

İmtiyaz ve kapitülasyonların genel değerlendirilmesi hususunda Osmanlı Devleti'nin erken çağlardan Cumhuriyet dönemine kadar, yani 14. yüzyıldan 20.

yüzyıla kadar olan döneme ait bilgi verirken, Mehmet Genç'in *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Abdulkadir Buluş'un *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Şevket Pamuk'un *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*, İlhami Yurdakul'un *İktidarın Ruhu Osmanlıdan Cumhuriyeti Kişizade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyasetten Katl, Müzekere)*, Osman Nebioğlu *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Metin Ünver- Murat Hulkiender *Osmanlı Fransız İlişkilerinde Krizler ve Çatışmalar 1901 Hadisesi*, Nursel Manav, *Osmanlı Maliyesi ve Baltazziler*, Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi*, George Zarifi (1806-1884), Şevket K. Akar- Hüseyin Al, *Osmanlı Dış Borçları ve Gözetim Komisyonları (1854-1856)*, Necdet Hayta-Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)* adlı eserlerden; ayrıca, Ulaş Kıpıl, Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi*, Mustafa Mahlut, *Meclis-i Mebusan'da İmtiyazlar, Sorun ve Tartışmalar (1908-1914)*, Şevki Çobanoğlu, *Borç Tuzağı ve Ekonomik Sömürü Odakları*, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Halil İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomik Tarihi*, Devlet-i Aliyye, İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Reşat Ekrem Koçu, *Tarihte İstanbul Esnafı*, Bayram Nazır, *Şehbender Raporlarına Göre I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı Ticareti*, TDV İslam Ansiklopedisi ve Ahilik Ansiklopedilerinde bulunan birçok madde ve çeşitli makalelerden faydalanılmıştır.

Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve yerli sermaye tarafından satın alınması ve 21. yüzyılda tamamen ortadan kalkması ile ilgili olarak, M. Andre Autheman, *Osmanlı Bankası'nın Tarihçesi*, *The Imperial Ottoman Bank*, Cristopher Clay, *Gold For The Sultan*, Ethem Eldem, *135 Yıllık Bir Hazine Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler*, Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, Hüseyin Al, *Osmanlı Devleti'nde Kombiya İstikrarı Uygulaması (1839-1863)*, Y. Akın Önger, *Benden Sonra Devam*, Mustafa Aysan, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları* adlı eserlerden ve çeşitli dergi, gazete, yüksek lisans ve doktora tezlerinden de önemli ölçüde faydalanılmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Konu ile ilgili bu çalışmada imtiyazların Osmanlı Devleti'nde yaratmış olduğu iktisadi, siyasi ve toplumsal gelişmeleri tanımlama amacı ile araştırma yaklaşımı olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model doğrultusunda konu ile ilgili olaylar, dönemin koşulları göz önünde bulundurularak tanımlanmaya çalışılmıştır. Konu hakkındaki bilgiler, arşiv belgelerine, daha önce yazılmış bir çok yazılı belgelere ve eserlere dayanılarak taranmış ve tarafsız bir şekilde yorumlanmıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Osmanlı Devleti'nin imtiyaz anlayışı ile verilen imtiyaz ve kapitülasyonlardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyet'e kadar çok sayıda imtiyaz ve kapitülasyon söz konusu olmuştur. Bunlar, siyasi, iktisadi olmak üzere çok farklı imtiyaz ve kapitülasyonlardır. Evrenin tümü yerine bir imtiyaz olan Osmanlı Bankası örneklem olarak seçilmiş ve çalışılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Teknikleri

Çalışma konusu belirlendikten sonra, konu ile ilgili ortaya konulmuş olan çalışmaları tespit ederek bir bibliyografya oluşturulmuştur. Öncelikle Osmanlı Bankası Arşivinde konu ile ilgili olan belgelerden, daha önce yapılmış olan araştırmalardan ve eserlerden yeteri kadar faydalanılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmanın veri toplama süreci literatür taraması yapılarak başlamıştır. Elde edilen bilgilere ek olarak imtiyaz ve kapitülasyonlar ile ilgili kitap ve makaleler okunarak veri toplama süreci devam ettirilmiştir. Bütün bu kaynaklara ek olarak arşiv belgeleri incelenerek bilgi toplanmıştır. Osmanlı Bankası Arşivi (Salt Müze) belgelerinden ek kaynak olarak bilgi edinilmiştir. İktisat tarihi genel hatları ile incelenmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Elde edilen belgeler, dokümanlar ve eserler belirlendikten sonra okunup bahsettikleri konular hakkında bilgi edinilmiştir. Daha sonra taranmış olan kaynaklar kendi arasında konularına göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmada çalışma konusunun problemi ve amacına uygun olarak her sınıflandırmanın bağımsız olması, konunun bütünlüğünü kapsamaması ilkelerine dikkat edilmiş, önem verilmiştir.

Kaynakların bir araya getirilip toplanması aşamasında Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Osmanlı Bankası Arşivi, Osmanlı Bankası kütüphanesinden de faydalanılmıştır.

Konunun tasnifi sonrasında, çalışmanın ana başlıkları altında yer alacak alt başlıklar belirlenmiştir. Bu sıralama sonrasında bilgiler sırasıyla ele alınmış ve araştırmanın amaçları doğrultusunda verilerin anlam ifade etmesine çalışılmıştır. Daha sonra elde edilen bu bilgiler araştırma problemine bir çözüm önerisi getirerek amacıyla yorumlanarak bütünleştirilmiştir.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. İmtiyaz (Kapitülasyon)

4.1.1. İmtiyaz Kavramı ve Tanımı

Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan imtiyaz sözcüğünün Türk dilindeki karşılığı Türk Dil Kurumu tarafından “Ayrıcalık” olarak tanımlanmıştır (Devellioğlu, 2017, s. 500). İmtiyaz kelimesi iki farklılık yaratarak kelimeye bir özellik, bir üstünlük, bir hak anlamı yüklenmiştir.

İmtiyazât kelimesi imtiyaz'ın çoğulu olarak kullanılmıştır. Bir devletin, ülkesinde bulunan yabancı kişi, topluluk, kuruluş veya farklı devletlere tanıdığı bir takım iktisadi hak ve ayrıcalıklardır. İslam tarihinde ise Eman ve Ahit olarak görülmektedir. Verilen bu imtiyaz belgelerine İslami bölgelerde fusul, şürüt, mersum, eman, emannâme, sulh gibi isimler verilmiş olup bu ayrıcalıklar, veren devletin başkanları ve yöneticileri tarafından tek taraflı olarak verilmiştir (Kallek, 2000, s. 242-244)

Bir işletmeye, kişiye veya bir toplumun tekeline verilmiş özel bir izin, ruhsat, lisans veya patent bir imtiyazdır. Petrol arama imtiyazı almış bir işletmeye petrol ayrıcalığı almış demek zordur. Petrol ve maden arama, tekel işletmeleri Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla beraber bazı devletlere iç işlerinde muhtariyet verilmesi de birer imtiyazdır.

İmtiyaz kelimesinin siyasi, hukuki ve iktisadi anlamlarda özel bir yeri olup “Ayrıcalık” sözcüğü bu alanlardaki anlamların karşılığını vermemektedir.

İmtiyaz kavramının barındırdığı diğer bir anlam ise, bir ülkede yabancı devletlerin elde ettiği hukuki statüdür. Bu tür imtiyazlar hukuki açıdan kapitülasyonlar ile örtüşmektedir. Yabancılarla nasıl bir hukuk uygulanacağı tarihi süreç boyunca tartışılan bir konu olmuştur. Uluslararası ilişkilerde imtiyaz,

diplomatik ayrıcalık ve dokunulmazlıklar ile ilgili olarak da kullanılmaktadır. Bu açıdan diplomasi temsilcileri ile konsolosluk ve konsolosluk görevlilerine ilişkin olarak, kabul eden devletin kimi yasalarının özünden bağışık tutulmayı kapsamaktadır (Esirgen Örsten, 2010, s. 7)

4.1.2. İmtiyaz ve Kapitülasyon Kavramlarının Karşılaştırılması

İmtiyaz ve kapitülasyon kelimeleri kullanım alanları içinde birbirlerinin yerine kullanılıyor algısı yaratmıştır. İmtiyaz denildiğinde ilk akla gelen karşılık kapitülasyon olmuştur. Fakat iki kelime kapsam bakımından farklı anlamlar ifade edebilmektedir. İmtiyaz kelimesini üç anlam ile ifade etmek mümkündür. İlk olarak “Ayrıcalığın” karşılığı olarak verilir. İkinci olarak, Devlet tarafından işletme ve şirketlere verilen çeşitli haklar olarak tanımlanabilir. Üçüncü olarak da tarihsel açıdan imtiyaz Osmanlı Devleti’nin vatandaşı olup ve ülkesinde yaşayan Müslüman olmayan halkına siyasal ve iktisadi bir tereddüt yaşamadan vermiş olduğu ayrıcalıklardır. İmtiyaz kavramı içerisinde başkalık, farklı olma, bir işi belli bir kişi veya şirkete tahsis ederek başkalarının yapmamasını sağlama, istisna ve hukuki muafiyetler sağlayan bir devletin kendine özgü yönetim anlayışı vardır (Malhut, 2010, s. 402).

Kapitülasyon ise sözcük olarak Latince ve “capitulatio” kelimesinden gelmektedir. Başlıklarla bölümlere ayrılmış ve ortaya konulmuş devletlerarası bir antlaşma olarak tanımlanır. Kapitülasyon kelime olarak zaman içerisinde geniş ve dar olarak farklı anlamlarla kullanılmıştır. Uluslararası ticaretin gelişmeye başladığı dönemde, yabancı kişilerin ve onların mallarının dokunulmazlık haklarının bulunduğu inanılmıştır. Yabancıların güvenliklerinin sağlanması için onlara özel haklar ya da bir lütuf, bir ihsan, bir bağış olarak hükümdar tarafından bir ferman veya irade ile ya da devletlerarası anlaşmalarla iki taraflı yükümlülükler olarak kapitülasyonlar ortaya çıkmıştır. Kapitülasyon ana anlam olarak “Bir ülkede oturan yabancılara devletlerarası antlaşmalarla sağlanmış olan imtiyazlar” bütünüdür (Nebioğlu, 1986, s. 1).

Anlaşılabacağı üzere imtiyazsız bir kapitülasyon olmayacaktır. Yani kapitülasyonları imtiyazlar oluşturmaktadır. Bir örnek ile açıklamak gerekirse imtiyaz bir meyvenin içi, kapitülasyon ise o meyvenin kabuğudur.

4.1.3. Tarihsel Süreç ve İlk İmtiyazların Ortaya Çıkışı

İmtiyaz ve kapitülasyonların insanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başladığı çok eski çağlardan bu yana var olduğunu ve ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İnsanlar eski çağlarda kavimler halinde birbirlerinden ayrı tecrit edilmiş şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kendi gelenek ve adetlerine ve teamüllerine göre yaşamlarını güven altına almışlardır. Zamanla birbirlerinin varlığını hissettikçe, kavimler arasında çatışma ve düşmanlıklar oluşmaya başlamıştır. Birbirlerine yabancı olmaları tecrit halinde yaşamaları yabancının düşman olarak görülmesine neden olmuştur.

Ancak kavimler içinde insan nüfusunun artmaya başlaması, ihtiyaçların da artmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum insanoğlunu ticaret yapmaya ve ilişki kurmaya yöneltmiştir. Böylece insanların birbirleriyle ilişki kurması ticaret tarihinin de doğmasını sağlamıştır.

İktisat tarihi, insanların varlıklarını devam ettirebilmeleri için, gereksinimlerini nasıl tedarik ettiklerini anlatır. H. Heaton; İktisat tarihini "İnsanların gereksinimlerini sağlamak için ürettiklerini ve imal ettiklerini yüzyıllar boyunca nasıl paylaştıklarının tarihidir" diye ifade etmektedir (Tabakoğlu, 2018, s.37).

Süreç geliştikçe ticaretin artma eğilimi göstermesi yabancılara düşman gözü ile bakılmasını ve yabancılardan haklardan yoksun bırakılmasını da ortadan kaldıracak duruma gelmiştir. Yabancılardan ticaret yapabilmeleri için kendilerine bulundukları ülke veya mahalde belli bir süre kalma hakları tanınmaya başlanmıştır. Bunun sonucu tecrit halinde yaşayan topluluklar birbirlerinin şehirlerinde, ülkelerinde yavaş yavaş küçük pazarlar kurarak ticaret yapmaya başlamışlardır.

Ortaçağ dönemine gelindiğinde toplumlar arasında daha sıkı ticari ilişkiler kurulmuştur. Ticaret yapan tüccar sınıfı oluşmaya başlamış, bu tüccarlar ve tacirler kendi ülkesi dışına çıkarak göç etmeye başlamışlardır. Özellikle bu dönemde Akdeniz bölgesindeki şehir ülkeleri doğu ile ciddi ticaret ilişkileri geliştirmişlerdir. Bu becerikli tüccarlar Akdeniz'in doğu kesimlerine yerleşerek kendi yönetimleri altında şehirler kurmaya başlamışlar ve birçok imtiyazlar elde ettikçe kurdukları şehirlerde kendi hukuk düzenini sağlamak, ticaret ve bireysel haklarını güven altına almak üzere kendi mahkemelerini kurmuşlardır. Bunun akabinde doğal olarak devletlerarasında antlaşmalar olmaya başlamıştır. Yabancılar bazı haklar elde etmeyi başararak iki taraflı karşılıklı imtiyazlar oluşturmaya yönelmişlerdir. Aslında bu gelişmelerin doğrultusunda uluslararası hukuktan önce nitelik olarak imtiyaz ve kapitülasyonların var olduğunu söylemek mümkündür.

Bu imtiyaz ve kapitülasyonları ilk olarak M.Ö. 1200 yılında Mısır'da Tarsos tüccarları Nil kıyılarında üç kentte kurdukları ticari koloniler için almışlardır. Romalılar yabancı tüccarlara M.Ö. 250 yıllarında önce kendi tüccarlarına uyguladıkları hakları yabancı tüccarlara da tanımışlardır. Ancak Romalılar iktisadi ve siyasi güçlerini artırdıktan sonra M.Ö. 242'de yabancıların bu haklarını kaldırmışlardır (Nebioğlu, 1986, s. 4).

İtalyan şehir devletleri Bizans ile ticari ilişkiler kurarak kavimler göçünden sonra (M.Ö. 350-800) Batı Roma'nın mirasçısı olmuşlardır. Amaifi, Pisa, Venedik, Genoa ve Floransa Bizans topraklarına yerleşerek koloniler kurmuşlardır.

M.S. 992'de yabancıların ikamet koşulları belirlenerek devletlerarası antlaşmalar düzenlenmiştir. 1060 yılında Venedik, Bizans'tan kendi vatandaşlarının hukuksal anlaşmazlıklarına ve ceza davaları için mahkeme kurma imtiyazı elde etmiştir.

Haçlı Seferleri de imtiyaz ve kapitülasyon tarihinde önemli bir etken olmuştur. Doğu ile Batı arasındaki ticari ilişkiler yayılarak güçlenmiştir. Ticaret gemi filolarının çoğalması ile doğu malları Venedik, Marsilya ve Cenova üzerinden Avrupa'ya nakil olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonucu konsolosluklar önem kazanmış, Avrupa Devletleri Doğu ülkelerinde konsoloslukların yargı hakkı imtiyazını elde etmişlerdir.

Anadolu Selçuklu sultanları erken dönem sayılabilecek 1207 yılında Venediklilere ve Kıbrıs Krallığına ticari imtiyazlar vermişlerdir. Günümüze ulaşan ilk ahidnâme metni ise Mayıs 1210 tarihini taşımaktadır. (İnalcık, 2011, s. 152).

İtalyan şehir devletleri Bizans üzerinde etkin bir ticaret yaratmışlardır. Bizans İmparatoru Alexius Komnenus 1082’de Venedik, 1112’de Pisa ile ticaret anlaşmaları yapmıştır. Daha sonra 1152 tarihinde Bizans İmparatoru Manuel Komnenus Cenevizlilerle bir antlaşma yaparak, Cenevizlilerin Galata’da kendilerine özgü bir liman, mahalle ve gümrük kurma imtiyazını tanımıştır. 1228 ve 1251 yıllarında Latin egemenliği İstanbul’da hüküm sürdüğü sırada Cenova ve Venedik ile de antlaşmalar imzalanmıştır (Nebioğlu, 1986, s. 5).

Avrupa’da imtiyaz ve kapitülasyonların kavimler göçünden itibaren 15. yüzyıla kadar var olduğu bilinmektedir. İngiliz ve İspanyollar 13. ve 14. yüzyıllarda bazı Alman kıyı kentlerinde ticaret yapan yurttaşlarına kendi yasalarını uygulama hakları elde etmişlerdir. 1368 yılında İsveç Kralı Albert, Hollandalı tüccarlara, İsveç’te yerleşme ve kendi yargıçları tarafından Hollanda yasalarına göre yargılama hakkı vermiştir. 1404 yılında İngiltere Kralı IV. Henry, Almanların Hansa kentlerinde ikamet eden yurttaşlarına kendi hukuklarını uygulama hakkını almıştır. Yine İngiltere kralı III. Richard, 1482’de İtalya’da bulunan bütün İngilizlerin yargı haklarını korumak üzere konsolos atamıştır. Aynı hakları İngilizler 1842 yılına kadar Portekiz’de de elde etmişlerdir (Nebioğlu, 1986, s. 6).

Bütün bu tarihi süreç sonucu elde edilen bu imtiyazlar Avrupa’da iktisadi, siyasi ve askeri yönden güçlü devletlerin ortaya çıkması ile kaldırılmıştır. Ulusal egemenlik anlayışı doğmuş, bir ülkede oturan yerli ve yabancı herkese bulundukları ülkenin yasaları uygulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla konsolosluklar da yabancı ülkelerdeki yargılama haklarını kaybetmişlerdir.

İslam dünyasında da halifelerin İslâm Devleti’nin sınırlarını genişletme çabaları sırasında imtiyaz ve kapitülasyonları görmek mümkündür.

Arapların verdiği ilk kapitülasyon Hz. Ömer zamanında (634-644) Kudüs’ün alınması ile Hristiyanlara kendi hukukları, töre ve gelenekleri ile yaşama izninin verilmesidir.

Osmanlı padişahları da İslami anlayışa göre hareket etmişlerdir. Kudüs Patriklerine ve Tūr-i Sina Piskoposlarına verdikleri fermanlarla Hz. Muhammed, Hz. Ömer ve Selahaddin Eyyübi'nin uygulamalarını takip etmişlerdir. (Şahin, 1996, s. 48).

İtalyan kentleri ile VII. yüzyılda Mısır arasında ilişkiler başlamış, 1154 yılında Pisa, Mısır hükümdarı ile antlaşma yapmıştır. 1149 yılında da yine Pisa İspanya'da İslam hükümdarı ile antlaşma imzalamıştır. 1108'de de Antakya'dan ve Suriye'nin bazı bölgelerinden imtiyaz elde etmiştir. Sultan Selahattin Eyyübi 1173'te Pisa'ya kapitülasyon hakları tanımıştır. Daha sonra 14. yüzyılda Floransa ile anlaşmalar yapılmıştır (Nebioğlu, 1986, s. 7).

1304 yılında Venedikliler Suriye ile mevcut ticareti diğer devletlerden önce ele geçirmişlerdir. Daha sonra Filistin ile de antlaşmalar yapılmıştır.

İskenderiye'de bulunan Fransız Konsolosu XIV. yüzyılda sadece Fransızların değil tüm diğer yabancıların da haklarını koruma altına almıştır. 1447'de Fransızlar yeni imtiyazlar elde etmişlerdir.

Bu tarihi süreç, ilgili devletlerin elde etmiş oldukları imtiyazları artırmaya yöneldiklerini, yeni kurulan devletlerin de kendi çıkarları için yeni imtiyazlar almaya çalıştıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önce imtiyaz ve kapitülasyon kurumunun önemli bir mesafe kat ettiği ortadadır (Nebioğlu, 1986, s. 8).

4.1.4. İmtiyaz Çeşitleri (Kapitalizme Kadar)

İmtiyazların ortaya çıkması ile birlikte çeşitli alanlarda yabancılara verilen hakların özellikle kapitalizmin oluşumuna kadar farklı bir uygulama içinde olduğunu görmek mümkündür.

Hukuki, ticari, siyasi ve inanç alanlarında verilen imtiyazlar ile ilgili ortaya çıkan tüm hukuki sorunlar, kapitalizmin ortaya çıkışına kadar ilgili devletler nezdinde imtiyaz elde eden yabancılar kendi devletlerinin hukuki kuralları ile kurulan mahkemelerde ve yargı haklarını kendi ellerinde tutan konsolosluklar tarafından yargılanmışlardır. Bu doğrultuda kapitalizme kadar olan dönemde

imtiyazları üç alanda görmek mümkündür. Bunlardan birincisi, yabancıların elde ettikleri haklar doğrultusunda kendilerinin, mallarının korunması ve güvenliğinin sağlanması amacıyla kendi ülkesinin yasalarına göre elde edilen “Hukuksal imtiyazlar”, ticaretlerini serbestçe yapmak, bulundukları ülkelerin limanlarını kullanmak, ithalat ve ihracatı serbestçe yapmak, vergi, resim gibi mali yükümlülüklerden istisna elde ettikleri “Ticari imtiyazlar”, yabancılara bir ülkeye yerleşme ve orada kendi uyrukları tarafından yönetilme amacıyla kamu hakları, dinsel inanışlarını güvence altına alınması amacıyla tanınan “siyaset ve inanç imtiyazları” olarak sınıflandırılır. Bu imtiyazlar işlerlik kazanırken, uygulandığı alan dışında ayrıca şekil olarak da sınıflandırılmıştır. Genellikle hoşgörü ve bağışlama amaçlı olarak yabancılara verilen imtiyazlar tek yönlü imtiyazlar (kapitülasyonlar), devletlerin karşılıklı olarak ilişkileri geliştirme amaçlı düzenlenen imtiyazlar (kapitülasyonlar) ise “İki Yönlü Kapitülasyonlar-İmtiyazlar”, kapitalizmin gelişmesinden sonra ise, iktisadi ve siyasi açıdan güçlü devletlerin kendileri adına siyasi ve iktisadi menfaat elde etmek için güç kullanarak elde ettikleri imtiyazlar ise “Emperyalist İmtiyazlar” olarak adlandırılmıştır. Bu imtiyazlar sermaye anlayışı ile başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletler tarafından uygulanmıştır (Nebioğlu, 1986, s. 2).

4.1.5. Yeni Dünya Düzeninde Kapitalist Devletlerin İmtiyaz (Kapitülasyon) Anlayışı

Kapitalizm özel mülkiyete ve sermayeye dayalı, kâr elde etmek amaçlı ekonomik bir sistemdir. Kapitalizm tanımlarında soyut bir dil kullanılır. Çünkü zaman ve mekan olarak sınırlandırma yapmak güçtür. Batı dünyasında yani Avrupa kıtasında gelişmiş; daha sonra dünyanın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Avrupa’da feodal dönemin hakim olduğu “ortaçağ döneminde” mevcut olan kurumsal yapının yerini almıştır.

Ortaçağ’da Avrupa ekonomisi üretim ve tüketim geçimini sürdürmek üzere yapılanmıştır. Ancak baharat, bazı giysiler ve eşyalar ile şarap gibi ürünlerle az da olsa bir ticaret söz konusu olmuştur.

Çoğunlukla kendi içinde kapalı bu ekonomiden kâr elde etme amaçlı bir ekonomik yapıya geçmek uzun yıllar almıştır. Bu değişimi gerçekleştiren kırsal kesimdeki ve şehirlerdeki girişimci ve sanat sahibi kesimlerdir. Yetenekli sanatkârlar özellikle şehirlerde toplanarak üretimin ve ticaret hayatının belirleyicisi olmuşlardır. Kendi ihtiyaçları için ürün yetiştirirken, artık oluşan pazarlar için ürün yetiştirir hale gelmişlerdir. Kendi ihtiyaçlarını da pazarlardan elde etmeye başlamışlardır. Böylece uzmanlaşmış meslekler de gelişip ortaya çıkarak değişimi gerçekleştirmişlerdir. Bu dönem 14. yüzyıla kadar sürmüş olup iktisadi bir yenileşme dönemi olmuştur. Bu ilerlemenin en etkileyici yönü su ve enerji kaynaklarının üretim ve imalata uygulanmasıdır. Yani insan gücü yerine doğal kaynaklar kullanılarak endüstriyel teknolojinin temelleri atılmıştır. Bu temel değişiklikler “Ticaret devrimi” olarak adlandırılmıştır.

Ticaret devriminin gerçekleşmesi ve kapitalizmin gelişerek varlığını sürdürmesinin temel etkenlerinden belki en önemlisi nüfus artışıdır. Nüfustaki gelişime paralel, kapitalizmde de gelişme görülmüştür. 11. yüzyıldan itibaren artış gösteren nüfus 14. yüzyılda iki katına çıkmıştır. Dolayısıyla daha çok üretim ve imalat zorunluluğu doğmuştur. Sadece imalat ve üretim değil, şehir ve kasabalara sığmayan nüfus yeni yerleşim yerleri oluşturmaya başlamışlardır.

Avrupa üretim toplumu kendi iç sınırlarını genişleterek yeni sömürgeler ve fetihler de Avrupa ekonomisinin ve toplumunun yeniden yapılanmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Coğrafi olarak sağlanan rahatlık nüfus artış sorununu ortadan kaldırmıştır.

Elde edilen yeni yerleşim yerlerine uyum sağlayan sakinler daha fazla imalat ve ticarete, pazar fırsatları yaratmaya katkıda bulunmuşlardır. Tabidir ki göçler, yeni sakinler, nüfus artışı, askeri giderler kapitalist düzenin varlığını pekiştirmiştir.

14. yüzyılın ortalarında Avrupa kıtası büyük bir felaket yaşamıştır. Veba salgını sonucu büyük bir nüfus kaybı yaşanmıştır. Şehirlerde ölüm oranı % 65 gibi çok yüksek bir şekilde gerçeklemiştir (Landes, 1998, s. 10).

Bu felâket sonucu toplumsal ve siyasi bir çözölme ile birlikte iktisadi bir sıkıntı ve emek kaybı ortaya çıkması kaçınılmazdır. Avrupa ekonomisi bu buhranı ancak 16. yüzyılın başlarından itibaren ortadan kaldırmıştır.

Ekonomi yeni bir büyüme hamlesine kavuşarak, bu oluşum uzun soluklu ve devamlı bir iyileşme, okyanus ötesine, yeni dünyaya ve doğuya doğru yayılmaya bağlı bir büyümeyi de getirmiştir. Burada Amerika'nın da katkısı önemlidir. Özellikle para arzında ve ticari kredinin yayılmasında, Amerika altın ve gümüş külçeleri piyasaya sürerek önemli bir belirleyici olmuştur. Bu gelişme yeni ticari merkezler oluşturmuştur.

Hollanda önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Denizcilik gelişmiştir. Hindistan'ın baharatı, İspanya ve Portekiz'in girişimleri ile kuzeybatı Avrupa'nın ekonomisini canlandırmıştır.

Bütün bu gelişmeler neticesi ticaretteki büyüme, para arzını da büyütmüş, ücret ve fiyatların artmasına neden olmuştur. Bu artışlar daha çok kâr ve daha fazla sermaye birikimine yol açmıştır. Bu etkenler kapitalizmin ilerlemesini beraberinde getirmiştir.

17. yüzyıl sonlarında ticari faaliyetlerin hakim olduğu “Ticari Kapitalizm” egemen hale gelmiştir.

Bu egemenliğin öncüsü İngiltere olmuştur. 16. ve 17. yüzyılda daha hızlı ve önemli kazanımlar elde eden İngiltere’de ticaret ve ticaretle uğraşanların çoğalması, uzmanlaşmanın varlığı, nüfusun büyük bir kısmının ticaret içinde olması, sonuç olarak servetin birikmesini sağlamıştır. Bu güç emperyalist bir yapıya bürünerek, deniz aşırı bölgelere yayılmaya, Kuzey Amerika’da farklı ürünler, mahsuller Avrupa pazarı için yetiştirilmeye başlamıştır.

Büyüyen ticari hacim kapitalizmin ticari anlayışına da yön vermiştir. Değişim bir ihtiyaç bir baskı olarak belirleyici olmuş, bu da teknolojik değişime neden olmuştur. Su ve buhar gücü ile çalışan makinalarla geleneksel hammaddeler yerine daha verimli olan ham maddeler kullanmaya başlanmıştır. Emek gücünün kontrolü için yeni örgütlenmelere gidilerek “fabrika sistemi” ortaya çıkmıştır. Dağılmış, farklı farklı imalat yerine yoğunlaşmış bir imalata gidilmiştir.

Daha sonra elektrik motorunun ortaya çıkması ile daha geniş üretim yelpazesi ile rekabet mümkün hale gelmiştir (Landes, 1998, s. 19).

Teknik olarak ortaya çıkan bu gelişmeler, verimlilik yaratarak büyük kazançlar elde edilmesini sağlamış, düşük maliyetler yaratmış, daha güçlü bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Endüstri devrimini sağlayan bu gelişmelerin yanı sıra ilerlemeyi sağlayan en önemli etken taşımacılıktaki meydana gelmiştir. Bu yenilikler demiryollarını harekete geçirmiştir. Bu süreç birbirini teşvik etmiştir.

Endüstri devriminin ilk yıllarında ortaya çıkan teknik, deneysel bir süreçtir. İyi niyetli insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu etkileşim bilimden endüstriye doğru olmamıştır. Endüstrinin itmesi ile bilim endüstriye doğru teknik getirmiştir. Daha sonraki yüzyıllarla 19. yüzyılda bilim ile tekniği birbirine yaklaştırarak teknoloji değişimi sağlanmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde yoğun sermayeli endüstriler oluşmuştur. Madencilik sektörü gibi endüstrilerde bir sermaye sahibi birkaç küçük iş adamının gücü yeni girişimlere yetmemiştir. Bu durum anonim ve limited şirketler kurulmasını ortaya çıkar mıştır.

Bu gelişme Almanya’da daha belirgin bir şekilde grlmştir. Sermayenin artması, daha fazla kr elde etme amacını krkle miş, sermaye Avrupa’dan çıkararak, Dünyanın gelişmemiş kesimlerine ihraç olmaya başlamıştır. Bu yönelim önceleri çok geri kalmış bölgelere değil, nüfus artışı nedeni ile Avrupa’dan deniz aşırı bölgelere, topraklara (Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya gibi), Avrupa’nın güney ve doğu bölgelerindeki gelişim içindeki devletlere olmuştur.

Parasal g zamanla kr elde etme amacı ile birlikte siyasal bir amaca dnşmştir. Bu emperyalist bir güce dönüşerek, ekonomik kazanımlar ile siyasal kazanımları da Avrupalı glerin eline geçirmesini beraberinde getirmiştir.

Sermaye yönünden gelişen Avrupa Devletleri ekonomik sistemi siyasal olarak büyümenin bir aracı görerek, üretim ve mal değişiminin şartlarını kendilerinin belirlediği bir dünya pazarı yaratmayı düşünmüşlerdir.

Avrupa’da sanayinin doğması ve gelişmesi neticesinde kapitalist devletler, başka kıtalarda yeni bölgeler ve pazarlar yaratma çabasına girmişlerdir. Sıra yeni kurulmuş bölgelere ve ülkelere gelmiştir. Bu geri kalmış bölgelerde ve ülkelerde elde ettikleri kapitülasyon antlaşmaları ile sağladıkları imtiyazlar sonucu sömürgeye başlamışlardır.

Avrupa devletleri nerede bir çıkar yolu varsa oraya yönelmişlerdir. Buralara öncelikle İngilizler ve Fransızlar yerleşmeye ve oraları ele geçirmeye başlamışlardır. Bulundukları ülkelerin pazarlarına ürün sağlamak amacıyla o ülkelerin gümrüklerinin kaldırılmasını sağlayarak, o ülkelerin sanayi yapılarını ve ekonomilerini ele geçirerek gelişimini önleyerek politikalarını ortadan kaldırmışlardır.

Bütün bu gelişmeler, önceleri, yani hukukun kişi için var olduğu dönemde, bir toplumsal gelenek olarak ortaya çıkan imtiyaz ve kapitülasyon, kapitalist Avrupa ülkelerinin bir sömürge aracı haline gelmiştir.

Endüstrileşmenin şartları, pazarın ihtiyaçlara hükmetme isteğiyle paralel gitmiş ama zamanla hükmetme isteği ön plana çıkmıştır. (Ferro, 2017, s. 39).

Bu doymak bilmeyen kapitalist anlayış, aç gözlülüğünü bütün hızıyla sürdürmüştür. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde de Kapitalist Avrupa devletleri ilk olarak hedeflerinde olan Avrupa göçmenlerinin oluşturduğu bölgelerdeki yarı gelişmiş Avrupa ülkelerindeki ticari ve siyasi anlayışlarını, daha sonra geri kalmış bölgelerde ve kıtalardaki ülkelere yönelttikten sonra elde ettikleri ekonomik ve siyasal kazanımlar neticesi birbirlerine siyasi rakip olmuşlardır. Ortaya çıkan rekabetin getirdiği gerilim, 1914-1918 yıllarındaki insanlık felaketi olan 1. Dünya Savaşı’nı yaratmıştır. Bu savaştan sonra Avrupa ve Dünya’da ortaya çıkan iktisadi ve siyasi gelişmeler, yeni siyasi yapılar meydana getirmiştir. Rusya, İtalya ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde siyasi yönetim değişiklikleri olmuştur. 1930’lu yıllarda büyük iktisadi buhranın acı sonuçlarını insanlık ağır bir şekilde yaşamıştır.

Birinci dünya savaşı neticesinde Dünya tarihinin en uzun süreli imparatorluklarından olan Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Savaştan yenilmiş olarak çıkan Almanya ve İtalya iktisadi ve siyasi alanda etkin hale gelen ABD ve sosyalist bir yönetim benimseyen Rusya ile diğer Avrupa devletleri yeni bir dünya düzeni yaratma mücadelesini sürdürmüşlerdir. Rekabet, silahlanma yarışına dönüşmüş, maalesef bu yarış insanlık tarihinin en büyük felaketi olan ve 50-60 milyon civarında insanın hayatını kaybetmesine neden olan II. Dünya Savaşı'na neden olmuştur.

Toplumsal bir yetenek ve bireysel hukuk hakkı olarak başlayan imtiyaz ve kapitülasyonlar, tarihsel süreç içerisinde özellikle Avrupalı devletlerin endüstri kapitalizmi ile emperyalist bir anlayışa dönüşmüş, üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan fakir ülkeleri ortaya çıkarmıştır.

4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyaz

4.2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Prensiplerin İmtiyaz Anlayışındaki Etkileri

Osmanlı ekonomisi genel olarak Selçuklu ekonomik yapısının özelliklerini ve geçmiş deneyimlerinin mirasını taşımaktadır.

Selçuklu Devletinde ekonomiyi ayakta tutan en önemli faktörler, ticaret hayatı içinde ve ahilik anlayışı ile sağlam bir yapı oluşturmuş olan esnafılık kurumu, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşan göçebe ve yerli halkın faaliyetleridir.

Anadolu da 13. yüzyılda temelleri atılan, Selçuklu Devleti'nin hakimiyetinin sona ermesi üzerine Anadolu'daki birliğin oluşturulmasında ve Osmanlı Devleti'nin kurulmasında büyük bir role sahip olan ahilik teşkilatı tüccar ve sanatkârların bir araya gelerek teşkilatlanmalarını sağlamış sosyal, ekonomik ve ticari düzeni oluşturarak yerleşim merkezlerinin de gelişmesine katkı sağlamıştır (Balcı, 2023, s. 962).

Osmanlı Devleti'nde de iktisadi hayat, tarımsal faaliyetler, esnaf ve zanaatkârlık en önemli ticari faaliyetlerdir.

Devletin iktisadi faaliyetlerini gerçekleştirirken, üç temel iktisadi prensip önem arz etmektedir.

Bu temel prensiplerin en önemlisi iaşe (provizyonizm) ilkesi, devletin iktisadi amacının odak noktasını oluşturur. Devletin temel iktisadi amacı halkın ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu amaç doğrultusunda tımar sistemi örgütlenmesi ile üretimi istikrarlı bir şekilde gerçekleştirmeye özen gösterilmiştir. Tımar sistemi denetimli bir yapı olup, iaşeyi karşılamak için üretim sürekli denetim altında olmuştur. Esnaflık ve zanaatkârlık da bu ilke doğrultusunda yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ile Müslüman olmayan toplulukların da Osmanlı ticaretinde yer alması Türklerin egemen olduğu ahilik teşkilatını yetersiz kılmaya başlamıştır. İstanbul'un fethi dönüm noktası olmuştur. Azınlık esnafın taleplerinin de artması ile ahilik teşkilatı yerini esnaf örgütlenmesi olan lonca teşkilatına bırakmıştır. Ahilik teşkilatı aynı dine mensup kişilerden yani Müslümanlardan oluşurken Osmanlı'nın 15. yüzyılda farklı dinlere mensup yani gayrimüslim olan kişiler de esnaf ve zanaatkar örgütlenmesi içerisinde olmuştur (Akbaş vd., 2018, s. 173).

Bu üretim ve tüketim döngüsü içerisinde, üretici, malı en ucuza üretilen en pahalı şekilde satma amacındadır.

Tüketici ise ihtiyaç duyduğu iaşeyi en kaliteli ürün olarak ucuza almak ve bolluk içinde tüketmek ister. Şüphesiz malın bolluğu fiyatı aşağı çekebilir ve kâr düşebilir. Bu durumu üretici istemez, tüketici ise daima bunun tersini arzu eder.

Bu ikili beklenti içinde provizyonizm (iaşe) ilkesi tüketici açısından iktisadi faaliyeti koruyan ve ona temel olan bir ilke olmuştur. İaşe ilkesine göre iktisadi faaliyetin amacı, insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve bol miktarda ihtiyaç malını hazır tutmaktır. (Genç, 2021, s. 56).

Bu ilkenin sürekliliğini sağlamak çok kolay değildir. Devamlı verimlilik, kullanılan teknoloji ve tabiat şartları sürekliliği etkileyen faktörlerdir. Yapılan müdahaleler, taşımanın zor şartlarda yapılması ve taşıma maliyeti de etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti bu ilke doğrultusunda bol mal arzı, yüksek kalite ve ucuz mal tedariki için, üretim ve ticaret üzerinde müdahaleci bir anlayışı benimsemiştir.

Bu müdahaleci anlayış 17. yüzyıldan itibaren İstanbul ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında ortaya çıkan sıkıntıların boyutları büyüdüğü durumlarda daha sıkı bir şekilde uygulanmıştır. (Pamuk, 2007, s. 25).

Devletin bu müdahaleci yapısı içerisinde, orta büyüklükte bir işletme olan aile işletmelerinin korunması ana hedef olmuştur.

Devletin miri toprak rejiminde toprak, bireylere bırakılarak babadan oğula geçecek şekilde kullanılıp kirada kabul edilmiştir. Toprağı işleyen bu ailelerin tarım ile ilgili üretimi düşürmelerine, başka bir yere göçmelerine ve toprağı işlemeden bırakmalarına kesinlikle izin verilmemiştir.

Tarımsal ürünlerin değişim (mübadele) ve tüketicilere ulaşımı nüfusu 2000-3000 civarında, 20-30 ile 150-300 civarında köylerin kendisine bağlı olduğu “kaza”larda gerçekleştirilmiştir (Genç, 2021, s. 57).

Üretilen malların ve hammaddelerin kaza’da satın alınması, alıcıya satılması, işlenmesi tamamen kaza esnafının elinde olmuştur.

Böylece devlet üretim ve tüketimi dengeli tutmak için farklı loncaları örgütleyerek onları kontrol altında tutmuştur.

Dükkan yahut imalathane serbest işyerlerinin sayısı dondurulmuştur. Mesela, İstanbul’da 200 terlikçi dükkanının bulunduğu 18. yüzyıl ortalarında ne bir yeni terlikçi dükkanı açılabilir, ne de mevcut dükkanlardan biri kapatılabilirdi. Terlikçiler 200 dükkandı, 201 olamaz, 199’a inemezdi (Koçu, 2002, s. 11).

Kontrol altındaki bu esnaflar önce kazanın ihtiyaçlarını karşılayıp, daha sonra ürün fazlalığını saray ve ordunun ihtiyaçları için tahsis etmişlerdir. Geride daha da ürün varsa İstanbul’a ve imparatorluğun diğer yerlerine gönderilmiştir.

Bu ihtiyaçlar planlandıktan sonra ürün fazlası varsa ihracatına izin verilmiştir.

Anlaşılabacağı üzere provizyonizm (iaşe) ilkesine göre Osmanlı Devleti’nin üretimdeki temel amacı ihracat değil, yurtiçi ihtiyaçların karşılanmasıdır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde ithalat kısıtlamaya uğramamış ve serbest bırakılmıştır. İaşe ilkesi doğrultusunda ithalat, az üretilen ve ihtiyaç duyulan veya hiç üretilmeyen malların getirilmesi için hoşgörü ve talep görmüştür.

Osmanlı Devleti en güçlü olduğu zamanda bile büyük devlet olmanın verdiği özgüvenle ithalatı sınırlandırmak veya kaldırmak şöyle dursun, ithalatı güçlendirerek korumuş ve iyice yerleşmesine müsaade etmiştir.

İthalata gösterilen müsamaha 19. yüzyıla gelindiğinde dış ticarete yabancılara verilen imtiyaz ve kapitülasyonların artmasına Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatında iktisadi prensiplerin fonksiyonlarını yitirmesine neden olmuş, devlet iktisadi ve mali açıdan iflas bayrağını çekmiştir.

İaşe ilkesi, Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayatı şekillendiren kuralların oluşmasında ana unsur olmaya, yüzyıllar boyunca devam etmiş, yeni bir ilkenin de doğmasında etken olmuştur.

Üretim ve tüketim dengesinin bozulması daima bir tehlike olarak görülmüş, bu tehlikenin çok korkulan kıtlık tehlikesine dönüşmesinden endişe duyulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde üretim ve azalışlar, var olan taşıma ve lojistik koşulların yetersizliği nedeni ile kıtlık yaşanması mümkün görülmüştür. Bu anlayış doğrultusunda, üretim-emek unsurunun değişim göstermeden devam etmesine dikkat edilmiştir. Esnaf ve zanaatkârların dükkan ve çalışan sayıları sabit tutularak, işyerlerinin işletme gücü belli bir kapasitede tutulması ve üreticilerin işletmeyi bırakarak başka şehirlere göç etmesi kontrol altında tutulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ticari ve iktisadi hayatın unsurlarını düzenlemek ve değişmeden varlığını sürdürmesini sağlayan iktisadi prensip'te “Gelenekçilik” ilkesi olmuştur. Aslında iktisadi hayatın hukuki kurallarını düzenleyen ana kaynak “şeriat” iken, şeriatın açık bir şekilde çözüm bulamadığı durumlarda padişahın fermanları ile çıkarılan “kanunlar” başvurulmuş kurallar olmuştur. Ayrıca örf ve adetler ile oluşturulan kurallar da bulunmaktadır. Bu kurallar şeriat dışında olmasına rağmen, sorunun çözümüne uygun olması şartı ile uygulanması mümkün olmuştur.

Şeriat, kanunname, örf ve adetler çerçevesinde uygulanan bu düzenlemeler gelenekçilik ilkesine (tradisyonalizm) bağlılığı göstermektedir. 16.-18. yüzyıllar boyunca kullanılan deyim, hep aynı formül de olmak üzere “kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması” şeklindedir.

Bir kanunnameye “kadim odur ki, onun öncesini kimse hatırlamaz” diye belirtilmesi, gelenekçiliğin ilke olarak ne ölçü ve nitelikte yerleşmiş olduğunu gösteren en net ifadedir (Genç, 2021, s. 60).

Osmanlı Devleti’nde iktisadi hayata yön veren ve düzenleyen üçüncü bir ilke de “fiskalizm” ilkesidir. Bu ilkenin amacı ve fonksiyonu devlet hazinesine ait gelirlerin en yüksek şekilde sağlanması ve aşağı düşmesine izin verilmemesidir.

Fiskalizm ilkesi, gelirleri yüksek tutma hedefine ulaşma konusunda elbette zorluklarla karşılaşmakta ve bu zorlukları aşmak için tedbir olarak, harcamadan kısarak gelirlerin düşmesine veya artmasını da sağlama yönünde bir etki yaratması amaçlanmıştır.

Osmanlı Devleti maaş ödeme yükünden kurtulmak için berat vermiş olduğu sivil ve askeri görevlilere bazı vergi gelirlerini tahsis etme yoluna gitmiştir. (Buluş, 2012, s. 3).

Osmanlı Devleti’nin iktisadi hayatında fiskalizm ilkesi tamamlayıcı bir ilke olarak diğer iki ilke ile birlikte önemli bir etki sağlamıştır. Ancak bu etkiyi sağlarken özellikle gelirlerinin yüksek bir oranda gerçekleşmesi konusunda bazı engeller ile karşılaşmıştır.

İktisadi hayat içinde üretimin verimli olması, taşımacılık ve lojistik şartların zorluğu ve yüksek ücretli olması, para (nakit) ilişkisinin gelişmemiş olması gibi objektif unsurlar, devletin ekonomiden alacağı geliri sınırlı ve gelir artışını zor hale getirmiştir.

Verimlilik ve taşımacılık konusunda devlet müdahaleci olmamıştır. Çünkü bu şartlar teknolojik gelişmeler ile değişebiliyordu. Ancak ticarete para ilişkisine devletin müdahalesi mümkün olmuştur. Devletin parasal ilişkilerde müdahalesi başka subjektif sorunlar ortaya çıkarmıştır. İaşe ve gelenekçilik ilkeleri sınırlı bir parasal ilişki yaratmış, nakdi ilişkilerin büyümesine fırsat vermemiştir.

Gerçekte korkulan ise parasal ilişkinin büyümesi, sosyal ve siyasal hayatta değişime yol açabilecek, ticaretten para kazanan bir zümrenin oluşup zenginleşmesi olmuştur. Bunu engellemek için bu zümrenin, yani zenginleşme eğilimi olan ticaretle uğraşanların kâr hadleri sınırlandırılmıştır. Ayrıca esnaf ve ticaret ile

uğraşanların sermaye elde etmek amacıyla kredi talebi de yüksek faiz hadleri ile ortadan kaldırılmıştır. Hadler, kâr oranının üzerinde tutulmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde ticaret sektörünün kredi ilişkisi yok denecek kadar az görülmüştür.

Osmanlı Devlet sisteminde tüccarlara şüpheyile bakılmıştır. Ticaretle uğraşanlar reâya'dan sayılarak vergi mükellefi olmuşlar ve siyasi haklar kazanamamışlardır (Berkes, 1976, s. 79).

Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatı iaşe, gelenekçilik ve fiskalizm ilkelerinin birleşmesi ile biçimlenmiştir.

Bu ilkeler ile ihracat özendirilmemiş, ithalat daha kolay icra edilir hale getirilmiş, fiskalizmin uygulandığı durumlarda ise aksi kararlar alınmıştır.

Bu üç ilkenin temelini ise tüm iktisadi hayata devletin müdahale ve kontrolü oluşturmuştur. Osmanlı Devleti müdahaleci anlayışına çok net bir şekilde sadık kalmıştır.

Bu anlayışın toprak rejiminde, imtiyaz ve kapitülasyonlarda faiz rejiminde esnaf yapılanması ve sermaye oluşturma çabalarında ortaya çıktığını görmek gerekmektedir.

4.2.2. Osmanlı İmparatorluğunda İmtiyazların (Kapitülasyon) Ortaya Çıkışında Merkantilist Düşüncenin Etkisi

Osmanlı yöneticilerinin ticari öncelikleri Avrupa ve Dünya ticaret anlayışından farklı bir istikamete sahipti. Osmanlı Devleti'nde, toplumun, ordunun, sarayın ve başkent İstanbul'un iaşesini sağlamak temel öncelikti. Bu öncelikleri ve bunları üretecek esnafın, hammadde ihtiyaçlarını karşılamak için iç ve dış ticaret amaçtan ziyade bir araç olarak görülüyordu. Gelir elde etmek, özellikle gümrük gelirleri elde etmek için ithalatı destekleyerek bir araç haline getirmişlerdir. Bunun aksi olarak üretimde iç piyasalarda bir azalma, sıkıntı ortaya çıktığında, hangi mallarda darlık varsa ihracatı durdurarak müdahale edilmiştir.

Özellikle Avrupa ülkelerinin ticaret anlayışı 15. yüzyıldan itibaren farklı bir boyut kazanmıştır. Ortaya çıkan Merkantilist iktisat teorisi, bolluk ve rahatlığın,

sermaye ve istihdam sağlamanın üretim ile değil ticaret ve paraya çevrilebilecek her türlü mal ile olacağını savunuyordu. İşte bu düşünce ithalatı sınırlayarak ihracatın artırılmasını öne çıkarıyordu.

Merkantilist anlayışa sahip devletler ordu aracılığıyla ülkeleri ele geçirme amacıyla olmamışlardır. Altın ve gümüş gibi değerli madenler hedefleri olmuş, bunu sağlamak için de dış ticareti kendi menfaatleri olacak şekilde yaparak, dış ticareti kendileri için sermaye kaynağı olarak görmüşlerdir (Berkas, 1975, s. 67).

Ancak merkantalizm hammadde ihracatını yasaklayarak, ithalatı da gümrük vergileri ile sınırlıyordu.

Anlaşılaçağı üzere Osmanlı iktisadi düşüncesi ve uygulamaları ile merkantilist Avrupa iktisadi anlayışı farklı, birbiriyle tam aksi bir yapı içerisindeydi. Aslında Osmanlı Devleti'nin iktisadi prensipleri ile merkantilist Avrupa iktisat anlayışı birbirlerine davetkâr bir ortam yaratmıştır.

Avrupa için bu davet kaçırılmayacak, çok cazip bir pazardı. Başlangıçta Osmanlı Devleti içinde aynı durum geçerli idi. Bu davete koşarak giden Avrupa merkantilist devletleri ticaretin kendi devletlerine ait filolar ile yapılmasını şart koşarak işe başladılar. Osmanlı Devleti de ticaretin teşvik edilmesi gerektiğini düşünerek Avrupa ülkelerinin gemilerine, ticarete odaklı tüccarlarına ayrıcalıklar tanımaya çekinmemişlerdir.

Osmanlı Devleti kurulmadan önce kapitülasyon ve imtiyazlar kurumu vardı. Bu ayrıcalıklar öncelikle Akdeniz ticaretini elinde tutan Venediklilere verilmiştir. Daha sonra onlarla rekabet içinde olan İtalyan şehir devletleri vatandaşlarına da aynı ayrıcalıklar verilerek genişleme yoluna girmiştir.

Ayrıca Osmanlı Devleti bu dönemde güçlü bir devlet olması nedeniyle siyasal menfaatler sağlamak amacıyla özellikle 16. yüzyılda Fransa ve İngiltere başta olmak üzere diğer bazı Avrupa ülkelerinin vatandaşlarına imtiyazlar vermiştir.

İşte bu yabancı ülke vatandaşları aldıkları ayrıcalıklarla liman kentlerinde yaşayan “Müstemin” adı verilen Avrupa tüccarları olacaktır. Müsteminler, İslam memleketi tebaası olmayıp geçici bir süre için izinli olarak kendilerine güvence

verilmek suretiyle yaşayan yabancılardır. Müsteminler, ticaret yapma veya başka bir iş nedeniyle İslam ülkesine gelmişler ve kendilerine bir yıldan az olmak koşulu ile izin verilmiştir (İloğlu, 1998, s. 6). Bu tüccarların Osmanlı Devleti içinde elde ettikleri imtiyazlar; ticaret ve seyahat etmek, mallarını bir pazardan başka bir pazara getirip götürebilmek, ülkelerine ait bayraklı gemilerini kullanmak olarak sıralanabilir.

Özellikle 17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde bu elde edilen kapitülasyonlar-imtiyazlar daha da genişleyerek, ardı arkası kesilmeden devam etmiştir. Öyle bir duruma gelmiştir ki; bu haklar iktisadi boyutları ileri giderek hukuki haklarda da verilerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği ile çatışan bir boyuta ulaşmıştır.

4.2.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyazların-Kapitülasyonların Gelişimi

Her kurum veya olgunun ortaya çıkmasında bir başlangıç dönemi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde de imtiyaz-kapitülasyon kurumunun başlangıcı için de Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine bakmak gerekir. Osmanlı Devleti kurulmadan önce oluşmuş olan imtiyaz-kapitülasyon kurumu ile devlet ilişkileri neticesi tanışmış ve bu kurum kullanılmaya başlanmıştır.

Osmanlı Devleti gayrimüslim statüsündeki (harbi) batılı tüccarlara imtiyaz verirken Hanefi Mezhebi esasları doğrultusunda, İslam Hukuku'na uygun hareket etmiştir. Ayrıca verilecek kapitülasyon hakkında şeyhülislamdan fetva alınmıştır. İmtiyaz alan bir yabancı tüccar ile bir Müslüman arasında sorun oluşursa yine Şeyhülislam'ın görüşüne başvurulmuştur. İmtiyaz alacak bir gayrimüslim'in dostluk ve sadakat vaadi en önemli teminat sayılmıştır (İnalçık, 2011, s. 146).

Kapitülasyon ve imtiyazlar Osmanlı Devleti'nde dönemsel olarak farklılık göstererek gelişmiştir.

Kuruluş dönemi olarak adlandırabilecek dönemde 1346 yılında Orhan Bey zamanında Bizans ile dostluk antlaşması imzalanmıştır. Daha sonra 1365 yılında Ragusa Cumhuriyeti ile (Bugünkü Hırvatistan sınırları içinde) ticaret antlaşması

yapılmıştır. Cenevizliler ise 1387 yılında bir ticaret antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden imtiyazlar almışlardır.

Söz konusu antlaşmalar imtiyaz ve kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde var olduğunu göstermektedir. Bu antlaşmalar ile Türklerin aynı hakları içeren imtiyaz aldıkları da bilinmektedir. 1397 yılında Bizans'a ticaret yapmaya giden veya göç eden Türklerle yapılan antlaşma ile imtiyazlar elde etmişlerdir. Daha henüz fethedilmeyen İstanbul'da Türkler bir mahalle teşkil ederek, dini özgürlüklerini de elde etmişlerdir.

Osmanlı Devleti ilk dönemde daha çok İtalyan şehir devletlerine imtiyazlar tanımıştır. Bunun temel nedeni ilk dönemde olması ve bu devletlerden borç almış olmasıdır. Ancak bu anlaşmalar daha çok dış ticaretin korunması amacı ile gerçekleşmiştir. İkamet serbestliği, hukuki-yargı hakları ilk ilişkilerde verilmemiştir.

Cenevizlilerle ise kolonilerin korunması amacı ile antlaşmalar yapılmıştır. Önce Galata'ya yerleşmeleri hakkı tanınmıştır. Daha sonra da 1453 yılında Sakız, 1456 yılında da Limni adasına yerleşmelerine izin verilmiştir.

1408 yılında Venedik ile başlayan imtiyaz ilişkileri bir çok defa yenilenerek devam etmiştir. Venedikliler'in 1454 yılında aldıkları imtiyazların başında vergi indirimleri gelmekte olup, İstanbul'a bir elçi gönderme hakkı da önemli bir imtiyaz olarak dikkat çekmektedir. Örnek teşkil eden bu imtiyazlar daha sonra, İtalyan şehir devletleri olan Tozkana, Pisa ve Floransa (1460), 1481 de Katolonya, 1482'de Rodos Şövalyeleri, 1514'de Ancona (İtalya'da) benzer imtiyazlar elde etmişlerdir.

1515 yılında Ruslara Karadeniz kıyılarında ticaret yapma izni tanınmıştır. 1517'de Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethi sonrası, Mısırlıların daha önce Venediklilere, Katolonyalılara ve Fransızlara vermiş olduğu imtiyazlar Osmanlı Devleti tarafından tanınarak 1528 yılında yeniden düzenlemiştir (Nebioğlu, 1986, s. 12).

Bu kuruluş dönemi ile başlayan imtiyazlar 1535 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde imtiyazlar karşılıklı olup, devletlerarası ilişki aracı olarak görülmüştür. Devletler arasında sorun yaratacak bir düzey göstermemiştir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden sonra, 1535 yılından itibaren verilen imtiyaz ve kapitülasyonlar ağırlıklı olarak Fransızlara verilmiştir.

Osmanlı Devleti bu dönemde yani 16. yüzyılda en güçlü dönemini yaşamaktadır. Avrupa'da ise büyük bir kaos yaşanmakta, Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki savaşlar bu kaosa zemin oluşturmuştur.

Türkler ile Fransa arasındaki ilk ilişkilerin, haçlı seferleri sırasında başladığı bilinmektedir. Anonim bir haçlı kroniği olan Gesta Francorum'da "eğer Hristiyan olsalardı Türkler'in dünyanın en cesur ve en asil milleti olacakları" belirtilerek, Türkler'in ve Frankların kardeş kabilelere mensup oldukları, her ikisinin de Truvalıların soyundan geldikleri efsanesi hatırlanmaktadır. Bu efsanenin her iki tarafın da Greklerle müşterek olan rekabetinden başka bir esasa dayanmadığı da belirtilmektedir (Şişman, 1999, s. 509).

Bu dönemin en dikkat çeken gelişmeleri Almanya ve İspanya, Fransa ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler neticesinde ortaya çıkmıştır. Papalık kurumundaki bu ilişkilerin etkisi önemli bir etkidir. Almanya ve İspanya Kralı V. Karl, Fransa kralı François'i esir almıştır. Ancak Fransa kralı çeşitli oyun ve aldatmacalarla Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak haçlı seferlerine katılma sözü ile kurtulmayı başarmıştır. Papa ise Hristiyan alemine Türklerle ilişki kurmayı yasaklamıştır.

Avrupa'daki kuvvet dengeleri, Fransa ile Osmanlı'nın uzun süre dost olarak birlikte hareket etmelerini gerektirmiştir. Fransa'ya verilen kapitülasyonlar bu dostluğu devam ettirmek ve Avrupa'da devamlı bir müttefik bulundurmak için 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilmiştir (Acartürk ve Kılıç, 2011, s. 6).

Osmanlı Devleti'nin batılı devletlere verdiği kapitülasyonların temel nedenini, bu ülkelerin Habsburg Hanedanlığına karşı desteklemek düşüncesi oluşturmuştur (İnalçık, 2017, s. 314).

Fransa Kralı bu ortam içinde kendine bir dost bir kurtarıcı aramaya başlamıştır. Bu dostu da Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'nin gücünü ve Kanuni Sultan Süleyman'ın koruyuculuğunu kazanmıştır. Bunu sağlamak için de Osmanlı Devleti Fransızlara özellikle yakın doğudaki ticarete hakim olması için

çok sayıda imtiyazlar tanımıştır. 1535 yılında yapılan bu imtiyazı bol antlaşma, diğer devletlere de aynı koşulların tanınması talebini beraberinde getirmiştir. Papalığa, İngiltere'ye, İskoçya'ya aynı imtiyazlar tanınmıştır. Ancak 1569 yılında Fransızlara verilen bir kapitülasyon ile, yakın doğu ticareti için faaliyet gösteren diğer kapitülasyon almış tüm devletlerin gemilerinin Fransız bayrağı taşıması şart koşulmuştur. Bu durum Fransa ve İngiltere arasında büyük bir rekabet ve çatışmayı ortaya çıkarmıştır. İngiltere de 1580 yılında Osmanlı Devleti'nden önemli bir imtiyaz elde etmiştir. Arkasından İtalyan şehir devletleri ve Hollanda da bu ziyafetten pay almıştır.

İlk gerçek Osmanlı kapitülasyonu Kanuni Sultan Süleyman dönemine atfedilen 18 Ekim 1569 tarihli yenilenen bir Memlûk kapitülasyonudur. Daha sonra II. Selim'in tahta çıkmasıyla genel bir kapitülasyon verilmiştir. Fransa Kralı'nın gönderdiği bir elçi Osmanlı'dan kolayca bir ahitnâme almayı başarmıştır. Bu ahitnâme o tarihe kadar alınan en avantajlı ahitnâme olmuştur. (İnalcık, 2011, s. 155).

Osmanlı Devleti'nin güçlü döneminde verilen bu imtiyazların büyük bir çoğunluğu iktisadi amaçlı imtiyazlardır.

Osmanlı Devleti'nin siyasal gücünün zayıflamaya başladığı 1740 yılından sonra imtiyaz ve kapitülasyonların yapısında önemli değişiklikler görülmeye başlanmıştır.

Ticari, siyasal ve yabancılara oturma “ikamet etme” hakkı tanıyan bu imtiyazlar içerikleri ile farklılık göstermektedir. Daha önceki dönemlerde yabancı devletlere ve bu devletlerin vatandaşlarına verilen imtiyaz hakları, Osmanlı padişahları değiştikçe yenilenmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu imtiyazlar padişahların verdiği imtiyazlardır. 1740 yılında ise Fransızlara verilen imtiyazlar süresiz olmuştur. Ayrıca bu dönemdeki imtiyazlar tek taraflı olup, bir devletin veya vatandaşlarının menfaatine yöneliktir. İşte bu dönemde bu özellikleri nedeniyle emperyalist kapitülasyonlar ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmeler neticesinde Avrupa Devletlerinin iktisadi ve siyasi sömürü anlayışı ile kapitülasyonlar kötü niyetli bir kurum haline dönüşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde bu dönem ile birlikte zaten çökmeye başlayan devlet yapısı

ekonomik ve siyasi açıdan güçlenen Avrupa devletlerinin kontrolüne geçmiştir. Avrupa devletleri kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni parçalamak ya da yaşamasını sağlamak, paylaşıp işgal etmek gibi farklı teşebbüsler ile rekabet içine girmişlerdir.

1740'da Fransızlar ile yapılan kapitülasyon antlaşmasından sonra, Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan ve İngilizler ile yapılan Balta Limanı Antlaşması 1838 yılında imzalanmıştır. Ayrıca 1850 yılında Gümrük Tarife Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmalar bir çok ülke ile yapılmış ve Osmanlı Devleti bu dönemde Avrupalılar için kapitülasyon cenneti haline gelmiştir. Tarihsel süreç içinde bu antlaşmaları şöyle sıralamak mümkündür. 1747-1771 Avusturya, 1756-1841 Danimarka ile İsveç, Norveç ile 1840, Belçika ile 1838-1839-1840, Hollanda ile 1840, Prusya ile 1761, Almanya Gümrük Birliği ile 1840-1841, İspanya ile 1782-1840, İngiltere ile 1809, ABD ile 1830, Portekiz ile 1834, Toskano ile 1841, Sardunya ile 1839 ve 1854, Nopoli-Sicilya ile 1851, Yunanistan ile 1840, Rusya ile 1783-1829-1846 yıllarında kapitülasyon antlaşmaları icra edilmiştir.

Bu imzalanan antlaşmalar yalnızca ticaret amaçlı bir nitelik taşımayıp, imtiyazların oluşturduğu bir kapitülasyon antlaşmasıdır (Nebioğlu, 1986, s. 15-30).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayan Batılılaşma hareketleri ve 1856 yılında Paris Kongresi sonucu Avrupa Devletleri ile hukuki ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Avrupa Devletleri ile yapılan antlaşmalarla, Osmanlı Devleti, Avrupa Devlet sisteminin uygulanmasını arzu etmiştir. Bu durum yapılan kapitülasyon antlaşmalarının koşullarının uzun süreli, daha açıkçası süresiz sayılmasını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni daha da zor durumlara sürüklemiştir. Yine bu dönemde 1861 yılında Fransa-İngiltere-İtalya ile 1856 da Brezilya, ABD-Rusya, İspanya ve Almanya ile Hollanda, İspanya, İsveç-Norveç, Danimarka ve Avustralya ile 1862'de, Romanya ile 1867'de ve 1890 yılında Almanya ile eski kapitülasyonlar yenilenerek imzalanmıştır (Nebioğlu, 1986, s. 16).

4.2.4. İmtiyaz ve Kapitülasyonların İktisadi Etkileri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 16. yüzyıl başlarına kadarki güçlü olduğu dönemde imtiyaz ve kapitülasyonların tamamen olumsuz etkiler yarattığını

düşünmemek gerekir. Çünkü bu dönemde kapitülasyon ve imtiyazlar karşılıklı olarak yani çift taraflı olarak verilmiştir. Osmanlı tüccarları da aynı hakkı elde ederek ticaretlerini yapmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen iç ve dış olaylar devleti iktisadi, siyasal ve toplumsal açıdan bunalıma götürmüştür. 17. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa Devletleri güçlenirken Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi devlet yapısının gücü zayıflamıştır. Dolayısıyla 17. yüzyıldan itibaren Avrupalı tüccarların elde ettikleri imtiyazlar artmaya ve alanı genişlemeye başlamıştır (Pamuk, 1990, s. 149).

Bu imtiyazların en olumsuz ve Osmanlı Devleti'ni zora sokacak olanı gümrük vergileridir. Sanayisi ve ticareti güçlenen Avrupa devletlerinin tüccarları mallarını iç pazarlara getirerek ticaret yapmalarını güçleştiren sorunun gümrük vergileri olduğunu, bunun sonucu, mallarının fiyatlarını yükseltmesine gümrük vergilerinin neden olduğunu düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin zayıflama döneminde gümrük vergileri Avrupa Devletlerinin lehine kaldırılmıştır.

İç gümrüklerin kaldırılması ile küçük sanatkâr ve sanatların çöküşü başlamıştır. İç pazarlar Avrupa malları ile dolarak ucuz fiyatlar ile sunulmuştur. Yerli üreticiler ile Avrupa malları arasında kıyasıya bir rekabet oluşmuştur. Ancak rekabet gücü Avrupalı tüccarların lehine gelişmiştir. Böylece küçük sanatkâr yavaş yavaş ortadan kalkmaya, yok olmaya başlamıştır. Ayrıca Avrupalı tüccarlar, Osmanlı Devleti'ndeki hammaddeleri de toplayarak mamul hale getirip ihracatlarını artırmışlardır.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'ndeki müslim ve gayrimüslim tüccarlar Avrupalı tüccarlar ile rekabet edemez hale gelmiş, elde ettikleri ayrıcalıklar yabancı tüccarları daha avantajlı bir duruma getirmiştir. (Pamuk, 1990, s. 147).

Bu olumsuz gelişmelere bir örnek teşkil etmek üzere Edirne, Selanik ve İstanbul'da üretilen bez, çuval, havlu, yazma ve kumaş tezgahları 1792 yılında çalışamaz duruma geldiğini belirtmek gerekir. İstanbul'da 3000 dokuma tezgahından 300'ü kalmıştır. Bursa'da ise 2000 tezgahtan 500'e düşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerdeki esnaf ve sanatkâr sınıfı işsiz kalmış, üzücü bir hayat yaşamaya başlamıştır (Nebioğlu, 1986, s. 40-41).

Esnaf ve sanatkârların işlerinin gelişmesi, huzur içinde sorunsuz yaşaması, manevi açıdan kârlılığa, yardımseverliğe, toplumsal birlikteliğe destek veren loncalar da bu olumsuz gelişmeler neticesinde ortadan kalkarak varlığını yitirmiştir.

Emperyalist kapitülasyonlar küçük esnaf ve sanatkârların ortadan kalkmasına neden olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan kurtuluş çabalarını ve girişimleri de engellemiştir. Çünkü yapılan antlaşmalardaki şartlar gelişme, yapılanma yollarını da kapatmaktadır. Bu girişimler, rekabet ile ortadan kaldırılmıştır. Avrupalı Devletler bunları siyasal baskı sonucu sağlamışlardır. Bu baskı öyle bir etkiye sahiptir ki Osmanlı Devleti, sanayinin ticaretin gelişmesi ve korunması için bir politika yaratamamıştır. Daha önce kurulmuş olan kumaş, cam, kağıt üreten birçok fabrikanın yaşaması rekabet sonucu engellenmiştir.

Buharlı gemilerin ortaya çıkmasıyla deniz ticareti de Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişmiştir. Yelkenli gemiler önemini yitirmiştir. Buharlı yabancı gemiler Osmanlı Devleti'nin kıyılarında dolaşarak rekabet etmeyi mümkün hale getirmişlerdir.

İmtiyaz ve kapitülasyonların en önemli etkilerinden biri de toplumsal yapıda olumsuz değişiklikler olmuştur. Verilen imtiyazlar toplum içinde haksızlıklar ve eşitsizlikler yaratmıştır. Bir taraftan Osmanlı yurttaşı olmayan, yurttaşlık görevi bulunmayan, serbestçe ticaret yapıp vergi ödemeyen yabancı bir kesim, diğer taraftan yurttaşlık görevinin bütün unsurlarını yerine getiren, vergi veren, ülkenin bütün yükünü çeken bir Türk milleti bulunmaktadır. Örneğin, alkollü içecekler Müslüman tebaaya yasak olduğu halde, Osmanlı topraklarında yaşayan kapitülasyon sahibi devletlerin vatandaşları şarap ithal etme veya evlerinde imal etme haklarına sahiptirler (Pamir, 2002, s. 93).

Bu olumsuz gelişme, zamanla Osmanlı yurttaşı olan Osmanlı uyruklu fakat Türk olmayan Ermeni, Yahudi, Rum gibi zımmi gayrimüslimlerin yabancı devletlerin koruyuculuğu altına girmeleri ile devam etmiştir. Aldıkları “Himaye Vesikaları” ile kapitülasyonların sağladığı imtiyazlardan faydalanarak Türklerden dahi iyi şartlarda ve zengin bir hayat yaşamaya başlamışlardır. Durum öyle bir hal

almıştır ki Osmanlı uyruğunda olan Ermeni ve Rumlar Doğu ticaretini ele geçirmişlerdir. Rusya 1774 yılında çoğu Ermeni ve Rum olan Osmanlı uyruklarının koruyucusu olduğunu ilan etmiştir. 1858 yılında Yunanistan İstanbul'da 21 bin himaye vesikası dağıtmıştır (Nebioğlu, 1976, s. 38).

Bu gelişmeler sonucu toplumda ticaret alanında ekonomiye egemen olan yapı değişmiştir. Elinde beratı olan Avrupa tüccarları ile devletine bağlı, vergi ödeyen “Hayriyye Tüccarları” yer değiştirmiştir. Zamanla sistemli bir şekilde Türk girişimcilerini ortadan kaldırmıştır. Kendine çare arayan, geçimini sağlama derdine düşen Türk yurttaşlar, sadece kendileri için üretim yapmaya başlamışlardır. Bir bölümü de hammadde üretimine yönelmiştir. Şehirde yaşamın zorlaşması, ekonomik baskılar Türk toplumunu köye dönmeye ya da imkan bulursa memur olmaya yönlendirmiştir.

Avrupa sanayinin gelişmesi, Avrupa ülkelerinin hammadde ihtiyacını da artırmıştır. Bu hammaddeyi de Osmanlı Devleti'nden tedarik etmeye başlamışlardır. Bu durum da Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi dallarının bazılarında üretim değişikliği olmuştur. Örneğin, ipek kumaş üreten işletmeler ham ipek üretmeye başlamışlardır. Yün kumaş üreten işletmeler ise Avrupa'ya ham yün satmaya yönelmişlerdir. Durum bu halde de kalmamıştır. Avrupa'ya hammadde veren Osmanlı Devleti bu hammaddeleri mamul ürün olarak geri alan bir devlet haline gelmiştir. Ancak bu ürünlerin yüksek fiyatlı olması dış ticaretin Avrupa lehine olmasını da beraberinde getirmiştir.

Oluşan bu durum Osmanlı Devleti'nin dengeli giden dış ticaretini de olumsuz etkilemiştir. (Aşikârdır ki bugün 100. yılını yaşayan Türkiye Cumhuriyeti'nde en önemli ekonomik sorunlardan biri yıllardır kapatılamayan ve toplumun da ezberine yerleşen cari açık aynı şekilde devam etmektedir). Osmanlı Devleti'nin başına dert olan dış ticaret açığı bir de dış borçlanma ile kapatılmaya başlayınca ekonomik sıkıntı derinleşmeye devam etmiştir.

Kapitülasyon ve imtiyazların derin baskısı altında kalan Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçları artarken bunları karşılayacak gelirler elde edilememiştir. Çünkü kaynaklar yabancıların eline geçmiş ve bu yabancıların vergi yükümlülüğü olmaması nedeni ile vergi geliri de sağlanamamıştır.

Osmanlı Devleti vergi gelirlerini artırmak için planlamalar yapmıştır. Ancak yabancılardan talep ettikleri vergiler, bu vergilere muhatap olacak Avrupa'nın güçlü devletleri tarafından diplomatik baskılar sonucu kabul ettirilememiştir.

Bir malın satışı ve tüketimi üzerinden alınan vasıtalı dolaylı vergiler devlet bütçesini destekleyemez duruma gelmiştir. Aynı şekilde gümrük vergileri de artırılmadığı için, devlet sürekli olarak aşar, arazi vergisi ve cizye gibi vasıtasız vergileri yükselterek gelir sağlamaya çalışmıştır. Böyle olunca Osmanlı yerleşik halkı üzerine büyük bir yük binmiştir. Özellikle tarım kesiminde çalışanlar vasıtasız vergilerin, şehirlerde yaşayanlar ise vasıtalı vergilerin ağır yükü altında kalmışlardır.

Mali yönden durum bu safhaya gelince, Osmanlı Devleti kendi mali yapısı için bir politika yaratamaz hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmaya yönelmesinin sebebi merkezi devletin zayıflığı ve yaşadığı mali olumsuzluklara uzun vadeli çare bulamaması, oluşan bütçe açıklarını giderememesidir. Bu sorunlar ekonominin güçsüzlüğünden değil vergi gelirlerinin yarısına yerel unsurların el koymasından kaynaklanmaktadır (Pamuk, 2017, s. 57).

Devlet mali ihtiyaçlarını borçlanma yolu ile gidermeye çalışırken, kapitülasyon ve imtiyazların tanıdığı şartlar yabancı sermayenin Osmanlı Devleti'ne yönelmesine imkan vermiştir. Osmanlı Devleti 1854 yılından başlayarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar dış borçlanma (istikraz) yoluna gitmiştir. Alınan borçlar devletin mali sıkıntısını ortadan kaldıramamış ve devletin mali yapısı çaresiz bir duruma gelmiştir. 1881 yılında "Muharrem Kararnamesi" ile tarihte önemli bir yer tutan ve Osmanlı borçlarının ödenmesini sağlamak üzere "Düyun-ı Umûmiyye" idaresi kurulmuştur (Genel Borçlar İdaresi).

Osmanlı Devleti'ne Avrupa'dan borç para bulmak, bu paranın harcama yerlerini ve yöntemlerini tespit edip yönetmek ile borcun birikmiş faizleri ile birlikte zamanında tahsil edilmesini sağlamak üzere kurulan "Düyun-ı Umumiye" teşkilatı, zamanla devlet içinde devlet gibi ülkenin bilumum mali, ekonomik hatta askeri ve siyasi hayatını denetler hale gelmiş, bütün bu gelişmeler karşısında

Osmanlı Devleti eli kolu bağı, olup bitenleri seyretmekle yetinmiştir (Çobanoğlu, 1991, s. 26).

Gelir kaynaklarını toplayan bu idarenin yönetilmesi yabancılara verilmiştir. Acı olan bir gerçek de yabancılardan oluşan bu yönetime kapitülasyonlardan daha ağır şartlarda imtiyazlar verilmiş olmasıdır.

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne devletin hazinesi ve vergileri teslim edilmiştir. Borçlanma antlaşmaları ile bu kurumun imtiyazları sürekli bir şekilde artırılmıştır. Alınan borçların ekonomik kalkınma için kullanılması yerine açıklarının giderilmesinde kullanılması da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Devletin bütçe borçlarının (istikraz) itfa ödemelerinin tutarları elde edilen gelirlerin ve devletin ödeme gücünün üstünde olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Düyûn-ı Umûmiyye yönetimiyle sadece ekonomik bağımsızlığını kaybetmemiş, mali bir teslimiyet altına da girmiştir.

4.2.5. İmtiyaz ve Kapitülasyonlardan Kurtulma Çabaları ve Tartışmalar

Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarında daha çok karşılıklı ticaret antlaşmaları niteliğinde olan imtiyaz-kapitülasyonlar ilerleyen yüzyıllarda devletin ayağına vurulan bir pranga haline dönüşmüştür.

Devletin iktisadi, siyasi ve sosyal hayatını esaret altına alan bu pranga uzun süre çözülememiştir. Osmanlı Devleti için kapitülasyonların ve imtiyazların sonsuza kadar sürmesi ve var olması düşüncesi altında yaşamak mümkün değildir. Kurtulmak için bir şeyler yapılması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluğu destekleyen temel unsurlar; kapitülasyonların bireysel hukuk ilkesini yitirmiş olması, ulusal egemenlik ilkesinin ortaya çıkmış olması, yabancı devletlerin elçilerinin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale etmeleri, yabancı tüccarların ve devletlerin vergilerden muaf olması ve Osmanlı Devleti'nin ağır vergi yükleri altında kalması, mali işlemlerde ve gümrüklerde devletin egemenliğinin devamlı tehdit altında olması, dolayısıyla devletin ekonomik gelişim yollarının tıkanması gibi hususlar kapitülasyonların kaldırılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu amaçla 1856 yılında yapılan Paris Kongresi'nde ilk adım atılarak Osmanlı Devleti, devletler arası hukuktan yararlanma hakkını ileri sürerek kapitülasyonların kaldırılmasını talep etmiştir. Avrupa devletlerinden olumlu cevap alınsa da Osmanlı Devleti lehine gelişme olmamıştır. Üstelik Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nden, reform taleplerinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine hukuk alanında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Ancak, Avrupa Devletleri bu değişiklikler ile yeni imtiyazlar elde etmişlerdir. Kendi vatandaşlarının yargılanması sırasında tercüman istenmesi ve bu yargı suçunun bir tercüman tarafından onaylanması talebi imtiyazlardan biridir. Böylece Osmanlı Devleti'nin yargı bağımsızlığı da ortadan kalkmıştır.

Özellikle Tanzimat Dönemi devlet adamları, Osmanlı Devleti'nin toparlanması ve bağımsızlığının korunması için kapitülasyonlardan kurtulmanın elzem olduğunu görmüş ve inanmışlardır. Bunun için idare ve yargı sisteminde tedbirler alarak, bir yandan da kapitülasyonların olumsuz sonuçlar yaratmaması için çareler düşünmüşlerdir. 1867 yılında çıkarılan bir fermanla (Düstur 1, 230) yabancılara mülk edinmesi izni verilirken, onların da Osmanlı vatandaşları gibi aynı hukuki şartlara tabii olmaları belirtilmiştir. Ancak Avrupa devletleri bundan şikayetçi olmuş, sonunda da istediklerini almışlardır (İnalçık, 2001, s. 165).

1869 ve 1871 yıllarında da kapitülasyonlardan kurtulmak için çaba gösterilmiştir. Bu girişimler de sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu talepleri yelkensiz bir gemi gibidir. Çünkü devletin merkezi gücü oldukça zayıflamış durumdadır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile kapitülasyonların ve verilen imtiyazların tartışılması farklı bir boyut kazanmıştır.

Özellikle Meclis-i Mebusan'da kapitülasyon ve imtiyazlar ile ilgili birçok oturum gerçekleşmiş ve tartışma zemini oluşmuştur. Ortaya çıkan katılımcı siyaset anlayışı ile kapitülasyonların ve imtiyazların farklı düşünceler ile değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması ortamını da getirmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde tartışılarak sonuca bağlanan kapitülasyon girişimlerinden bir tanesi de “Lynch Meselesi”dir.

İngilizlere ait Lynch Şirketi Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde vapur işletme imtiyazı istemiştir. Bu talep, Abdülhamit döneminden beri devam etmiştir. Bu imtiyaz talebi için II. Meşrutiyet döneminde İngilizler tarafından 1909 yılında Dahiliye Nezareti'ne başvurulmuştur. Başvurunun ortaya çıkması ile konu Meclis-i Mebusan'a bir gensoru ile getirilmiş ve tartışmaya açılmıştır. Bu gensoru mecliste görüşülerek, ittihatçı vekillerin çoğunun desteklemesiyle Lynch Şirketi'nin talebinin imzalanarak anlaşmanın meclis onayından geçmesi talep edilmiştir.

Görüşmeler sırasında Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti 28 Aralık 1909 yılında istifa etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra 13 Ocak 1910 yılında İbrahim Hakkı Paşa hükümeti kurularak Lynch Şirketi'nin imtiyaz anlaşması talebi reddedilmiştir (Malhut, 2011, s. 243).

Ancak İngilizlerin talebi hiç bitmemiş, Osmanlı Devleti üzerinde baskıları devam etmiştir.

Söz konusu mevzu 1912 yılında İngilizler lehine gelişme göstermiştir. 17 Aralık 1912'de toplanan Londra Barış Konferansı'nın Osmanlı Devleti üzerindeki olumsuz etkileri ve Balkan Savaşı İngilizler ile Fırat ve Dicle nehirlerinde vapur işletmeciliği için ortak şirket kurma görüşmelerini başlatmıştır. Daha önce İngilizlerin imtiyaz talebini reddeden İbrahim Hakkı Paşa 12.12.1913 tarihinde iki devletin ortak kuracağı vapur şirketinin anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde taşıma imtiyazı elde edecek bir vapur şirketi, Osmanlı Irmak İşletmesi Şirketi olacaktır. Osmanlı Devleti'nin yarı hisselerine sahip olduğu bu şirkette Lynch Şirketi de hisse sahibi durumundadır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile bu ikinci girişim de sonuçsuz kalmıştır.

Diğer bir imtiyaz tartışması da ABD sermayesinin Osmanlı Devleti'ne girme teşebbüsleridir. Bunun en önemli örneği Chester Projesi'dir. II. Meşrutiyet döneminde Doğu Anadolu'da Demiryolu yapımı ile ilgili bu proje bir öneri olarak kalmasına rağmen Meclis-i Mebusan'da geniş tartışmalara neden olması açısından önemlidir. II. Meşrutiyet'in ilanı ve Abdülhamit'in tahtan inmesi ABD sermayesinin Osmanlı Devleti sınırları içine girmesine rahat bir zemin hazırlamıştır. ABD sermayedarları 1909 yılında imtiyaz almak için Osmanlı Devleti'ne başvuruda bulunmuşlardır.

Bu proje Meclis-i Mebusan içinde bulunan bazı Ermeni mebusları tarafından da desteklenmiştir. Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan tarafından Şubat 1909'da Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinin kalkınması için bu bölgeye demiryolu yapılması için önerge sunulmuştur. Bu önerge sonucu bu bölgeye demiryolu yapılması için yedi başvuru yapılmıştır. Bu başvurulardan en güçlü olanı ve destek bulan Chester projesi olmuştur. Şartlarının daha iyi olduğu kabul edilmekle birlikte hazırlanan sözleşme defalarca Meclis-i Mebusan'da tartışılmıştır. 10 Mart 1910'da ön sözleşme Meclis-i Mebusan'da uzun süre tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucu 1911 Şubat'ta sözleşmenin bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Kesin sözleşme 27 Mayıs 1911 tarihinde tekrar Meclis-i Mebusan'ın gündemine gelmiştir. Tartışmalar devam etmiş ve 1 Haziran 1911 tarihinde meclise üç ayrı karar sunulmuştur.

Birinci kararda projenin bir yıl sonra görüşülmesi belirtilmiştir. Bu karar Meclis-i Mebusan'da oylanarak kabul edilmiştir. Yani projenin uygulaması ve kararı ertelenmiştir.

Bu gelişmeler neticesi Chester grubu 11 Aralık 1911'de yatırmış olduğu teminat tutarını geri çekerek imtiyaz ile ilgili başvurusunu geri almıştır.

Chester grubu 1912-1913 yıllarında projeyi tekrar hayata geçirme girişimlerinde bulunmuştur. Buna karşılık Osmanlı Devleti de kesin bir karara varamamıştır. Ancak proje ile ilgili görüşmeler tekrar başlamamış ve Chester'a kesin bir olumsuz cevap da verilmeyerek konu Meşrutiyet dönemi içinde kapanmıştır.

Durumun bu şekilde sonuçlanmasında Chester projesinin bir taslak olarak ortaya çıkmasından itibaren, Osmanlı Devleti içinde yöneticilerinin değişmesine rağmen Almanya, Fransa, Rusya ve İngiltere gibi devletlerinde menfaatlerine ters düşmesi sebebi ile projeye karşı olmaları da önemli etkindir (Malhut, 2011, s. 96).

Bağdat Demiryolu projesi de Osmanlı Devleti üzerinde önemli ve uzun soluklu bir imtiyazlı projedir. Bu projenin II. Abdülhamit dönemi ve II. Meşrutiyet dönemi olmak üzere iki ayrı boyutu olmuştur.

1881 yılında Almanya'nın önde gelen subaylarından Baron Von Der Goltz beraberinde askeri bir heyet olduğu halde İstanbul'a gelmiş Alman tüccar ve

bankerleri de onu takip etmiştir. Kısa bir süre sonra da Osmanlı Devleti'nde İngiliz, Fransız sermayesinin uzantısı olan Osmanlı Bankası yanında, Alman sermayesinin uzantısı olarak Deutsche Bank'ın bir şubesi İstanbul'da açılmıştır (Nazır, 2010, s. 31-32).

II. Wilhelm'in Almanya İmparatoru olması ile Osmanlı-Alman ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Almanya için Osmanlı toprakları hammadde ve pazar için uygun bir ortamdır. Almanya'nın İslamcılığa karşı olmaması II. Wilhelm'in de baskıcı bir hükümdar olup, meşrutiyete karşı olması Osmanlı Devleti'nde olumlu karşılanmıştır.

II. Wilhelm tahta çıktıktan sonra 1889 yılında Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiş, böylece Alman sermayesi Osmanlı topraklarına girmek için fırsat bulmuştur. Yatırımın yoğunlaştığı alan demiryolları olup, İzmit-Ankara Demiryolu inşası imtiyazı 4 Ekim 1888 tarihinde Almanlara verilmiştir. Daha önce de Haydarpaşa-İzmit hattı da Almanlar tarafından yapılmıştır. 15 Şubat 1893 tarihinde ise Eskişehir-Kayseri hattı imtiyazı Alman sermayeli Anadolu Demiryolu şirketine verilmiştir. 1893 yılında İzmit-Ankara hattı, 1892 yılında da Eskişehir-Konya hattı tamamlanarak hizmete açılmıştır.

1897 yılı sonlarında Osmanlı Devleti ile Alman yatırımcıları Bağdat Demiryolu için yoğun bir çalışma içine girmişlerdir. II. Wilhelm bu sırada Osmanlı Devleti'ne ikinci ziyaretini gerçekleştirmiştir.

Bu ziyaret sonrasında Bağdat demiryollarının yapılması için anlaşma zemini yaratılmıştır. 1899 Aralık ayında ön anlaşma, 5 Mart 1903 tarihinde de kesin anlaşma ile imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme ile Anadolu Demiryolu Şirketi 99 yıllık bir süre için Bağdat Demiryolu yapımını işletme hakkı imtiyazı kazanmıştır. Bu imtiyazların içeriğine bakıldığında; yapılacak demiryolu hattının iki yanında 20'şer km'lik alanlarda maden arama, kum ve taş ocakları bedelsiz kullanılacak, ormanlardan kereste ihtiyacı bedelsiz karşılanarak, su kaynakları da yine bedelsiz kullanılacaktır. Ayrıca projenin yapımında kullanılacak olan ve yurtdışından getirilecek araç, gereç, makine gibi mallar için gümrük vergisi ödenmeyecektir. Nisan 1903 tarihinde Konya-Ereğli hattı için, Konya, Halep ve Urfa aşarlarına el konularak, Düyûn-ı Umûmiyye'nin kontrolü altında girmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanına kadar, II. Abdulhamit döneminde Bağdat Demiryolu imtiyazı karşı çıkılan ancak seslendirilemeyen bir konu olmuştur. Bu arada Meşrutiyetin ilanına konu olan dönemde inşaat durmuştur. 3 Haziran 1908’de Almanya ve Osmanlı Devleti Bağdat Demiryolu’nun devam etmesi yönünde yeni bir anlaşma imzalamışlardır.

II. Abdülhamit döneminde etkisi az da olsa Jön Türkler basın yoluyla Bağdat Demiryolu imtiyazına karşı çıktıklarını beyan etmişlerdir. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, karşı çıkan sesler artarak yükselmeye başlamıştır. Abdülhamit döneminin kişisel ve keyfi yönetiminden ortaya çıkan uygulamaların ortadan kaldırılması çalışmaları başlatılmıştır. Bağdat Demiryolu konusu Bağdat Mebusu olan İsmail Hakkı Bey tarafından Meclis-i Mebusan’a bir gensoru ile getirilerek tartışmaya açılmıştır. Demiryolu hattı için İsmail Hakkı Bey’in ağır eleştirileri olmuş ve bu eleştirilere de diğer mebuslar tarafından karşı çıkılmamıştır. Ancak söz konusu anlaşmada Osmanlı Devleti lehine bazı değişiklikler yapılarak daha uygun olacağı düşünülerek anlaşmanın iptali de dile getirilmemiştir. Demiryollarının inşasının zor ve masraflı olması bu tür bayındırlık imtiyazlarının yabancılara verilmesine neden olmuştur.

Bu durum ülke yararlarının yanında çok fazla eleştirilere sebep olmuştur. Bu sebeple II. Meşrutiyet döneminde demiryolları imtiyazı ile ilgili kesin kararlar meclisten çıkamamıştır. Bu durumda da Bağdat Demiryolu hattının bazı bölümleri dışında önemli bir demiryolu inşasına başlanamamıştır (Malhut, 2011, s. 165).

Osmanlı Devleti’nde çok tartışılan imtiyaz konularından bir tanesi de telefon imtiyazıdır. Telefonun Amerikalı Graham Bell tarafından icat edilip 1876 yılında onun patenti ile kullanılmaya başlanmasından sonra, İstanbul’da 1881 yılında ilk telefon hattı yapılmış ve kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 1886 yılında Galata limanı ve Kilyos arasındaki telefon hatları haricinde diğer hatlar Abdülhamid döneminde kaldırılmış ve telefon yasaklanmıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile telefon yasağı ortadan kalkmış ve Osmanlı Devleti’nde bu teknolojinin kullanılması yönünde bir eğilim başlamıştır. Osmanlı hükümeti kendi mali gücü ile ilk olarak Fransızlardan aldığı 500 abonelik bir santrali Sirkeci’deki Büyük Postahane de 10 Mayıs 1909 tarihinde açmıştır.

Bu gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye grupları telefonu önemli bir sektör olarak görmüş ve Osmanlı Devleti üzerinde imtiyaz baskılarını artırmaya başlamışlardır. Osmanlı hükümeti içinde telefon kullanımının imtiyaz vererek mi ya da kendi tekelinde mi olması konusunda tartışmalar başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümetin telefon işletmesinin kendi tasarrufunda olması düşüncesi imtiyaz usulü yönünde değişmiştir. Konu Meclis-i Mebusan'da 3 Haziran 1909 tarihinde görüşülmüş, 9 Haziran 1909 tarihinde de imtiyaz ihalesi için ilan verilmesi kararlaştırılmıştır. İlan sonucunda gerekli şartları oluşturan altı teklif sahibi başvuruda bulunmuştur. Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşme ve değerlendirmeler beş hafta sürmüş, İngiliz, Amerika ve Fransız şirketlerinden oluşan konsorsiyum birinci seçilmiştir. Ancak imtiyazın verilmesi ile ilgili kanun eksikliği gündeme gelmiş, yapılan tartışmalar sonucu maliye nezaretine imtiyaz verme yetkisi için kanun maddesi çıkarılmasına karar verilmiştir. İstanbul ve çevresinde tesis edilecek telefon hattı için imtiyaz ile ilgili yasa çıkarılması 28 Mart 1911 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Yasa tasarısı 10 Nisan 1911 tarihinde Meclis-i Ayan'da da görüşülerek uygun bulunmuştur.

19 Mayıs 1911 tarihinde İstanbul ve çevresinde kurulacak olan telefon santralinin imtiyazı en iyi şartları sunan konsorsiyum şirketinin temsilcisi Mösyö Webbe'ye verilmesi için Maliye Nezareti yetkili kılınmıştır. 6 Mayıs 1911 tarihinde de sözleşme imzalanmıştır.

Şirket imtiyaz aldıktan sonra çalışmalarına başlasa da Trablusgarp ve Balkan savaşlarından dolayı gecikmeler yaşanmıştır. 16 Ekim 1913 tarihinde şirket ile tekrar ek mukavele imzalanmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması ile Osmanlı Devleti 14 Mayıs 1915 tarihinde şirkete el koymuştur. Şirket personellerinin İstanbul'u terk etmesi sonucu şirkette Türk mühendis ve teknisyenler görev yapmıştır. 1920 yılının Nisan ayında tekrar bir ek sözleşme yapılmış, şirket tekrar faaliyetlerini sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra 1935 yılında şirket (İstanbul Telefon İşletmesi) millileştirilmiştir (Malhut, 2011, s. 208).

Konunun Osmanlı Hükümetinde gündeme gelmesinden sonra bu şekilde sonuçlanması için 2 yıllık bir süreç yaşanmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nde bir kurum ile ilgili verilecek imtiyaz hakkı tartışılan ve zor karar verilen bir uygulama haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti imtiyaz ve kapitülasyonlardan kurtulmak için çaba göstermiş olmakla birlikte buna muvaffak olamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Ancak, Cumhuriyetin ilanından sonra da devletin imtiyaz ve kapitülasyon ile ilgili mücadelesi devam etmiştir. Bunu gazetede haberlerinde de görmek mümkündür (Ek- 14-18).

Lozan Konferansı'nda Türk delegasyonunun en çok direndiği konulardan biri kapitülasyonlardır. Milli hükümet, kapitülasyonların kaldırılmasında kesin kararlı olmuştur. Türklerin bu konudaki duyguları o derece kesindir ki, egemenlik haklarının sınırsız şekilde kullanmaya alışmış diğer ülkelerin antlaşmalarla kabul ettiği egemenlik sınırlamalarını bile kabul etmemişlerdir. Müttefikler de Lozan'a gelirken, kapitülasyonların devam ettirilemeyeceğini anlamışlardır. Çünkü, milli hükümet bu konudaki kararlılığını bütün milli mücadele boyunca her vesilede göstermiştir (Armaoğlu, 1991, s. 491).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde daha önce Osmanlı Devleti'nden alınan imtiyazlar ile kurulan bazı kurumlar varlıklarını yabancı sermayeli kuruluşlar olarak devam ettirmişlerdir. Bunlardan bir tanesi de Osmanlı Bankası olmuştur.

4.3. İmtiyazlı Bir Banka Olarak Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu

4.3.1. Osmanlı Bankası Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Siyasi Durum

19. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafı tamamen ortaya çıkmış, devlet büyük bir çöküş içinde olup bu durum devlet teşkilatının tüm alanlarında etkili hale gelmiştir. 19. yüzyıl bir toplumun kurumlarıyla,

gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru sürüklendiği, karanlık ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştığı Osmanlı tarihinin en uzun asrıdır (Ortaylı, 2015, s. 36).

Yüzyılın başlarında devletin ekonomik yapısı kendi kendine yetecek durumdadır. Kapitalist süreç öncesi Osmanlı Devleti'nde kullanılan geleneksel tarım ve üretim halen varlığını sürdürmüştür. Devlet teşkilatlarının ve yönetiminin gücü zayıflamış olmakla birlikte vergi sistemindeki yapı da kendini korumuştur. Aslında Osmanlı Devleti'ndeki mali sıkıntılar ekonomik yapının güçsüzlüğünden ziyade devletin gücünün zayıflamasından kaynaklanmıştır.

1820'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmeler sonucu Batı dünyasının siyasi ve iktisadi gücüyle mücadele etmek durumunda kalmaya başlamıştır. Osmanlı ekonomisi batının oluşturduğu kapitalist sistemin iktisadi koşulları ile karşılaşarak etkileşim içine girmiştir. Bu ekonomik gelişmelerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde taşradaki ayanlar ve imparatorluk toprakları içinde özellikle Balkanlardaki bağımsızlık hareketleri, yeni bir yapılanma ve Batı benzeri yeni uygulamalar ile devletin gücünün artırılması çabalarını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Devlet adına idari, mali ve askeri görevler verilen ayanlar zamanla kuruluş amaçlarından uzaklaşarak halktan haksız akçeler toplamaya başlamışlardır. Ayrıca ayan olma mücadelesi birçok karışıklığa sebep olmuş başıboş leventleri de yanlarına alarak etrafa zarar vermeye başlamışlardır (Çelen, 2019, s. 24-25).

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ortaya koydukları merkeziyetçi reform ve girişimler ile devletin gücünü bir nebze de olsa artırmayı başarmışlar ve devletin daha etkin olmasına çalışmışlardır. Taşrada Ayan'ın hakimiyeti kırılmış, devlet yeniden hakimiyeti sağlamıştır.

Tarihte önemli bir gelişme olan Sened-i İttifak adlı belge, Rusçuk ayanı olan daha sonra sadrazamlığa yükselen Alemdar Mustafa Paşa'nın derebeyler ve ayanları devlete itaat eder haline getirmek amacıyla Eylül 1808'de ayanlar ile imzalanmıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [CDAB], 1808, s. 7). Ayanlar bu vesika ile kontrol altına alınmış, ancak padişahın mutlak otoritesini sınırlaması bakımından da bu belge önem arz etmektedir.

Kasım 1808’de II. Mahmut döneminde Alemdar Mustafa Paşa’nın ve devlet merkezinde ayan hakimiyetinin ortadan kaldırılması ile bu belge hükümsüz hale gelmiş ve unutulmuştur (Hayta ve Ünal, 2017, s . 98).

III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde başlayan yenileşme hareketleri 19. yüzyıl içerisinde daha çok askeri, idari ve eğitim alanlarında yapılan girişimlerdir. Bu girişimlerin en temel sebeplerinden birisi de iç ayaklanmalardır. Mayıs 1807’de Kabakçı Mustafa İsyanı yeniçeri ocağına karşı Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması tehdit olarak görülmüş ve III. Selim tahttan indirilmiştir. 15 Haziran 1826’da "Vaka-i Hayriye" olayı ile tarihe geçen ayaklanma sonucu yeniçeri ocağı kaldırılmıştır (Hayta ve Ünal, 2017, s. 100).

Osmanlı Devleti II. Mahmut döneminde de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın tehdidi altında kalmıştır. Mehmet Ali Paşa, Yunan isyanını bastırmada gösterdiği başarı karşılığı Osmanlı’dan toprak talebinde bulunmuştur. Bu topraklar kendisine verilmediği gerekçesi ile isyan çıkarmış, ordusunu 1831 yılında Kütahya’ya kadar getirerek İstanbul’u tehdit altına almıştır. Gücü yetmeyen Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa isyanı’nı Rusya’nın yardımı, İngiltere ve Fransa’nın müdahalesi ile ortadan kaldıracabilmiştir.

Bu gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti’nin oluşturduğu denge politikası yabancı devletlerin de Osmanlı Devleti’nden imtiyazlar edinmesine zemin yaratmıştır.

Mehmet Ali Paşa İsyanı’nın bastırılmasında İngilizlerin desteğini alan Osmanlı Devleti, 1838 yılında İngilizler ile Balta Limanı Ticaret Antlaşma’sını imzalamak zorunda kalmıştır. Balta Limanı Antlaşması 19. yüzyılda ve günümüzde dahi tartışma konusu olmuş, iktisadi sonuçları da Osmanlı Devleti’nde mali sıkıntılar yaratmıştır.

Bu antlaşma ile İngiliz sermayesi Osmanlı topraklarında ticareti artırma fırsatı bulmuştur. Bu antlaşma aynı yıl Fransa ve daha sonra benzeri şartlar ile diğer Avrupa Devletleri ile imzalanmıştır.

1840’larda Avrupalı sermayedarlar ve devlet temsilcilerinin Osmanlı Devleti’nin mali sorunlarına çare olarak dış borçlanma konusunda baskıları

başlamıştır. Bu baskılar sonucu Osmanlı Devleti, Avrupa para piyasalarında tahvil satarak borçlanmaya yönelmiştir.

Osmanlı Devleti elde ettiği bu fonlar ile daha çok askeri araç-gereç harcaması yaparak Avrupa Sanayine talep yaratmıştır. Tahvil satışlarından sonra ilk dış borçlar 1840 yılında Galata bankerlerinin komisyonculuğu karşılığında daha çok kısa vadeli olarak Fransız bankalarından temin edilmiştir.

Fakat bu kısa vadeli borçlar mali baskıları artırmış, uzun vadeli borç sağlama yolları aranmıştır. 1854 yılından itibaren Osmanlı Devleti şartları ağır, yüksek faizlerle borçlanmıştır. Üstelik yüksek maliyetli bu fonların büyük bir bölümü saray yapımında, cari harcamalarda, maaşların ödenmesinde, donanmanın yeniden kurulmasında kullanılmıştır.

1850'lerden sonra yabancı sermaye sahipleri borçlanma dışında Osmanlı Devleti'nde de yatırımlar yapmışlardır. Dış borç dışında yaklaşık 75 milyon İngiliz sterlin yabancı sermaye gelmiştir. Bu yatırım tutarının üçte ikisi demiryolları şirketlerine yapılmıştır.

Demiryollarının yapımını ve kullanımını elde eden İngiliz, Fransız-Avusturya, Alman ve Belçika'lı sermayedarlar iyi kârlar sağlamışlardır. Avrupalı tüccarlar demiryollarının yapımıyla Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde dış pazarlar için tarımsal üretime talep artışı sağlamış, öte yandan o bölgenin zanaatları Avrupa mallarının rekabeti sonucu gerilemiştir. Batı Avrupa ülkelerinden ithal edilen mamul yani işlenmiş malların hacmi hızla büyümüştür (Pamuk, 2012, s. 137).

Osmanlı Devleti'nin mali zorlukları aşma çabaları Avrupa Devletleri'nin kontrolü altında sürerken, özellikle İngiltere ve Fransa'nın siyasi, hukuki, askeri ve sosyal konularda yeni yaptırımlar ve değişiklikler yapılması yönünde baskıları ve yönlendirmeleri devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin mali yapısı içinde kısa ve uzun vadeli kaynak sağlayacak bir kurum ve teşkilatın eksikliği 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Oluşan bütçe açıklarını giderebilmek için Osmanlı Devleti bu teşkilat yerini dolduran Galatalı banker ve sermayedarlardan gizli borç almaya başlamış, ayrıca para sistemi içinde tedavülde bulunan sikkeler

sürekli tahşiş yapılarak ek gelir sağlamaya çalışılmıştır. 1844 yılına gelindiğinde Osmanlı ekonomisi tarihinin en yüksek enflasyonunu yaşamıştır. 18. yüzyılın sonundan 1844 yılına kadar geçen sürede fiyatlar 10-15 kat artarak, 1814 yılında 23 Osmanlı kuruşu 1 sterlin değerinde iken 1839 yılında 1 sterlin 104 kuruş değerine ulaşmıştır.

Bu koşullar devam ederken yeni kaynak yaratmak amacıyla, basılan kağıt paralar piyasaya sürülerek mevcut mali sorunlar daha da ağır bir hal almıştır. 1840 yılında kaime adı verilen ilk kağıt paralar piyasaya çıkarılmıştır. Tedavüldeki bu kaimeler iki işlev görmüş; hem kağıt para hem de tahvil olarak kullanılmıştır. Yılda % 8 faiz getiren kaimeler çok fazla basılarak emisyon artırılmış, bunun sonucu da değer kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti kaimeleri piyasadaki toplama girişimlerinde bulunmuş fakat bunu sağlayacak bir teşkilatı ve kurumu olmaması nedeni ile başarılı olamamıştır (Ek-9) (OBA, 1997'den akt. Eldem, 1997, s. 82).

Bu olumsuz gelişmeler ile enflasyon toplumsal ve siyasal sıkıntılara neden olmuştur. Para birimindeki dalgalanmalar vergi gelirlerinin de azalmasını beraberinde getirmiştir. Kur dalgalanmaları da dış ticareti olumsuz etkilemiştir. Bu durum karşısında yabancı tüccarlar ve sermaye sahipleri para sistemindeki bu istikrarsızlığın ortadan kaldırılması için baskılarını artırmaya başlamışlardır.

Osmanlı Devleti bu baskılar neticesinde 1844 yılında Tashih-i Ayar (Tashih-i Sikke) uygulaması ile madeni para sistemini düzenlemek zorunda kalmıştır. Yirmi kuruş değerindeki mecdidiye ile yüz gümüş kuruş değerindeki altın lira temel para birimi olarak kabul edilerek çiftli para düzenine geçilmiştir. Ancak Tashih-i Ayar uygulaması da Osmanlı Devleti'nde para birliğini tam olarak gerçekleştirememiştir.

4.3.2. Galata Bankerleri ve Gayrimüslim Tüccarların Faaliyetleri-Dersaadet Bankası'nın Kuruluşu

İstanbul'un fethinden önce Bizans İmparatorluğu döneminde Venedik ve Cenevizli tüccarlar Karadeniz, Doğu Akdeniz, Ege kıyıları ve adalara yerleşmiş durumda idiler. Daha sonra bu bölgeler Osmanlı Devleti'nin toprakları olunca bu topraklar Osmanlı uyruğuna geçmiştir. Zamanla bu topraklarda Rum, Ermeni ve

Arnavut teba ile evlenerek Levanten diye bilinen kesimi oluşturdular. Levanten kelimesi, Fransızca "lever" sözcüğünden türemiştir. Doğmak ve doğu anlamına gelen sözcük Doğu Akdeniz ülkelerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Genel bir ifade ile Levanten, Avrupa'lı bir aileden gelerek, bir Doğu Akdeniz ülkesi olan Türkiye'de İzmir ve İstanbul'a yerleşenleri ifade etmektedir (Oban, 2007, s. 338) Bazı Levantenler de daha güçlü bir konum için Avrupa kolonilerinden evlilikler yapmışlardır. Ticaret erbabı olan bu Levanten grup önceleri sarraflık ve poliçe işleri ile uğraşmaya başlamışlardır.

İstanbul'un fethi sonrası hemen hemen her padişah döneminde paranın ölçüsü ve ayarı değiştirilerek karmaşık bir para sistemi ortaya çıkmıştır. Bu karmaşıklık Osmanlı Devleti içinde sarraflık ve poliçeciliğin bir meslek olarak doğmasını meydana getirmiştir. Para sistemi içinde ölçüsü ve ayarı düşürülen paralar ile eski paraların piyasada bir arada işlem görmesi, yani tedavülde olması, ayrıca başka yabancı sikkelerin de var olması ticarete karışıklığa sebep olmuştur.

Böylece farklı para türlerini birbirine çevirmek, bozmak ve değiştirmek sarrafların işi ve geçim kaynağı olmuş, sarraflar bu değişim işlemlerinden komisyon alarak kazanç elde eder hale gelmiştir.

İç ve dış ticarete ise bir ödeme aracı olarak poliçe kullanılmasına başlanmıştır. Oluşan bu poliçe piyasası sonucu da kambiyo kuru ortaya çıkmış, bu poliçe piyasasını yöneten ve uğraşan kişilere poliçeci ismi verilmiştir.

Para piyasasındaki bu işlemler artık sarraflar ve poliçeciler tarafından yapılır hale gelmiştir. 1844 yılında İstanbul'da 94 sarraf, 76 poliçeci faaliyet göstermiştir. 1854'e kadar 70 sarrafın işyeri kapanmakla birlikte aynı yıl 60'ı tekrar faaliyete başlamıştır (Manav, 2019, s. 15).

Sarraflar elde ettikleri kazançlar sonucu sermaye gücü oluşturmuşlardır. Faaliyet alanlarını genişleterek güçlenmeye devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti içinde meslek örgütü olan loncaların kredi ihtiyaçlarını da karşılar duruma gelmişlerdir. Ayrıca iltizam düzeninin ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamışlardır. İltizam düzeninden elde edilecek vergiler, sarraflara kırdırılarak (iskonto) gelir elde edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde harcamaların finansman aracı olan mukataa kurumlarına da sarraflar atanmış, adeta devlet memurluğu görevi üstlenmişlerdir.

Ayrıca Osmanlı Devleti’nde yüksek rütbeli askeri kişilerin hesap işleri ile uğraşmak üzere sarraflar atanmıştır.

Sarraflar bu güçlü mali pozisyonları ile Osmanlı Devleti’ne borç vermeye başlamışlar, özellikle Osmanlı Devleti’nde savaşlar nedeniyle artan para ihtiyacını karşılamak üzere aracılık ederek, devletin mali ihtiyaçlarını Avrupa finans piyasalarından temin eder duruma gelmişlerdir. (Pamuk, 2007, s. 219).

Bütün bu faaliyetler sonucu finans piyasasında uzman sarraflar bir banka kuracak sermaye birikimine sahip olmuşlar, bazıları da bankerlik yapmaya başlamışlardır.

Sermaye sahibi banker sınıfının çoğu Galata semtinde ikamet etmesi ve işyerlerinin de burada olması nedeniyle “Galata Bankerleri” olarak anılmışlardır. Modern bankacılık gelişene kadar, devletin tüm banka ve borç verme işlemleri Galata Bankerleri (sarraflar) aracılığı ile yürütülmüştür. Ancak, Osmanlı Bankası'nın kurulması ile Galata Bankerleri borç sürecindeki rakipsiz olma özelliklerini kaybetmişlerdir (Apak ve Tay, 2012, s. 67).

Galata Bankerlerinin Osmanlı Devleti para sistemi üzerindeki etkilerine geçmeden önce, para sisteminin daha iyi anlaşılması açısından Osmanlı Devleti’nde para biriminin ortaya çıkışını ve ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığını ve devam eden süreci de ortaya koymak faydalı olacaktır.

Osmanlı Devleti’nin ilk kurulduğu dönemlerde akçe para birimi olarak kullanılmıştır. Tek metalli, gümüş ağırlıklı bir para olan akçe, 1326’da Orhan Bey tarafından 1 ve 5 akçe olarak basılmış, 17. yüzyıla kadar para birimi olarak kullanılmıştır. Fatih döneminde 10 akçe olarak tedavüle çıkarılmış, ayrıca Fatih zamanında 1478 yılında ilk altın sikke bastırılarak para sistemi çift metalli bir sisteme dönüşmüştür.

III. Ahmed döneminde ise akçe yerine ölçü olarak para kabul edilmiştir. Ancak II. Mahmud dönemine kadar çok sayıda sikke tedavüle çıkmış, piyasada geçerli olan yabancı paralarda varlığını sürdürmüştür. II. Mahmut döneminde tedavülde yerli ve yabancı 36 çeşit gümüş sikkeli bir para sistemi oluşmuştur.

Para sistemi içinde çok sayıda yerli ve yabancı sikkelerin var olması, Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntılarını aşmak için ihtiyaç olan geliri sağlamak amacıyla başka bir sorun yaratacak olan tağşiş (para içindeki değerli maden oranının azaltılması) ortaya çıkmıştır. Tağşiş ile paranın değerinin azaltılması sonucu temel ihtiyaç ürünleri ve hizmetlerinde fiyatlarının artmasına neden olmuş ve bugünde önemli bir ekonomik sorunumuz olan enflasyonu meydana getirmiştir.

Akçe üzerindeki ilk tağşiş Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmakla birlikte, tağşişi en çok uygulayan II. Mahmut olmuş, 35 defa altın paranın 37 defa da gümüş paranın ayarı değiştirilmiştir. Sonuç olarak, tağşişlerle kuruşun değeri düşmüş, II. Mahmud tahta (1808) çıktığında 19 kuruş 1 sterlin ederken 1839 yılında 1 sterlin 104 kuruşa yükselmiştir.

1840 yılında ilk kağıt para kaime tedavüle çıkmasına rağmen değer kayıpları önlenememiştir. Kuruşun ve kağıt para kaimenin daha fazla değer kaybetmemesi için Osmanlı Devleti için önlem alınması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Bu gelişmeler neticesi para değerlerindeki değişimler ile ortaya çıkan kambiyo kurunun dış ticaret açığında yarattığı mali kaybı ortadan kaldırmak amacıyla çözüm yolları bulunması için Maliye Nazırı Musa Safveti Paşa görevlendirilmiştir.

Maliye Nazır'ı Musa Safveti Paşa (1805-1865) padişahın özel hazinesine bakan yani Ceyb-i Hümayun sarrafı Agop Efendi ile ilk görüşmesini yaptıktan sonra Darphane nazırı ile birlikte müzakereler sonucu bir rapor hazırlanmıştır.

Yapılan görüşmeler ve hazırlanan rapor sonucu Safveti Paşa alınması gereken önlemleri ortaya koyarak; paranın değer kaybının birinci sebebi olarak Osmanlı Devleti'nde ihracat-ithalat dengesinin ithalat lehine geliştiğini ihracat gelirleri bugünde olduğu gibi ithalat giderlerini karşılamadığını, farkın nakit ödenmesi ile sterlinin daha çok talep edilmesine neden olduğunu buna karşılık da kuruşun değer kaybettiğini görmüştür. Kurun yükselmesinin ikinci nedeni de Safveti Paşa'ya göre tedavüldeki paranın ayarı ile ilgilidir. Sikkelerin tahşiş edilmesi gelir sağlamak ile birlikte kurun yükselmesine neden olmuştur.

Safveti Paşa Galata'daki kambiyo kârlarını da göz önünde bulundurarak bu piyasadan yabancı para tedarik edilmesinin hazineye büyük zararlar getirdiğini, Galata bankerlerinin büyük kazançlar sağladığını görmüştür.

Bu nedenlerle kambiyonun kontrolünün bir tüccar yani para piyasası içindeki biri tarafından sevk ve idare edilmesi daha az zarar getirecek görüşü hakim olmuştur.

Bunun üzerine Galata'da faaliyet gösteren Baltazzi, Alleon, Galvanni ve Ralli isimli bazı bankerler ile birer birer görüşmeler yapılmıştır. Bu bankerler kambiyo kontrol görevi yapacaklarını kabul etmişlerdir.

Yapılan görüşmeler sonucu, kambiyo kurunun kontrol altında tutulması için, Osmanlı Devleti'ne bu işlemler ile ilgili kâr ve komisyon almayacaklarını bildiren bankerler Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alleon ile anlaşmaya varılmıştır. Böylece bu iki bankerin Osmanlı mali tarihindeki önemli rolleri de başlamıştır.

Emmanuel Baltazzi ve Jacques Alleon ile 1843 yılında iki yıllık bir anlaşma yapılmıştır. Ancak bu işlemleri yapacak sermayeleri kısıtlı olan bu iki ortak banker anlaşmanın gizli tutulmasını istemişlerdir. Çünkü bunun duyulması, kur'un kontrolünü zorlaştıracakı düşünülmüştür. Bankerler kambiyo kurunu sterline karşı 110 kuruşta tutulması ve sabitlenmesini taahhüt etmişlerdir. Osmanlı Devleti de kendi topraklarında anlaşma süresi içinde hiçbir kişi ve kuruma banka açmaya müsaade etmeyeceğini taahhüt etmiştir (Al, 2000, s. 18).

Baltazzi ve Alleon ortaklığı kambiyo kurunu iki yıl boyunca sterlinin değerini 110 kuruş seviyesinde sabit tutmayı başarmışlardır. Bu başarılarından dolayı Emmanuel Baltazzi'e nişan-ı âli ödülü verilmiştir.

1845 yılında anlaşma süresinin sona ermesi ile Baltazzi ve Alleon arasındaki anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. İki bankerin ortaklıkları sona ermiştir. Alleon, Baltazzi ile çalışmayacağını beyan etmiştir.

Osmanlı hükümeti, Baltazzi hakkında çıkan ve gazetelere de yansıyan olumsuz gelişmeler sonucu Jacques Alleon ile 1845-1846 Ağustos ayına kadar bir yıllık ikinci anlaşmayı yapmıştır. Daha sonra bu bir yıllık anlaşma bitiminde

Ağustos 1846'dan Şubat 1847 tarihleri arasında geçerli olacak kambiyo kuru 110 kuruşta sabitlenmiş ve Alleon masraflarına karşılık 3000 lira almıştır.

1847 yılı Şubat ayında üçüncü antlaşma bitince Alleon ile sözleşme için görüşülmüş, ancak Alleon kambiyo kurunun kontrolünü emanet usulü ile yapmak istediğini Osmanlı Devleti yöneticilerine bildirmiştir. Osmanlı hazinesi bu teklifi tereddütle karşılayarak mevcut işlemin devam etmesini ve Alleon'a masraf ve komisyon olarak 18.500 lira teklifte bulunmuştur. Alleon teklifi kabul ederek yeni anlaşma imzalanmıştır. Alleon'un eski ortağı Baltazzi de boş durmamıştır. Antlaşmanın imzalanması üzerine Baltazzi kendisi ya da Alleon ile birlikte ortak olarak 12.500 liraya kambiyo kurunu kontrol altında tutabileceğini teklif etmiştir. Baltazzi Osmanlı Hükümeti üzerinde yoğun bir kulis yapmıştır. Hükümet Alleon ile yapılan anlaşmayı tekrar gözden geçirerek, Alleon'dan Baltazzi'nin 12.500 liralık teklifine düşmesi talep edilmiştir. Ancak bunu kabul etmeyen Alleon, Baltazzi ile de ortak olmayacağını belirterek yalnızca emanet usulüyle çalışabileceğini bildirmiştir (Manav, 2019, s. 53).

Osmanlı hazinesi de Baltazzi ile 1847-1848 Şubat dönemini kapsayan bir yıllık dördüncü kambiyo anlaşmasını imzalamıştır. Yapılan bu dördüncü anlaşma sonucu Osmanlı hazinesi kambiyo kuru kontrolünde 16.500 liraya yakın zarara uğramıştır.

Sadrızam Mustafa Reşid Paşa gelişmeler karşısında yeni bir yol izlenmesinin gerektiğini düşünmüştür. Ona göre mağuş (ayarı düşük para) sikkelerin piyasadan toplanması ile kambiyo kurunu kontrol etmek daha kolay olacaktır. Ancak bu paraların piyasadan kaldırılması için gerekli organizasyonu yapmak mevcut şartlar içinde mümkün değildir. Yine bankerler ile anlaşma yapmaktan başka bir çare gözükmemiştir. Ya mevcut anlaşma şekli ile uygulamaya devam edilecek ya da daha önce Alleon'un teklif ettiği emanet usulü ile kambiyo kuru kontrolü sağlanmaya çalışılacaktır. Bu iki seçenekten biri için Baltazzi ve Alleon'dan başka banker de piyasada gözükmemektedir. Ancak bu iki bankerin arasında sorunlar olduğu gibi Alleon, Baltazzi ile ortaklığı kabul etmemektedir.

Osmanlı Hükümeti ise iki banker ile çalışmak istemiş, Baltazzi anlaşma için bir sorun çıkarmamıştır. Hükümet emanet usulünün kabul edilmesinin Alleon'ada

cazip geleceğini ve ortaklığı kabul edeceğini düşünerek emanet usulünü kabul etmiştir. Osmanlı Hükümeti'nin emanet usulünün kabul etmesinin diğer bir nedeni de kambiyo kurunun kontrol edilmesinde oluşan masrafların ne kadar gerçek olduğunu daha net kontrol etmek düşüncesi olmuştur.

Önce altı aylık bir süre için anlaşma uygulanması uygun görülmüştür. Ancak mağşuş sikkelerin tedarikten kaldırılması konusu netleşmemiştir. Ayrıca oluşacak kâr ve zararın Osmanlı hazinesine ait olması sebebiyle piyasada mevcut tüccarların iflas etmesi durumunda oluşacak zararın nasıl karşılanacağı da mevcut altı aylık anlaşmada belirtilmemiştir.

Emanet yöntemi anlaşması bunun üzerine bir yıllık bir sözleşme olarak düzeltilmiştir. Emanet usulü oluşmasının içeriğinde, daha önceki anlaşmalara da temel şart olduğu gibi sterlin 110 kuruş seviyesinde sabit tutulacaktır. Bankerler % 5 prim alacak, ayrıca yüzde yarım komisyon verilecektir. Çalıştıracakları memur maaşları, bina kirası gibi harcamalar Osmanlı hazinesi tarafından ödenecektir (Manav, 2019, s. 57).

Osmanlı hazinesi, karar verdiği emanet usulü yönteminin bankerlerin kontrolü altında Osmanlı Maliyesi'ni daha da zor bir duruma götüreceğinin farkında olmamıştır.

Bankerler anlaşmadan hemen sonra miktarı büyük rakamlara ulaşan poliçeler keşide ederek yüksek komisyon gelirleri elde etmeye başlamışlardır. Bu hızlı poliçe gelişimi Osmanlı hazinesini bir yıl sonunda büyük zararlara ulaştıracağı gözükmiştir. 1848 yılında Avrupa'da başlayan kriz sonucu ticaret yavaşlamış, Osmanlı Devleti'nin gelirleri de azalmış, hazine açık vermeye başlamıştır. Bu açığı kapatmak için Baltazzi ve Alleon'dan borç almak zorunda kalan hazineyi daha zor günler beklemektedir. Kriz sadece geliri azaltmakla kalmamış kambiyo kurunun kontrolünü de zorlaştırmıştır. İhracat gelirlerinin azalması, fiyatları düşürmüş, bankerler de zorluk çekmeye başlamıştır.

Osmanlı Hazinesi yokluk içinde iken bankerleri de desteklemek zorunda kalmıştır. Çünkü kambiyo kurunun artması daha büyük sorunlar yaratacağından ve zararın büyümesinden endişe edilmiştir.

1848-1849 Şubat ayı bir yıllık dönemde poliçecilik zararları ve dış ticaret açığından dolayı gelir ve gider arasındaki fark gider yönünde büyüyerek açık artmıştır. Osmanlı hazinesi Baltazzi ve Alleon'dan tekrar borç almayı çıkar yol olarak görmüştür. 1849 yılı başlarına gelindiğinde Baltazzi ve Alleon kendilerinden istenen borç parayı anlaşmanın yenilenmemesi ya da bir bankanın kurulmasına izin verilmemesi halinde vermeyeceklerini belirtmişlerdir (Manav, 2019, s. 61).

Bu iki bankerin yönlendirmeleri, tasarrufları ve mali güçleri ile Osmanlı hazinesi abluka altına alınmıştır. Üstelik kambiyo kontrolü ile ilgili masraflar Osmanlı hazinesine büyük bir külfet getirmiştir.

Osmanlı Devleti tarihinde yeni bir sayfa açılarak, Baltazzi ve Alleon'un önerdiği bir bankanın kurulması ciddi olarak düşünölmeye başlanmıştır.

Emanet usulü uygulanması Mart 1849 tarihinde sona erecektir. Osmanlı hükümeti yapılan değeriendirmeler sonucunda bankerlerin yapmış olduğu banka kurma teklifini karara bağlayarak, faaliyete geçmesini planlamış ve üç aylık bir deneme süreci belirlenmiştir.

Aslında bu iki bankerin bankanın kurulması talebinden önce Osmanlı Devleti'nde banka kurulması teşebbüsleri olmuştur. İngiltere 1836 yılında banka kurma girişiminde bulunmuş ancak bir sonuç elde edilememiştir. 1838'de ise bir İngiliz Şirketi (Reed, İrving and Company) Banka kurma önerisinde bulunmuştur.

1840 yılında yine İngiliz ve Fransız sermayesi ile banka kurma talepleri hükümete sunulmuş ancak sonuç alınamamıştır.

1842 yılında İsveç'in kontrolünde İzmir'deki yabancı tüccarlar tarafından "The Bank of Smyrn" kurulmuştur. Bu banka İzmir'de ticaret hayatında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bankanın ipotek konularak kredi vermesi yabancı olması nedeni ile yasa dışı olarak yorumlanmış ve bankanın kapatılması kararı alınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde kurulu ilk bankanın faaliyeti de sona ermiştir. Ancak bankanın Baltazzi kardeşler ile bazı bankerlerin baskısı sonucu kapatıldığı da iddia edilmiştir. Daha önce yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Baltazzi ve Alleon ile yapılan ilk anlaşmalarda Osmanlı Devleti toprakları üzerinde banka kurulmasına müsaade etmeyecektir. (Ortabağ, 2017, s. 14).

Osmanlı toprakları üzerinde ticaret yapan İngiliz tüccarları Osmanlı Devleti'nin içinde bir banka kurmalarının mümkün olmayacağını anlayarak Londra merkezli “İzmir Ticaret Bankası”nı kurmak için İngiliz hükümetine başvurmuşlardır. 200.000 sterlin sermayeli Londra merkezli olarak İzmir’de faaliyet gösteren bu banka da 1843 yılından 1847 yılına kadar varlığını sürdürebilmiş ve çıkan mali kriz konucu kapanmıştır.

19. yüzyıl içinde açılıp kapanan ve kısa süreli bu banka deneyimleri banka ve bankacılık literatüründe Osmanlı Devleti için adeta bir ısınma ve antrenman olmuştur. Ancak hazinenin iktisadi ve mali sorunlarına da bir çare olmamıştır. Aksine Fransa da ortaya çıkan 1848 krizi de Osmanlı Devleti’nde olumsuz etkiler yaratmış para ile ilgili problemlerin artarak devam etmesine neden olmuştur.

Osmanlı idarecilerinin çabaları ile kurulan ilk banka Mayıs-Haziran 1849 tarihinde faaliyete geçen Dersaadet (İstanbul) Bankası olmuştur. Osmanlı hükümeti kambiyo kurunu normal seviyede tutmak şartıyla Galata Bankerlerinden Jacques Alleon ve Baltazzi kardeşlerle anlaşmaya vararak bankerler Londra üzerine 1 sterlin 110 kuruş paritesinden (1 para biriminin başka bir para birimi karşısındaki değeri) poliçe çekerek kambiyo istikrarlı tutacaklar ve kaimenin değer kaybetmesini önleyeceklerdir (Bayraktar, 2010, s. 76).

Araştırmalar Dersaadet Bankası'nın Osmanlı Devleti’nde kurulan ilk banka olduğu konusunda fikir birliği içinde olup, kuruluş tarihi konusunda farklı tarihler olmakla birlikte 1849 Mayıs ayı olarak kabul edilmiştir.

Dersaadet Bankası'nın sermayesi 100.000 kuruşu Osmanlı Hükümeti, 150.000 kuruşun ise Emanuel Baltazzi ve Allion tarafından sağlanarak kurulmuştur.

Bankanın iki ana görevi olacaktır. Birincisi, tedavüldeki kaimenin değişimini sağlamak ve hükümeti finanse etmektir. İkincisi ise, kambiyo istikrarını sağlamaktır. Ancak hükümete finans sağlamak amacıyla verdiği avanslar bankanın kısa vadeli nakit ihtiyacını olumsuz etkilemiştir.

Devlet hem avans almış hem de bankanın nakit ihtiyacını karşılamak için ödünç para vermiştir. Sıkıntı artarak devam etmiş, bankanın açtığı avanslar Osmanlı Devleti tarafından zamanında ödenememiştir. Banka da Avrupa piyasasına keşide ettiği poliçelerin karşılığını ödeyemez duruma gelmiştir. Hazine 1851 yılından

itibaren büyük miktarda kaimeyi faizsiz olarak piyasaya sürmesi ile bankanın mali dengesi daha da kötü hale gelmiştir. Tasfiye süreci başlayan bankanın tasfiye edilebilmesi için borçların ödenmesi gerekmiştir. Bunun için banka adına bir dış borçlanma (istikraz) yoluna gidilmesi çare olarak düşünülmüştür.

7 Eylül 1852 tarihinde Paris'te 50.000.000 Frank, 23 yıl vadeli ve % 6 faizli tahviller Londra ve Paris bankalarında halka arz edilerek sözleşme imzalanmıştır. Borcu verecek olan şirketin (Bechet Dethomas et Cie ve Deveaux & Co) Osmanlı padişahının tasdikini beklemeden tahvilleri halka arz etmesi, Sultan Abdülmecid'in beklenen sözleşme tasdiknamesini göndermemesi üzerine sözleşme iptal edilmiştir.

Osmanlı Devleti sözleşmenin iptali sonrası bankanın Avrupa'ya ve kendisinin bankaya olan borçlarını ödemek üzere arayışlar içine girmiştir. Borç almak için yine Galata Bankerleri gündeme gelmiştir. Bu defa borç verecek olan bankerleri Jeon Pysichari ve George Zarifi grubu oluşturmuştur. Bu tüccarlar devletin bankaya olan borçlarını ödemek üzere 400.000 sterlin borç vermişlerdir. Ayrıca devlet adamları, sarraflar ve saray ileri gelenlerinden ve halktan iane (yardım) talebinde bulunulmuştur. Bu yardım talebine halk da olumlu cevap vermiş, imkanları ölçüsünde devlete yardıma koşmuştur. Kısa bir zamanda 336.837 lira yardım toplanmıştır. Bu yardımın toplanması için 8 Temmuz 1876 tarihinde iane-i harbiye komisyonu kurulmuştur (Akyıldız, 2003, s. 174).

Bankanın hesaplarının kapatılması sorunlu bir şekilde başlamış, hesapların kontrol edilmesi ve bankanın faaliyetinin devam edip etmeyeceği konusunda tereddütler oluşmuştur. Üst düzey bürokratlardan oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Fakat komisyon görevini tamamlayamadan 1852 yılı sonunda Dersaadet Bankası da tasfiye edilerek hesapları ticarethaneye devredilmiştir.

1856 yılında Sadrazam ve Hariciye Nazırı (dış işleri bakanı) Mehmet Ali Emin Paşa zamanında Bank Oriantol (Şark Bankası) adıyla bir banka kurulmasına teşebbüs edilmiştir. Hiçbir sonuca varılmayan bu teşebbüsten sonra "Türkistan Bankası" adıyla bir bankanın kurulmasına 05.10.1274 (19.05.1858) tarihinde iradede bulunulmuştur. Bir devlet bankası imtiyazına sahip olacak bu banka evrak yani kağıt para çıkarma yetkisine sahip olacak ve bu evrakın bedeli, elinde

bulunanlara banka ve şubeleri tarafından para olarak ödenecektir (Işıksal, 1968, s. 72). Ancak sözleşmesi yapılan bu banka da faaliyete geçememiştir.

4.3.3. Ottoman Bank ve Bank-i Osmani-i Şahane'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca mali sıkıntılar ile mücadele etmek zorunda kalmasına rağmen bir devlet bankası kurmakta oldukça gecikmiş, yukarıdaki bölümlerde de bahsedildiği üzere dış kaynaklara yönelmek zorunda kalmıştır. İhtiyacını Alleon ve Baltazzi isimli iki Galata bankerinin kurduğu Dersaadet Bankası (Banque de Constantinople) ile kısmen gidermeye çalışmış, ancak 1852'de banka mali güçlüğü düşünce kendi kendini tasfiye etmiştir.

Bu bankanın tasfiyesinden 1 yıl sonra başlayan Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntılarını daha da artmıştır. Kırım Savaşı'nın 1856 yılında sona ermesiyle Osmanlı Devleti derin bir mali sıkıntı içine düşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde bu dönemde birbiri ardına sadrazamlık, hariciye nazırlığı yapan Mustafa Raşit Paşa ve onun yetiştirmiş olduğu Âli Paşa ve Fuad Paşa'lar imparatorluğun modernleşmesi ve yönetim anlayışının değişmesi için köklü değişiklikler yapılması yönünde çalışmalar yapmışlardır.

28 Şubat 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti para ve maliye sistemindeki reformları gerçekleştirmek için bir banka kurulmasını zaruri görmüştür (CDAB, 1856, s. 8).

Osmanlı Devleti'nin banka ihtiyacını gören batılı devletlerde bu gelişmeleri bir fırsat olarak değerlendirerek, 24 Mayıs 1856 tarihinde İngiliz Kraliçesi Victoria, 500 bin İngiliz lirası sermayeli Ottoman Bank'ın kurulması için bir ferman yayınlamıştır (Ek-1) (Osmanlı Bankası Arşivi [OBA], 1856'dan akt. Eldem, 1997, s. 26).

Tarihte ismi Osmanlı Bankası olarak anılacak olan bu banka, Henry Layard ve Glyn Mills and Co. bankasının oluşturduğu Londra merkezli bir banka olup ticari faaliyet göstermek üzere Osmanlı Hükümeti'nin kabulü ile 13 Haziran 1856'da Galata'da Ottoman Bank ismi ile ticari faaliyetine başlamıştır.

Bankanın Galata, yani İstanbul haricinde İzmir, Bükreş, Kalas (Calatz), Beyrut şubeleri de faaliyete geçmiştir (Ek-11) (Eldem, 1997, s. 121).

Ottoman Bank, Osmanlı Hükümeti'ne avans ve iskonto işlemleri gerçekleştirmekle birlikte bir devlet bankası olmamıştır.

Osmanlı hazinesinin mali ihtiyaçlarına gerçek anlamda bir çözüm üretememiştir. Osmanlı Hazinesi hala kaimelerin piyasadan çekilmesi için kaynak arayışı içinde olup, yüksek faizler karşılığı banker piyasalarına kısa vadeli borçlanmaya devam etmiştir. Mires isimli Fransız bir bankerden 1860 yılında alınan borç, bankerin Fransa'da tutuklanması ile bir krize dönüşmüştür. Devlet dış piyasalarda itibarını kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti radikal çözüm arayışı içinde ilk defa 1862-1863 senesi için bir bütçe hazırlamıştır. İkinci olarak ise 1856'dan beri düşünülp gerçekleştirilemeyen bir Devlet Bankası'nın hayata geçirilmesi öngörülmüştür (Eldem, 1997, s. 281).

1861 yılında tahta çıkan Abdülaziz, Fuad Paşa'yı sadrazam olarak görevlendirmiş, Fuad Paşa, mali krizin ortadan kaldırılması, kağıt paranın piyasadan çekilmesi için büyük bir borçlanma ve bir merkez bankası kurulmasını planlamıştır.

Sadrazamlığa atandıktan sonra Fuad Paşa'nın ilk sorunu Bakanlar Kurulu'nda hala hükümetin karşılaştığı zorluklara çözüm olarak sınırsız kağıt para ihracında görenlerin muhalefetine üstesinden gelmek olmuştur (Clay, 2000, s. 60).

Bu çalışmalar, başta Londra ve Paris tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Fransa ve İngiltere tarafından bir banka kurulması ile ilgili projeler hazırlanarak Osmanlı Hükümeti'ne sunulmuştur. İlk aşamada üç ciddi proje öne sürülmüştür. Bunlardan ilki, Rothschild'in projesi olup Osmanlı Devleti'nce Rothschild'in gücü göz önünde bulundurularak reddedilmiştir (Aytemur, 2010, s. 3). Birçok finansman kuruluşunun projeleri de Osmanlı Hükümeti'ne iletilmekle beraber, özellikle İngiliz ve Fransızlar kurulacak bir devlet bankasının merkezinin Londra veya Paris'te olmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti ise böyle bir bankanın kendi hâkimiyeti altında olmasını şart koşmuştur.

Sunulan bu projelerden birisi Avrupa finans piyasasında önemli bir kuruluş olan Fransız Credit Mobilier grubu olmuştur. Rakip proje ise daha önce Ottoman Bank'ı kuran ve bir İngiliz kuruluşu olan Glyn and Co Bankası ve Henry Layard grubudur. Bunlardan başka bazı grupların Osmanlı Devleti'ne sunduğu projeler de karar vermekte tereddütler yaratarak süreci uzatmıştır.

Bu gelişmeler sırasında İzak Kamando ve Theodero Baltazzi de Osmanlı Devletine banka kurmak için müracaat da bulunmuşlardır. Ancak bu iki banker kurulması düşünülen Bank-i Osmani-i Şahane'nin kurulmasını engelleyerek spekülative kazanç sağlama yolunda oldukları için tekliflerine sıcak bakılmamıştır. (Hulkiender, 2003, s. 13).

Bu arada İngiltere Kraliçesi Victoria 25 Kasım 1862 tarihinde Ottoman Bank'ın sermayesini 500.000 sterlinden 1.000.000 sterline çıkarılması için ferman yayınlamıştır (Ek-2) (OBA, 1862'den akt. Eldem, 1997, s.28).

İngilizler Ottoman Bank'ın sermayesini güçlendirerek Osmanlı Devleti'nin banka ihtiyacı için hazırlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı yöneticilerinin İngiliz ve Fransız tekliflerinden başka projelere sıcak bakmalarını zorlaştıran temel sebepler ortaya çıkmıştır.

Bunların en önemlisi Kırım Savaşı'nın İngiliz ve Fransızlar ile müttefik olarak Ruslara karşı kazanılmış olmasıdır.

Ayrıca bu iki devletten birinin projesini kabul etmek, diğeri ile ilişkileri zedelemek demektir. Bu nedenle Fuad Paşa bu iki devletin projelerinin tek bir proje haline dönüşmesini bir çözüm olarak görmüştür. İngiliz ve Fransızlar da bu durumun farkında olmuşlardır. Sonuçta Credit Mobilier grubu ile Ottoman Bank grubu 16 Kasım 1862 tarihinde bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma ile 2.700.000 sterlin (ya da 67.500.000 frank) sermaye taahhütlü sermayesi yarı yarıya ödenmiş 80.000 adedi İngilizlerin, 50.000 adedi Fransızların 5.000 adedi ise Türk hissedarlara (Devlet 1500 hisse almıştı) ait her bir hisse 500 Frank ya da 20 sterlinin değerinde 135.000 hisseye sahip bir banka kurulması için anlaşılmıştır. Yine bu anlaşma ile Ottoman Bank tasfiye edilerek, aktif varlıkları ile yeni bankaya devredilecektir.

İngiliz ve Fransız grupların anlaşması ile hazırlanan tasarı Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilerek 4 Şubat 1863 tarihinde imzalanan mukavele ile Bank-i Osmani-i Şahane kurulmuştur. İmtiyaz fermanı Paris sefaretine de gönderilmiştir (CDAB, 1279, s. 3).

Kurulan Bank-i Osmani-i Şahane'nin merkezi İstanbul'da olacak, üst yönetim Paris ve Londra'da eşit sayıda İngiliz ve Fransız üyeden oluşan bir komisyon olacaktır. İstanbul'dan bir hükümet murakıbbı devlet bankası olan bu bankayı denetlemekle görevlendirilmiştir (OBA, 1863, s. 20).

Görüldüğü üzere devlet bankası olarak kurulan bankanın yönetim yapısı yabancıların hakimiyetinde olmuştur. Bir Osmanlı devlet bankası olarak kurulan bankanın hangi imtiyaz ve şartlarla kurulduğunun anlaşılması açısından anlaşmanın bazı ana maddeleri şöyle sıralanabilir (Eldem, 1997, s. 30):

- 1. madde de Bank-i Osmani-i Şahane devlet bankasıdır.
- Banka 30 yıl boyunca banknot emisyon imtiyazına sahip olacak ilk iki yıl emisyonun yarısı, daha sonra üçte biri oranında nakit bulundurulacaktır. (mad. 9-11). Osmanlı hükümeti de kaime ihraç etmeyecektir (mad. 12).
- Banka Merkezi İstanbul'da olacak, ancak bankanın idaresi Paris ve Londra'daki komiteye verilecektir (mad. 6-7).
- Banka Osmanlı Devleti'nin hazine işlemlerini şubelerinin aracılığı ile yürütecek ve maliye nezaretinin ihraç etmiş olduğu tahvil ve senetleri iskonto edecektir (mad. 13).
- Banka, Osmanlı Devleti'nin dahili ve harici her türlü borç ödemelerini üstlenecek % 1 komisyon alacaktır (mad. 14).
- Banka Osmanlı Devleti'nin yapacağı dahili ve harici anlaşmalarda mali aracı olacak, yıllık 20.000 sterlin alacaktır (mad. 15).
- Banka Osmanlı Devleti'ne cari hesap ile 500.000 sterlin'e kadar % 6 faizle kredi açacaktır (Ek-3, Ek-4) (OBA, 1892a; OBA, 1892b'den akt. Eldem, 1997, s. 32, 37).

Bu antlaşmanın detayları incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Batı'nın finans terminolojisi ile tanışmaya başladığını da görmek mümkündür. Bunları örneklendirecek olursak, sarraf ve bankerlerin bankalarının “sarraf kumpanyası” ya

da “banka kampanyası” olarak adlandırılması, zamanla “tahvilat” kelimesinin yerine banknot kelimesi alması, “kredito” kelimesi “kredi” tabiri, “sandık pusulası” “çek” kelimesi ile değişmesi zamanla Osmanlı Türkçesine yerleşmiştir.

Bankanın kurulması ile Bank-i Osmani-i Şahane 1 Haziran 1863 tarihinde Ottoman Bank’ın devretmiş olduğu şubelerde yeni ismi ile kapılarını hizmete açmıştır. Banka'nın idare merkezi binasının temini için çalışmalar başlamıştır (CDAB, 1280a, s. 2).

Fuad Paşa’nın planlarını gerçekleştirmek için ortam oluşmuş, bir engel kalmamıştır. Kağıt paranın tedavülden kalkması için 8 milyon sterlin bir istikrar sağlanmıştır. Tedavülden çekilen 10 milyon Türk lirası (9 milyon sterlin civarında ya da 225 milyon frank) kağıt para 1862 Ekim ayında yakılmıştır. Böylece para sistemi sağlığa kavuşturulmuştur.

1863 yılı başında bankanın resmen açılışından önce Türk hükümetince alınan borç dışında Bank-i Osmani-i Şahane Devlet-i Aliyye'ye 90.910 sterlin ikraz (borç) vermiştir (CDAB, 1863, s. 2), bankaya ayrıca 150 milyon franklık bir istikraz plasmanı (borç) görevi verilmiştir. Bu borç daha çok bankanın Fransız ortakları tarafından sağlanmıştır. 1865 yılının Aralık ayında 150 milyon franklık başka bir istikraz yine banka tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bank-i Osmani-i Şahane, Ottoman Bank’ın mirasını da içerdiği için ticari bankacılık faaliyeti de göstermiştir. Bu ticari faaliyetleri de geliştirmek için 1866 yılında Selanik ve Larnaka şubelerini, Ege Bölgesi’nde de 3 gişeyi hizmete açmıştır.

Bu genişleme politikasını sağlamak için banka 1865 yılında 67.500 adet yeni hisse senedi ihraç ederek mevcut ödenmiş sermayesini 2.025.000 sterline çıkartmıştır.

Banka piyasaya para ihracı konusunda ilk yıllarda yavaş bir gelişme göstermiştir. Bunun temel nedeni halkın güvensizliği olmuştur. Çünkü devletin daha önce ihraç etmiş olduğu kağıt paralar değer kaybederek toplumda olumsuz bir etki bırakmıştır. Osmanlı Devleti, Bank-i Osmani-i Şahane'nin borç istikrazlarında uygulanacak para ve altın uygulamalarında hazineyi zarara sokmayacak şekilde tanzimine ilişkin nizamname yayınlamıştır (CDAB, 1283, s. 2). Ayrıca çekilecek

poliçe ve kambiyo işlemlerinin Osmanlı Hükümeti tarafından mühürlenmeyenlerin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir (CDAB, 1280b, s. 2)

1870 yılı başlarında bankanın para ihracı en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Aynı yılın yazında Almanya ile Fransa arasında yaşanan savaş, panikle birlikte büyük bir olumsuzluk yaratmıştır. Halk banknotların karşılığını almak için bankanın şubelerine koşmuş, banka ihraç edilen banknotların % 90'ını kısa bir sürede değiştirmeyi başarmıştır.

Bu gelişme bankanın halk üzerindeki güvenini artırmış ve itibarını da kuvvetlendirmiştir.

Bankanın yöneticileri ve Sadrazam Fuad Paşa bankanın Osmanlı Devleti içinde, kamu adına yapılacak yatırımları desteklemesi görevini de yapması düşüncesinde olmuşlardır.

Bu düşünceler doğrultusunda 1870 yılında Banka, İstanbul Tramvay Şirketi'nin kurulmasını sağlamıştır.

1874 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde mali kriz tehlikeli bir boyuta gelmiş, bu olumsuz gidişata dur demek ve devletin itibarını devam ettirmek için, bankanın imtiyaz süresinin uzatılması, sermayenin artırılması ve yetkilerinin genişletilmesi bütçe kanununda açıkça ortaya konulmuştur.

Bankanın kuruluşundan 12 yıl sonra, 1863 anlaşmasının birçok maddesi değiştirilerek 17 Şubat 1875'de yeni bir anlaşma imzalanmıştır. 18 Şubat 1875'de çıkarılan ferman ile onaylanan yeni sözleşme, bankanın emisyon imtiyazını 20 yıl uzatmış ve banka Osmanlı Devleti'nin genel saymanlık görevini üstlenmiştir. Böylece bankanın Osmanlı Devleti'nin devlet bankası olma özelliği bir kez daha ortaya konulmuştur.

Bu anlaşmaya göre, bütçe komisyonunda Bank-i Osmani-i Şahane görev alacak, tartışmalara katılacak, bütçenin yapılmasında, uygulanmasında, bütçe gelirlerinin bankaya yatırılmasında, bu ödemelerin bütçeye göre yapılmasında söz sahibi olacaktır. Ayrıca devletin dış borçları için tahsis edilen gelirleri doğrudan tahsil edecek, devletin yapacağı borç anlaşmalarında rüçhan hakkına sahip olacaktır.

1875 antlaşması ile Bank-i Osmani-i Şahane, Osmanlı Devleti'nin hazinesi durumuna getirilmiş, bozulan mali itibarın güvenilir bir kurum ile yurtdışında mali itibarın tekrar kazanılması amaçlanmıştır (Ek-5) (OBA, 1875b'den akt. Eldem, 1997, s. 43).

Ancak bu anlaşma Osmanlı Devleti'nin ve kamuoyunun vicdanında yaralar açılmasına, devletin mali yapısının vesayet altına alınmasına neden olmuştur. Gelişmeler sonucu Osmanlı Devleti bu çalışmanın uygulanması için gerekli şartları yerine getirememiştir. Anlaşmaya göre bankaya verilmesi gereken belgelerin ve bilgilerin çoğu verilmemiş, ihraç edilen tahvil ve senetlerin durumları ile ilgili bilgilendirmeler yapılmamıştır. Bu durumda bankanın bütçe kontrolünü yapabilmesi mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde mali krizin yarattığı vahim durum 6 Ekim 1875 tarihinde Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın açıkladığı karar ile tamamen su yüzüne çıkmıştır. Bu karar ile Osmanlı Devleti borç tahvillerinin kuponlarının tediyelelerinin yarısını beş yıl süre ile nakden, diğer yarısını da % 5 faizli tahville ödeyeceğini yani Osmanlı Devleti'nin borç batağından kurtulamayacağını ve iflas bayrağını çektiğini beyan etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaletlerinde ortaya çıkan isyanlar mali durumu daha da ağırlaştırmıştır. 93 harbi olarak anılan 1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı 1878 yılında Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanmış, Osmanlı Devleti, Avrupa bölgesinde topraklarının 2/5'ini, nüfusun da 1/5'ini kaybetmiştir.

1876 yılına tahta çıkan II. Abdülhamit döneminde 1876'dan 1879 yılına kadar bankaca Osmanlı Devleti'ne verilmiş avanslar, bankanın bilançosunda aktifin 3/4'ünü oluşturmuştur. Yani bankanın verdiği kredilerin 3/4'ü Osmanlı Devleti'ne verilmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 3 Mart 1878 Ayastefanos ve 13 Temmuz 1878 Berlin antlaşmaları ile barış sağlanmakla beraber, yapılan antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin mali yapısına ağır sorunlar getirmiştir. Savaş sonrası Rumeli'den göçen Müslüman göçmenlerin barınma ve temel gıda ihtiyaçları, Rusya'ya ödenecek olan

35.000.000 lira civarında savaş tazminatı Osmanlı bütçesini alt üst etmiştir. Oluşan barış ortamı borç işlemlerinin ödenmesi için bir imkan yaratmıştır.

Çözüm için 22 Kasım 1879'da yapılan bir antlaşma ile ilk adım atılmıştır. Bank-i Osmani-i Şahane'nin önderliğinde bir grup alacaklı ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma ile alkollü içecekler, pul, İstanbul'daki balık ve dört vilayetteki ipek resimleri (vergi), tuz ve tütün inhisarları (tekel) idaresi on yıl süreyle "Rüsum-u Sitte İdaresi" (Altı Dolaylı vergiyi içerdiğinden- Altı Resim İdaresi)'ne verilmiştir (Ek-6) (OBA, 1879'dan akt. Elden, 1997, s. 62-63).

Bu idare, büyük bir itiraz ve muhalefet ile karşılaşsa da 13 Ocak 1880'de faaliyete geçmiştir. Ancak kamuoyu bu kadar gelir kalemine el konulmasını devletin egemenliğini tehdit eden bir antlaşma olarak algılamış, ayrıca tuz ve tütün ticareti ile ortaya çıkmış olan kaçakçılık faaliyetleri ile geçimini sağlayan bir kesimi de zor durumda bırakmıştır.

Osmanlı Devleti oluşan bu adaletsiz durumu daha adil bir çözüme ulaştırmak için arayışlar içine girmiştir. Bank-i Osmani-i Şahane de aynı doğrultuda hareket ederek destek arayışlarına yardımcı olmuştur (Eldem, 1997, s. 64).

Osmanlı Hükümeti ve banka yöneticileri istikraz hamilleri ile yeni bir çözüm yolu bulunması konusunda görüşmeler başlatmışlardır. Banka mali destek için İngiltere ve Fransa piyasalarından ziyade Almanya'ya yönelmiştir. Aslında bu gelişme, Bank-i Osmani-i Şahane'nin yöneticilerini bankanın geleceğinin Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmesine ve mali sıkıntıların sona erdirilmesine bağlı olduğunu anlamalarını sağlamıştır. Bu dönemde Almanya'nın da nüfusu Osmanlı Devleti üzerinde hızlı bir şekilde artmıştır. Dolayısıyla Almanya destek verebilecek bir konuma gelmiştir. Bank-i Osmani-i Şahane'nin ilişkileri Almanya'dan Avusturya'ya kadar uzanan güçlü bir yapıya sahiptir. Bleichröder Bankası ve Wiener Kredit Anshalt ile temas halinde olmuştur. Bu temas Fransız ve İngiliz istikrar hamillerini de harekete geçirerek sağlam ve güçlü bir alacaklı tabanı oluşturarak Bank-i Osmani-i Şahane, bu oluşumu sevk ve idare altına almıştır (Eldem, 1997, s. 64).

1881 Eylül ayında başlayan görüşmeler sonucunda 20 Aralık 1881'de (28 Muharrem 1299) çıkarılan ve Muharrem kararnamesi olarak tarihe geçen bu

kararname ile Osmanlı Devleti'nin borcu yarı yarıya indirilerek, bunun karşılığı olarak da Rûsum-u Sitte İdaresinin (altı resim idaresi) gelirleri, Rumeli Şarki Vergisi, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan'dan Osmanlı Devleti'nin alacak devirleri ve tütün aşarı gelirinden 230.000 lirası alacaklıları temsil için oluşturulan bir komiteye teslim edilmiştir (Eldem, 1997, s. 64).

Böylece istikrar hamilleri ve Bank-i Osmani-i Şahane temsilcilerinden oluşan “Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi” kurulmuştur (Genel Borçlar İdaresi). Bu idare Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin büyük bir çoğunluğunu denetim altına alarak, devletin borçlanma sürecini de yöneten bir kurum olmuştur (Eldem, 1997, s. 65).

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, Avrupa piyasaları ile ilişkilerde olumlu bir hava yaratsa da, Osmanlı Devleti'nin mali sorunlarına çare olamamıştır.

Devletin gelirlerindeki azalma, özellikle Balkanlar'da sürekli ayaklanmalar nedeniyle yapılan askeri harcamalar, Osmanlı Devleti'nin zaruri giderlerini bile karşılamakta zorluk yaratmıştır.

Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin kurulması, Bank-i Osmani-i Şahane'nin devlet borçlanmaları ile ilgili yükünü hafifletmiştir. Banka, Osmanlı Devleti'ne sürekli avans veren bir kuruluş olmaktan uzaklaşarak yeni bir oluşum imkanı ortaya çıkardığını göstermiştir. Bunun hem olumlu hem de olumsuz yanları olmuştur. Devlet'e verdiği avanslardan son derece yüksek kârlar elde etmiştir. Avans piyasasından çekilmesi, yüksek kârlardan da vazgeçmesine neden olmuştur. Ancak banka yöneticilerinin iş alanları içinde olan ticaret bankacılığı ve iş bankacılığı yapma düşüncesini hayata geçirme zamanı gelmiştir.

Banka varlığını ve sürekliliğini, devlet bankası olmakla ilgili görev ve imtiyazları devam ettirmekle birlikte, piyasa bankası olmak için altyapı oluşturma çalışmaları başlamıştır.

Bank-i Osmani-i Şahane 1886'dan itibaren I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin birçok istikrazında aracı kuruluş görevi olmakla beraber, Alman devletinin Osmanlı devleti'ndeki artan nüfusuna paralel Deutsche Bank ile birlikte hareket etmiştir.

Oluşan ortam Bank-i Osmani-i Şahane için bazı altyapı yatırımlarını elverişli duruma getirmiştir. Fransız, Alman ve Avusturyalı bankalar da, bazı müesseselerin kurulmasında aktif rol oynamıştır. 1884 yılında Bleichröder Bankası ve Wiener Kredit Anstalt Bankaları ile ortaklaşa “Müşterek-ül Menfa Tütün Rejisi” isimli anonim şirket kurulmuştur. Ayrıca Baron de Hirsch’ten (Alman Yahudi finansör) Rumeli demiryolları 1885 yılında devir alınmıştır. Bunların dışında başka ortaklar ile birlikte 1888 yılında Beyrut limanı şirketi, 1892 yılında Selânik-İstanbul demiryolları, 1894’de İzmir-Kasaba demiryolu uzatılması, 1896’da Ereğli kömür madenleri, 1892-1900 Beyrut-Şam-Havran demiryolu ve uzantısı, 1903’te Bağdat Demiryolu yatırımları gerçekleştirilmiştir (Eldem, 1997, s. 65).

Bu yatırımların dışında Bank-i-Osmani-i Şahane faaliyetlerini toplum nezdinde de geliştirerek genişlemeye yönelmiştir. Artan şube ağı ile Osmanlı toplumunun yaşamına girerek mevduat, kredi, iskonto, emanet işlemleri ile özlem duyduğu ticari bankacılık vasfına adapte olmuştur. Bank-i Osmani-i Şahane ortak olduğu yatırım şirketleri ve şubelerinin merkez servislerini bir arada sürdürmek üzere 19. yüzyıl sonlarında bir iş merkezinin inşasına başlamıştır. Bu iş merkezinin planları Alexandre Vollauri adlı Fransız bir mimar tarafından hazırlanmıştır. Bankanın genel müdürlük binası olarak kullanılan bölümü, 27 Mayıs 1892 tarihinde hizmete açılmıştır.

Reji idaresinin kullandığı bölüm bugün T.C. Merkez Bankası mülkiyetindedir. Bu yatırımlardan sonra Bank-i Osmani-i Şahane Osmanlı Devleti’nin istikraz ve avanslarından uzaklaşarak mevduat ve piyasa bankacılığında önemli bir gelişme göstermiş, bankanın banknotlarına piyasada ilgi artmış, itibar kazanmıştır. Ancak 1895 yılında dünya borsalarında yaşanan kriz sonucu, bankanın mali yapısı ile ilgili olumsuz söylentiler neticesi, 25 Ekim 1895’de halk bankadaki mevduatları panik içerisinde talep etmiş ve banknotlarını altına tahvil etmeye yönelmiştir. Halkın bu talebi bankayı zor durumda bırakmış, bankanın altın rezervi 565.000 liralık bir seviyeden 60.000 liraya gerilemiştir. Bankanın yönetimi bu sıkıntıyı aşmak için, gişeleri kapatmayı ya da Osmanlı Hükümeti’nden banknotlara kur uygulamasını istemiştir. Osmanlı Devleti bir aylık süre vermiş, bu süre içerisinde İngiltere’den 300.000 altın gelmesi için zaman kazanılmıştır. Osmanlı Hükümeti bankaya olan güvenini tescil etmek üzere daha fazlasını yaparak imtiyaz

süresini 12 yıl daha uzatmıştır. 1863 yılında kurulan bankaya 30 yıllık bir imtiyaz verilmiş, 1893 yılına kadar imtiyaz hakkı tanınmıştır. 1875 mukavelesi ile bu süre yirmi yıl daha uzatılarak imtiyaz süresi 1913 yılına kadar uzamıştır. 12 yıl daha imtiyaz süresi uzatılınca Bank-i Osmani-i Şahane 1925 yılına kadar imtiyazlı bir banka olmuştur. Böylece banka yaşamış olduğu krizi 13 Kasım 1895 tarihinde atlatarak, Osmanlı Hükümeti'nin zamanında müdahalesi ile kurtulmuş, banka da önemli dersler çıkarmıştır.

Bank-i Osmani-i Şahane resmi bir kuruluş olması, Osmanlı Devleti ile Batılı devletlerin arasında önemli bir rol oynaması nedeniyle, II. Abdülhamit'in son dönemindeki siyasi çalkantılar sebebiyle bazı tepkiler ile karşılaşmıştır. Bu tepkilerden biride bankacılık tarihinde ilk rehin alma olayı olması nedeniyle, 26 Ağustos 1896 tarihinde "Osmanlı Bankası Baskını" adıyla tarihte yerini alan bir terör harekâtı yaşanmıştır. Ermeni ihtilalcilerden oluşan bir grup terörist, nöbetçi jandarmaları öldürerek 140 kişiyi rehin almış, banka merkezini işgal etmişlerdir. Güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu çatışmalar meydana gelmiş, bu acı olayda 8 kişi ölmüş, 14 kişi de yaralanmıştır (Autheman, 1988, s. 15).

Banka bu olaydan sonra gelişmesini sürdürmeye devam ederek tedbirli bir anlayış içerisinde hareket etmiştir. 19. yüzyılın son yıllarında bankanın tedavül hacmi 1.000.000 lira civarında iken, yavaş yavaş ve ihtiyaca göre 1.300.000 liraya çıkarılmıştır. 1908 yılında ise ilk defa olmak üzere 50 ve 100 liralık kupürler ile tedavüle çıkan banknotların hacmi 2.000.000 lira olarak düşünülmüş, I. Dünya Savaşı'na kadar bu hedefin çok altında bir hacim gerçekleştirmiştir. 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti dışarıdan almış olduğu 2 milyar Frank karşılığı olan 90 milyon liranın üçte ikisi Bank-i Osmani-i Şahane tarafından plase edilmiştir (Autheman, 1988, s. 15).

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Bank-i Osmani-i Şahane'nin mali yapısı bozulmuş, Osmanlı Devleti içindeki resmi niteliği ciddi bir darbe almıştır. Henüz Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce bir liralık banknot basılmasıyla tedavül hacmi 2.750.000 liraya yükselmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi bankanın durumunu daha da zorlaştırmıştır.

Bankanın Osmanlı Devleti hukukuna göre hareket eden bir kuruluş olması, İngiliz ve Fransızları rahatsız etmiş, bankanın İngiliz ve Fransız sermayeli bir kuruluş olması sebebiyle de Osmanlı Devleti Almanya'dan 5.000.000 lira bir kredi sağlayarak, bunun karşılığında bankadan 15.000.000 liralık banknot bastırma ve 2.000.000 liralık bir avans talebi banka tarafından kabul edilmeyince her şeyin sonu gelmiş bir durum ortaya çıkmıştır. Osmanlı Hükümeti bankaya el koymayı bile düşünmüştür. Bankanın Fransız ve İngiliz müdürleri görevlerini bırakınca orta bir yol bulunmuştur. Banka savaş boyunca banknot ihraç imtiyazını yapmayacağını, Osmanlı Hükümeti'nin de kaime basmakta serbest olacağını bildirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin savaşın getirmiş olduğu mali sıkıntıyı kaime basmadan karşılaması mümkün olmamıştır. Almanya'dan almış olduğu avansı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne vererek dört yıl içinde 7 defa olmak üzere, 1915-1918 yılları arasında toplam 160.000.000 lira kaime basılmıştır. Bu kaimeler Cumhuriyetin ilanından sonra Ankara hükümeti tarafından devir alınmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kağıt parası basılıncaya kadar tedavülde kalmıştır (Eldem, 1997, s. 83).

4.4. Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Bankası'nın Faaliyetleri

4.4.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 1969 Yılına Kadar Osmanlı Bankası'nın Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde bilanço çok ağırdı. Savaştan çıkan ülkelerde çok sayıda can kaybı, büyük maddi kayıplar ortaya çıkmıştır. Savaş siyasal farklılıklara, değişimlere, özellikle Balkanlar da yeni devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, ülkeler arasında büyük boyutlarda nüfus mübadeleleri meydana gelmiştir.

Bu gelişmeler neticesinde Bank-i Osmani-i Şahane de önemli ölçüde etkilenmiştir. Bankanın rolü ve niteliği değişime uğramıştır.

Bank-i Osmani-i Şahane'nin kuruluşundan beri hisseleri halk tarafından geniş bir şekilde itibar görmüş ve tabana yayılmıştır. Sermayesinde Fransız ve

İngiliz payları eşitlik içinde olsa da, savaş sonrası iki tarafından hisse oranları önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır.

İngilizler savaş sonrası isteksiz davranmış, Fransızlar çoğunluk hissesini ele geçirmişlerdir. Yıllar geçtikçe bankanın sermayesindeki iştirak oranının çoğunluğu Fransız Paribas grubu eline geçmiştir.

Osmanlı Bankası bütün tarihi boyunca üçlü kimliğini, yani hem devlet bankası hem de ticari banka ve hem de yatırım bankası olduğunu açıklamaya özen göstermiş, uzun bir süre boyunca devlet bankası etkinlikleri diğerlerine göre ağır basmıştır. Yine de savaş öncesi yıllarda ve özellikle de II. Abdulhamid tahttan indirilip Jön Türkler iktidara geldikten sonra, bankanın ticari rolü giderek önem kazanmıştır.

Osmanlı Bankası bu üçlü kimliği gelecekte de korumaya özen göstermiş devlet bankası rolünün gerileyeceğini kabul etmiştir. Bu nitelikten kaynaklanan imtiyazlar artık Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmayacak topraklarda sürdürülmeyecektir (Autheman, 2002, s. 252).

Savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını zorla kabul ettirmek için hazırlanmış Sevr Antlaşması, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğindeki Türk milliyetçi harekâtı tarafından reddedilmiştir. Başlatılan silahlı mücadele 1922 yılında Türk-Yunan savaşı sonucu Yunanlıların yenilmesi ile düşman Anadolu'dan atılmıştır. Bu mücadele esnasında Bank-i Osmani-i Şahane'nin bazı şube çalışanları ülkeden kovulmuştur. İzmir Şubesi çıkan yangında kül olmuştur. Bu gelişmelere rağmen Bank-i Osmani-i Şahane Ankara Hükümeti'ne Milli Mücadele boyunca toplam iki milyon Türk lirası avans yardımı yapmıştır.

Bank-i Osmani-i Şahane kurulmuş olduğu Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve birçok yeni devletin ortaya çıkması ile alt üst olan yeni ortama uyum sağlamak için çaba sarf etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmeden önce 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan İzmir İktisat Kongresi ekonomi tarihi açısından önemlidir. Bu kongrenin açılışında Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşma Osmanlı Bankası'nın geleceğini belirlemekte önemli olmuştur. Bu kongre de Mustafa Kemal Atatürk; Fatih, Yavuz, Kanuni'nin kişisel ihtirasları için milleti kullandıklarını,

Fatih zamanında Cenevizlilere, Kanuni zamanında Venediklilere verilen imtiyazların Osmanlı'yı çöküşe götürdüğünü söylemiş, "Kılıçla fütühat yapanlar, sabanla fütühat yapanlara binnetice terk-i mevkii etmeye mecburdurlar". Yabancı sermaye düşmanı olmadıklarını, çok emek ve sermayeye ihtiyaçları olduğunu söyleyerek, "Osmanlı Devlet ve Hükümeti ecnebi sermayenin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat etmez, burasını esirler ülkesi yaptırmayacağız demiştir." (Kipal - Uyanık, 2001, s. 53).

1923'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile Osmanlı topraklarında rejim değişmiş, yeni bir devlet kurulmuştur.

Banka, I. Dünya Savaşı boyunca imtiyazdan vazgeçmiş, Cumhuriyet'in kurulması ve oluşan şartlar, imtiyaz kararını, sonucu belli şekle sokmuştur. 10 Mart 1924 tarihinde Ankara'da hükümet yetkilileri ile bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bankanın emisyon imtiyazına son vermiştir. Ancak banka Merkez Bankası kuruluncaya kadar hazine işlemlerini yapmaya devam etmiştir. Devlet bankası olma niteliği devam etmiş, fakat bu statü geçici olarak tanınmıştır.

Bu gelişmeler sonucu banka rejim değişikliği ile ilgili sancıları yara almadan atlatmış, normal bir banka statüsü için çalışmalarına başlamıştır. Bu geçişi belirginleştiren en önemli gelişme yapılan anlaşma sonucu Bank-i Osmani-i Şahane ismi değiştirilerek, tarihte daha çok anılan ve bilinen "Osmanlı Bankası" ismini almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, 20 Kasım 1863'de kurulan Ziraat Bankası'nı Türk ekonomisini desteklemek ve bankayı büyütüp yaymak arzusunda olmuştur. Bundan sonra ismi Osmanlı Bankası olarak ifade edilebilecek olan banka, Ziraat Bankası'nı desteklemek için kredi açmıştır (Autheman, 1988, s. 27)

Osmanlı Bankası artık faaliyetlerinin özel bir şirket statüsünde olması gerektiğini öngörmüştür. Ticari işlemlerin gelişmesi ve şartlar bu düşünceye zemin hazırlamıştır. Banka gelişim sınırlarını yeni Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışına taşıma düşüncesi ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Zaten I. Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında Marsilya'da bir şube açmıştır. 1920-1930 yılları arasında Arap

lkelerinde, (Irak, Ürdün, Mısır), petrol üretiminin yoğunlaştığı İran'da ve Atina'da şubeler açmış, on dört değişik ülkede faaliyet göstermiştir.

1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik krizi bankanın gelişimine önemli ölçüde engel olmuştur. Bu kriz özellikle ihracatı tarım ürünleri olan Orta Doğu ülkelerini olumsuz şekilde etkilemiştir. Banka bu kriz yıllarında harcamalarını kısıtlayarak, kârlı olmayan işlerden uzaklaşarak ve nakit parada kalarak kendini korumaya çalışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, devlet bankası kurulması ile ilgili ayrıntılı bir tasarayı 1930 yılı başında hazırlamıştır. 1 Haziran 1930 tarihinde TBMM'de tasarı görüşülmüş, 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı kanun (mülga) ile Merkez Bankası anonim bir şirket olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası unvanı ile kurulmuştur. Ancak bankanın kurulması ile ilgili kaynak arayışı başlamıştır. Dünyada buhran dönemi olması nedeni ile bu dönemde sağlam tek dış kaynak "The American Turkish Investment Corporation" ile kibrit inhisarı (Tekel) işletmesinin devri için 14 Haziran 1930 tarihinde 10 milyon dolarlık istikraz (borç) antlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma 15 Haziran 1930 tarihinde TBMM'de müzakere edilerek T.C. Merkez Bankası'nda kurulmasında kullanılması karara bağlanmıştır. Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesi teknik hazırlıklar nedeniyle bir yılı aşkın bir süre gecikmiştir (Kıpal ve Uyanık, 2001, s. 85).

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1931 yılında Merkez Bankası'nın faaliyete başlamasıyla, Osmanlı Bankası'na geçici olarak verilen Devlet Bankası statüsü sona ermiştir. Ancak Osmanlı Bankası, Merkez Bankası'nın ilk hissedarlarından biri olmuştur. 1933 Haziran ayında imzalanan bir sözleşme ile banka Türkiye Cumhuriyeti'ne krediler vermeye devam etse de hiçbir resmi niteliği kalmamış ve bir ticaret bankası olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1947 yılında Osmanlı Bankası saygınlığını ve güvenilirliğini tüm dünyaya ilan eden bir karar almıştır (Autheman, 1988, s. 28).

Banka emisyon imtiyaz hakkı kalkmış olmasına rağmen, tedavülde halen bulunan banknotlarını 1 Nisan 1947 gününden geçerli olmak üzere 1 liralık banknotu 1 liralık altın ödeyerek geri alacağını ilan etmiştir. Bir yıl süreyle bu işlem için gişelerini açarak tedavüldeki banknotları toplamaya başlamıştır. Tedavülde

bulunan 188.739 liralık banknot tutarından gişelere 130.279 lira banknot getirilerek altın karşılığı ödenmiş, kalan bakiye ise Türkiye Cumhuriyeti hazinesine teslim edilmiştir (Ek-7) (OBA, 1947a, OBA, 1947b, (Ek-8) (OBA, 1875a'dan akt. Eldem, 1997, s. 82), (Ek-10) (OBA. 1875c'den akt. Eldem, 1997, s. 98-99).

Bu itfa ihraç bankalarının tarihinde dünya çapında ilk ve tek örnek olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti 1952 yılında Osmanlı Bankası ile yaptığı son bir anlaşma ile bankanın kesin statüsü belli olmuş, tamamen ticari ve iş bankacılığı yapan bir banka olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Bu arada yaşanan II. Dünya Savaşı, bankanın faaliyetlerinde I. Dünya Savaşı sonrası kadar olumsuz etkiler yaratmamıştır.

Osmanlı Bankası, Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürmekle beraber, dış piyasalara yönelen bir bankacılık anlayışı ile hareket etmiştir. Balkanlarda eski bir iştiraki olan Bank Of Romanya olumsuz siyasi gelişmeler neticesi tasfiye edilmiş, kârlı çalışmayan Yunanistan şubesi de kapatılmıştır.

Osmanlı Bankası bu zorunlu kapanmaları, Ortadoğu Devletleri'ndeki şube ağını geliştirerek telafi etmeye çalışmıştır. Mısır şubelerinin bir devamı olarak Sudan'da ve Kuzey Afrika'da Kazablanka'da (Casablanca) şubeler açmıştır.

1956 yılında Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ile Fransa ve İngiltere'nin Mısır üzerindeki menfaat çatışmaları Mısır şubelerinin millileştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Banka böylece Mısır'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Bankası, Mısır'daki bu kayıplarını telafi etmek için faaliyetlerini İngiltere'nin kontrolünde bulunan Uganda, Kenya, Tanzanya, Zimbabve gibi Doğu Afrika ülkelerine yönlendirmiştir. Ayrıca 1958 yılında İran'da kurulan Tahran Bankası'na iştirak etmiştir.

İran'dan önce 1956'da Katar'da, 1962 Abu-Dabi'de, 1969 yılında da Maskat (Umman) da şubeler açmıştır. Dünya genelinde özellikle Osmanlı Bankası'nın faaliyet gösterdiği bölgelerde ekonomik ve siyasi konjonktür değişimlikler görülmeye başlamıştır. Bankanın faaliyet gösterdiği bazı ülkelerde bu değişimler yaşanmaya başlamış, bankanın faaliyetlerini yerel kuruluşlara devredilmesi talepleri ortaya çıkmıştır. 1963 yılında bankanın Irak'taki 10 şubesi millileştirilmiştir. 1965 yılında ise Tanzanya'daki Osmanlı Bankası şubeleri devlet

kontrolüne geçmiştir. Bu değişiklikler yalnızca Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde yaşanmamıştır. Bankacılık sektöründe uluslararası bir birleşme ve işbirliği anlaşmaları da görülmüştür. Bu gelişmeler neticesi Osmanlı Bankası, Londra, Sudan, Kıbrıs, Arap Emirlikleri, Ürdün, Doğu Afrika ve Zimbabve şubelerini 1969 yılında National and Grandlays Bank'a devretmiştir. Fransa'da ve Ceneviz'de bulunan şubelerini ise Banque Ottomane France adı altında başka bir şirket olarak birleştirmiştir (Autheman, 1988, s. 32).

Böylece 1969 yılına gelindiğinde “Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer kürkçü dükkkanı” misali doğduğu, geliştiği, geçmişinin derin izlerinin bulunduğu Türkiye'ye tekrar dönüş yapmıştır.

4.4.2. 1969-1996 Döneminde Osmanlı Bankası'nın Faaliyetleri

Osmanlı Bankası kuruluşundan itibaren 1969 yılına kadar, birçok krizler yaşamış, bu krizlerden kurtularak değişikliklerle oluşan yeni düzene uyum sağlamayı da başarabilmiştir. Elde ettiği deneyimler, bankayı Türkiye'de kurulmuş yerli ve yabancı bankaların içinde önemli ve değerli bir pozisyona getirmiştir.

1969 yılında Türkiye dışında açmış olduğu şubelerini Grandlays Bank'a devrettikten sonra ticari banka faaliyetlerini yeniden Türkiye'ye yöneltmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kurulmuş genç ve yeni bir devlet olmakla birlikte, ülkede 1969 yılına gelindiğinde birçok banka açılmış, yeni devletin ekonomik yapısı ve potansiyeli hiç şüphesiz Osmanlı Bankası'nın tekrar Türkiye'ye yönelmesinde önemli etken olmuştur. Zira 1969 yılına gelindiğinde Ziraat Bankası, Merkez Bankası ve Osmanlı Bankası'ndan sonra 39 yeni banka Türk Devleti'nin ekonomik hayatında faaliyete başlamıştır (Atalay, 1954, s. 57).

Bu dönem içinde yabancı sermayeli olup, Türkiye'de faaliyet gösteren tek banka Osmanlı Bankası'dır. Daha sonra yabancı sermayeli yeni bankalar da Türkiye Cumhuriyeti Devleti içinde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Osmanlı Bankası Türkiye'deki faaliyetlerine yeniden ağırlık verdiği dönemde kendisine düşen en önemli rol, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile

yabancı uluslar arasında özellikle Batı Avrupa ulusları arasında aracılık ilişkileri yönünde olmuştur.

Osmanlı Bankası 76 adet şube ağıyla, ticari bankacılık, bireysel bankacılık ve iş bankası faaliyetlerini, misyonunu sürdürmüştür. Bankanın en önemli gördüğü, ticari sektör içindeki sanayi grupları, çok uluslu şirketler ve Türk ürünlerinin ihracatının finansmanı olmuştur. Bu sektör bankanın % 50 faaliyet alanını oluşturmuştur. Turizm sektöründe de aktif olan banka, 1970'li yıllarda Etap Marmara Otel'i'nin inşasını finanse ederek, daha sonra mülkiyetini Türk yatırımcılara devretmiştir. Bu otel 1990 yılında The Marmara İstanbul Otel'i ismiyle hizmet vermeye devam etmiştir.

Banka bireysel bankacılık alanında da şubeleri aracılığı ile müşterilerine modern bir anlayış içerisinde bankacılık hizmeti vermiş, bu hizmetlerinin kalitesini de sürekli olarak geliştirmeye çalışmıştır.

Osmanlı Bankası, 25 Aralık 1985'de kurulan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB-Borsa İstanbul BİST) önemli operatörlerinden biri olmuştur. Banka özel sektör firmalarına ait hisse senetlerini, Türk ekonomisine ilgi duyan yabancı yatırımcıların adına portföy yönetim faaliyetlerini gerçekleştirerek sermaye piyasasının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Banka Türkiye'de faaliyet gösteren birçok iş insanının sektörel bazda, Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancı kuruluşlar ve yatırımcılar ile ilişkiler kurulmasında da önemli aracılıklar oluşturmuştur. Bu faaliyetlerini daha önce kurulmuş ve bütün dünyayı kapsayan geniş bir muhabir bankalar ilişkisini, hissedarı olan Paribas grubunun desteği ile de güvenilir bir biçimde gerçekleştirmiştir.

1990'lı yılların başlarından itibaren 20. yüzyılın sonuna kadar Türkiye'de siyasi istikrarsızlıklar ülkenin ekonomik yapısını, yatırımcıları olumsuz etkilediği gibi sermaye gruplarını da olumsuz yönde etkilemiştir.

1996 yılına gelindiğinde Osmanlı Bankası hissedarları ve Osmanlı Bankası yönetimi Türkiye'deki faaliyetlerinde, ülkenin gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla çıktıkları yolculukta Türkiye'nin iktisadi gücünü kendisinin en iyi güvencesi olarak görmüştür.

Paribas grubu bankanın el değiştirmesi için gelen satın alma tekliflerine sıcak bakmaya başlamış ve banka yabancı sermayeli bir banka olarak satış sonrası hisselerini devrederek Osmanlı Bankası yerli sermayeli bir Türk Bankası olmuştur.

4.4.3. Osmanlı Bankası'nın Yerli Sermayeli Bir Türk Bankası'na Dönüşmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Mustafa Kemal Atatürk milli bankacılık sisteminin kurulması düşüncesinde olmuştur. "Banka, memleketimizin iktisadiyatında çok nafi hizmetler ifa etmiştir. Bence bütün bu hizmetlerin fevkinde daha büyük olan bir hizmette bankacılığımıza gençlerimizi yetiştirmiş olmasıdır. En çok bununla iftihar ederiz" sözleri ile bankacılığa verdiği önemi açıkça belirtmiştir. (Aysan, 2014, s. 167).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğunda bankacılık sektörü oluşturacak banka sayısından söz etmek çok zordur. Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası'ndan başka bir banka ismi görmek mümkün değildir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapısını güçlendirmek ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda Mustafa Kemal Atatürk'ün de teşvik ve öngöröleri ile 26 Ağustos 1924 tarihinde İş Bankası kurulmuştur. 1931 yılında Merkez Bankası'nın faaliyete geçmesi ile bankacılık sektörünün gelişimi de hızlanmaya başlamıştır. 1933 yılında Halk Bank ve Sümerbank, 1935 yılında Etibank, 1944 yılında Yapı Kredi Bankası, 1946 yılında Garanti Bankası, 1948 yılında Akbank, 1954 yılında Vakıfbank gibi günümüzde de faaliyetlerini sürdüren bankalar kurulup faaliyet göstermeye başlamışlardır. 1969 yılına gelindiğinde 39 yeni banka kurulmuş ve bankacılık sektörü Türk Devleti'nin ekonomik dünyasında yerini almıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada oluşan siyasi ve iktisadi gelişmelerden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bir tarafta başını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve batılı ölkelerin çektiği NATO ölkeleri diğer tarafta Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin liderliğinde demirperde ölkelerinin oluşturduğu iki kutuplu siyasi bir dünya ortaya çıkmıştır. Siyasi, askeri ve ekonomik rekabet çok sert bir şekilde soğuk savaş olarak yaşanmıştır.

Türkiye’de de 1946’dan itibaren siyasi gelişmeler kendisini göstermeye başlamış, çok partili hayata geçiş ile yeni bir döneme girilmiştir.

Çok partili hayat, siyasi çekişmeleri ve siyasi rekabeti de beraberinde getirmiştir. Çekişmeler ve rekabetin dozu toplumsal düzensizlik ile birlikte siyasi ve iktisadi istikrarın sağlanmasını da olumsuz etkilemiştir. 1960 Askeri Darbesi, 1971 Askeri Muhtıra ve 1980 Askeri Darbeleri ile Meclis ve Anayasa uygulamaları kaldırılarak sivil siyasi yönetim sekteye uğramıştır.

1980 Askeri Darbesi’nden sonra hazırlanan 1982 Anayasası ile yeni bir siyasi dönem başlamış, yeniden sivil yönetim iktidara gelerek siyasi, iktisadi ve toplumsal yaşam yeni bir biçim almıştır.

Bu gelişmelerden sonra iktisadi hayat ve bankacılık sektöründe olumlu gelişmeler görülmeye başlamıştır. 1975 yılında 42 olan banka sayısı, 1985 yılına gelindiğinde 50, 1990’da 66, 1995 yılında da 68’e kadar çıkmıştır.

Türkiye 1980’den sonra yine siyasi çalkantılar ile sıkıntılı dönemlere girmiştir.

1980-1981 döneminde liberal bir ekonomi benimsenmiş, ihracat ve yabancı sermayeyi teşvik eden politikalar özendirilmiştir. Özelleştirme çabaları artmış, KİT olarak bilinen kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

1985 yılında İstanbul Borsası kurulmuş, bankerler piyasası ortaya çıkmış, ülkenin her yerinde döviz büroları kurulmaya başlanmıştır. Finansal serbestlik sağlanmış, faiz serbest bırakılmıştır. 32 sayılı karar ile 1987’de Türk Lirasının konvertibl (bir paranın başka bir paraya dönüştürülebilmesi) olması sağlanarak, sıcak paranın yani yabancı sermayenin gelmesi amaçlanmıştır. 1990 yılından itibaren kamu ücretleri artırılmaya başlamış, KİT’lere daha fazla para aktararak, popülist bir politika izlenmiş, devletin harcamaları artmaya devam etmiştir. Bu harcamalar yurtdışından sağlanan krediler ve kamu bankalarından borçlanarak karşılanmıştır.

1993 yılından itibaren siyaset kızıışmaya yüz tutmuş, siyasi rekabet artmış, koalisyonlardan oluşan iktidar oy oranını yüksek tutmak için işçi ve memur maaşlarını

yüksek tutarak, ucuz esnaf kredileri, tarım süsbansiyonu ile köylüye kaynak aktararak, devletin harcama kapasitesi sürekli artış göstermiştir.

Devlet kaynak ihtiyaçlarını karşılamak için devlet tahvilleri çıkararak borçlanmıştır. Ayrıca herhangi bir şirket dışarıdan döviz borçlanarak yüksek getirili devlet tahvilleri almış, devlet daha çok para elde ederek bu parayı da halka aktararak tüketimi teşvik etmiştir. Devamlı borçlanma, yüksek faiz yaratmış, faiz yükü ödenemez duruma gelmiştir. Devletin vergi gelirleri sabit kalmış, harcamaları ise sürekli artmıştır.

Bu bahsedilen olumsuzluklar, Osmanlı Bankası'nın kuruluş aşamasındaki Osmanlı Devleti'nin mali durumuna çok yakın bir tablo olduğunu bizlere göstermektedir.

1989-1994 döneminde TL aşırı değerlenmiş, sıcak para girişi sağlanmış, gelen sıcak para ile önemli kârlar elde edilmiştir. Özellikle küçük sermaye ile kurulan bankalar, halktan yüksek faizle mevduat toplayarak, bu kaynakları devlete daha yüksek faizle borç vererek yüksek kâr elde etmişlerdir. Diğer sakıncalı bir durum ise dışarıdan döviz ile borçlanıp, yurt içinde dövizler Türk Lirası'na (TL)'ye çevrilmiş, devlete borç verilerek ya da hazine bonosu veya devlet tahvili alınarak kâr elde edilmiştir. Bankaların açık pozisyon denilen bu faaliyetleri aslında çok riskli faaliyetler olmuştur. Nitekim döviz kurunun artması sonucu dışarıdan borç alınan dövizler TL'ye çevrildiği için bu tehlikeyi büyüterek büyük kur zararları oluşmuş, bu duruma düşen bankaların batmasını da beraberinde getirmiştir.

1993 yılının sonlarında ve 1994 yılı başlarında devletin mali dengesi oldukça bozulmuş, hem bütçe hem de cari açık (ithalat-ihracat dengesi) ciddi anlamda artmıştır.

Hükümet borç yükünün azaltılması amacıyla faiz indirimi yoluna gitmeyi planlamıştır. Bu uygulama piyasa şartlarından ziyade zorlama yolu ile denenmiştir. Bu zorlama hazinenin borçlanma ihalelerinin iptal edilmesi, bono ve tahvillerden sağlanan faiz gelirlerinden alınan vergilerin yükseltilmesi ile başlamıştır.

Özelleştirme çabaları ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilince, ülkeden çok ciddi sermaye çıkışları olmuş ve 1994 Ocak-Nisan ayları arasında TL dolar karşısında % 160 değer kaybetmiştir.

İşte bu kâr değişikliği sonucu ülkede bankacılık sektörüne ağır bir darbe olmuştur. Dışarıdan döviz borçlanıp TL'ye çeviren bankalar açık pozisyona düşerek büyük zararlar etmiştir. Birçok banka zor durumda kalarak batma eşiğine gelmiş, TYT Bank, Marmara Bank ve İmexbank gibi bankalar batmış, 10'a yakın banka da devletin eline kalmıştır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu bu iktisadi tablo, Osmanlı Bankası hissedar ve yönetici kadrosunu endişeye sürüklemiş olacaktır ki, Türkiye piyasasından ayrılmak için bankanın satışı konusunda gizli görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Artık bundan sonra Türk sermayeli bir banka olma yönündeki çalışmalar ve başarı hikayesi başlayacaktır.

5 Nisan 1994'de bütçe açığının azaltılması ve iç borçlardan kurtulmak amacıyla istikrar paketi açıklanmıştır. Olumlu birçok sonuçlar yaratan bu paket bazı olumsuz sonuçları olmakla birlikte, 1995 yılında yapılan seçimle hükümet değişmiş, kriz üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Bankacılık sektörü içinde sıkıntılar devam etmiştir. Bazı bankalar yaşadıkları likidite sorunu nedeniyle çok zor duruma düşmüşlerdir. Sektör içinde İş Bankası, Akbank, Garanti Bankası gibi likidite sorunu olmayan sağlam bankalar sıkıntı yaşamadan varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bu bankalar pazar payının büyük bir bölümünü elinde tutarak, kurt puslu havayı sever misali mevcut kriz şartlarından hem kendilerini korumaya hem de büyümeye önem vermişlerdir.

1994 yılında krizden etkilenen ve likidite sorunu yaşayan bankalardan biri de Bank Ekspres olmuştur. Devletin kontrolünde bu banka ağır bir yük olmuştur. Hükümet yetkilileri Doğu Grubuna ait olan Garanti Bankası yönetim kurulu başkanı Ayhan Şahenk'i arayarak bankanın genel müdürü ile birlikte bir toplantı için Ankara'ya davet etmişlerdir. Yapılan toplantıda Bank Ekspres'in % 51 hissesinin Garanti Bankası tarafından satın alınması ve likidite sorunu yaşayan bankaya finansal destek olunması istenmiştir. Bu teklif Doğu Holding yönetim kurulu başkanı Ayhan Şahenk'i onurlandırmıştır (Öngör, 2010, s. 183).

Ayhan Şahenk, Bank Ekspres'in tamamını alabileceklerini ve ortaklık istemediğini belirterek olumlu cevap vermiştir. Merkez Bankası başkanı, hazine

müsteşarı ve Cumhurbaşkanı danışmanının bulunduğu toplantıda mutabık kalınmıştır. Ancak Merkez Bankası Başkanı'na iki koşul sunulmuştur. Doğu Grubu otoyol yapımı ile ilgili Devlet'ten alacaklı olduğu bedelin de kendilerine ödenmesini ve Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği'nin, Garanti Bankası'na olan borcunun tamamının ödenmesini talep etmiştir. Bu konuda devlet yetkililerinden söz alınarak Bank Ekspres 20 milyon dolara Garanti Bankası tarafından satın alınmıştır. Ancak devlete sunulan şartlar karşısında verilen sözler tutulmamıştır. Doğu Grubu, Devlet'ten alacaklarını tahsil edememiştir. Bank Ekspres aldığı finansal destek ile Doğu Grubu'nun bir bankası olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

1997 yılında Korkmaz Yiğit'e büyük bir kârla 85 milyon dolara satılmış, bu satın alma işlemi Garanti Bankası'nın prestijini artırmış, büyüme isteğini de körüklemiştir.

Garanti Bankası'nın büyümesi için birkaç yol düşünülmüştür. Bunlardan birincisi, şube ağının genişletilerek, yeni şubeler kurularak büyümedir. Hazineden izinle yapılan bu çalışmalar bürokrasi nedeni ile gerçekleşmesi çok ağır olmaktadır.

İkinci büyüme yolu ise finans sektörü dışında bazı sağlam kuruluşların satın alınması yolu olmuştur. Bunun içinde Tansaş, Petrol Ofisi gibi kuruluşlar düşünülmüştür. (Nitekim 1999 yılında Tansaş da satın alınacaktır).

Üçüncü büyüme şekli ise, banka satın alma yolu olmuştur. Garanti Bankası'nın kredi değerliliği uluslararası piyasada yüksek olup, dış finansman sağlayabilecek güvenilir bir banka konumuna gelmiştir.

1996 yılına gelindiğinde birçok bankanın mali durumu zayıf olup, faaliyetlerinin sürdürülebilirliği tartışılır hale gelmiştir. Mevcut sektör içinde Garanti Bankası'nın bilançosu ile satın alınacak bankanın bilançosu birleştiğinde yani konsolide edildiğinde, Garanti Bankası'nın bilançosunu sorunsuz büyütmesi ve itibarını daha da yükseltmesi düşünülmüştür.

Bu düşünceler ve strateji doğrultusunda Garanti Bankası'nın yöneticileri sağlam, prestijli ve etkin bazı bankaları izleyip incelemeye başlamışlardır. Bu bankalar Osmanlı Bankası ve Yapı Kredi Bankası olarak ön plana çıkmıştır. Ancak yurtdışında saygın, güvenilir bir prestije sahip olan ve sağlam bir yapısı olan

Osmanlı Bankası öncelikli olarak değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan inceleme ve araştırmalar sonucu Osmanlı Bankası'nın satın alınması için girişimlerde bulunulmuştur. Osmanlı Bankası'nın üst düzey yöneticileri ile yapılan görüşme sonucu ilk aşamada 225 milyon dolarlık bir teklif verilmiştir. Bu bedel 75'er milyon dolar ve eşit üç taksitle ödenecektir. Teklife hemen cevap gelmemiş ve gecikmiştir. Yapılan araştırmalar neticesi daha yüksekte bir teklif veren başka bir talip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu teklifi veren ciddi bir taleple Koç Grubu olmuştur.

Garanti Bankası yönetim kurulu başkanı, Osmanlı Bankası'nın satın alınma görüşmelerini sürdürmesi ve daha aktif olunması için genel müdür Akın Öngör'e yetki vermiştir.

Osmanlı Bankası'nın ana hissedarı Fransız Banque Paribas'dır. Osmanlı Bankası'nın Türkiye'de Genel Müdürü olmakla birlikte, bankanın İngiliz ve Fransız hissedarlarının temsilcisi olan yönetim kurulu üyesi İngiliz George Warren'da çalışmalarını Londra'da sürdürmekle birlikte İstanbul'a da sürekli gelip gitmektedir. Genel müdür Akın Öngör, George Warren'ı sıkı bir markaj altına alarak Osmanlı Bankası'na rakip alıcı tarafından verilen teklif tutarını öğrenmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler ve görüşmelerde Osmanlı Bankası'nın Fransız yönetim kurulu başkanının bankayı Koç Grubu'na satmak arzusunda olduğu öğrenilmiştir. Yapılacak şey Koç Grubu'nun verdiği teklifi öğrenmek ve o teklifin üzerinde bir teklif vererek bankayı satın almaktır (Öngör, 2010, s. 192).

Garanti Bankası Genel Müdürü Akın Öngör'ün George Warren-ı sıkı markaj ve araştırmaları neticesinde rakip Koç Grubu'nun teklifinde 10-15 milyon dolarlık bir fark olduğu öğrenilmiştir. Garanti Bankası yönetimi verilen 225 milyon dolarlık teklifi 245 milyon dolara çıkarmayı ve üç taksit yerine peşin olarak ödenmesinin teklif edilmesine karar vermiştir. Bu bedelin 20 milyon doları Garanti Bankası tarafından nakden sağlanması, geri kalan kısmı için yurtdışından finanse edilmesi düşünülmüştür.

Varılan bu karar doğrultusunda, Paris'te bulunan Banque Paribas'ın CEO'su Andre Levyolang telefon ile aranarak Garanti Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Ayhan Şahenk kendisine Osmanlı Bankası'nı 245 milyon dolara nakden alacaklarını bildirmiş, yeni tekliflerinin bu rakam olduğunu özellikle belirtmiştir.

Kısa bir süre sonra Banque Paribas yönetimi geri dönerek Osmanlı Bankası'nı 245 milyon dolara Garanti Bankası'nı satmaya karar verdiklerini bildirmiştir. Bu çok güzel bir gelişme olmuş, sıra bu parayı bulmaya gelmiştir.

Bu paranın bulunması için Garanti Bankası'nın yurtdışı kaynaklarını bulan ve muhabir ilişkilerini yöneten finansal kuruluşlar birimi görevlendirilmiştir. 245 milyon doların 45 milyon doları YBS (İsviçre Bankası) ve Garanti tarafından finanse edilerek geri kalan 200 milyon dolar ise 25'er milyon dolarlık dilimler halinde sekiz ayrı bankadan finanse edilmesi planlanmıştır.

Çok yönlü bu çalışma birkaç ay sürmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortamın yarattığı sıkıntılara rağmen yurtdışından kulüp kredisi (birden fazla bankadan alınan kredi) uzun vadeli olarak sağlanarak her şey yoluna girmiştir.

Artık hukuki işlemler tamamlanarak satış sözleşmesinin imzalanmasına sıra gelmiştir.

Osmanlı Bankası'nın hisseleri Compagnie Ottomone D'Investissement isimli Holanda'da Amstredam'da faaliyet gösteren bir kuruluştadır. Yapılacak hukuki işlemler Hollanda hukukuna uygun yapılmak zorunda kalınmıştır. Alıcı ve satıcı tarafının hukukçularının kontrolünde hazırlanan çok sayfalı hukuki evraklar hazırlanarak imza aşamasına gelinmiştir. (Öngör, 2010, s. 192).

19. yüzyılda Batı dünyasının Osmanlı Devleti'nin çöküş aşamasına gelindiği dönemde Osmanlı Devleti'ne borç veren, İngiliz Kraliçesi Victoria tarafından kurulmasına izin verilen hem Osmanlı Devleti'ne hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk banknotlarını basarak dönemin iktisadi hayatına yön vererek etkin rol oynayan tarihi öneme sahip yabancı sermayeli bu banka artık 14 Nisan 1996 tarihinden itibaren Türk sermayeli bir banka olmuştur. Daha da önemlisi Türk iş insanlarının büyük gayret ve becerileri sonucu elin taşı ile elin kuşu vurulmuştur. Çünkü bu değerli banka Batı bankalarının verdiği krediler ile finanse edilerek alınmıştır. Bu çok büyük bir başarı hikayesidir.

Osmanlı Bankası'nın Garanti Bankası'nın büyüme stratejisi doğrultusunda bu başarı gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu satın alma temel düşüncesi 1996 yılı Haziran ayında Garanti Bankası'nın 50. kuruluş kutlamalarında açıkça ortaya çıkmıştır.

Tanık olduğum bu kutlamalarda Garanti Bankası'nın 50. kuruluş yıldönümünde bankanın Yönetim Kurulu Başkanı Ayhan Şahenk'in yaptığı konuşmadaki birkaç cümle de Osmanlı Bankası'nın satın alınmasındaki düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Ayhan Şahenk bu konuşmasında; Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan son kapitülasyon olan Osmanlı Bankası, Garanti Bankası tarafından satın alınarak Türk sermayeli bir banka olmuştur. Bu çok büyük başarı ve gurur sizlere aittir. Bu sözleri içindeki "son kapitülasyon" ifadesi Türk iş insanının tarihten gelen ve imtiyaz simgesi olan Osmanlı Bankası'nın satın alınmasındaki düşüncenin en dikkat çekici ifadesi olmuştur. Osmanlı Bankası üç asır görmüş, birçok kriz ve sıkıntılar yaşamış, hepsinden başarı ile çıkarak varlığını sürdürmüştür. Türk sermayeli bir banka olarak 1996 yılından sonra da Türk bankacılık sektörü içinde, atanan bir Türk genel müdürü ile faaliyetine devam etmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2001, s. 12).

4.4.4. 2001 Krizi ve Osmanlı Bankası'nın Tarih Sahnesinden Çekilmesi

Osmanlı Bankası, Garanti Bankası'nın büyüme stratejisi doğrultusunda satın alınmış ve Garanti Bankası'nın sahibi olduğu bir banka olmuştur. Satın alma sonucu Osmanlı Bankası, Garanti Bankası ile konsolide (birleştirilerek) edilerek daha güçlü ve prestijli büyük bir bankanın ortaya çıkması amaçlanmıştır. Garanti Bankası'nın genel müdür ve üst düzey yöneticileri bu düşünce içerisinde olmuşlardır. Ancak Doğu Holding Grubu patronu ve Garanti Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Ayhan Şahenk, Osmanlı Bankası'nı Doğu Holding grubuna bağlı ayrı bağımsız bir banka olarak görmek istemiştir. Osmanlı Bankası'nın hisselerinin Doğu Grubu'na aktarılması düşüncesi içerisindeydi. Fakat hisselerin devri için Garanti Bankası'na 245 milyon dolar ödenmesi gerekecektir. Doğu Holding içerisinde bir şirket bu parayı sağlayacak durumda olmadığı için bu düşüncenin gerçekleşmesi mümkün görünmemiştir (Öngör, 2010, s. 198).

Osmanlı Bankası 1996 yılından itibaren sektör içerisinde Türk sermayeli ayrı bir banka olarak faaliyetini sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum tezat bazı sonuçlar yaratmıştır. Osmanlı Bankası sahibi olduğu Garanti Bankası ile sektör içinde rekabet eder duruma gelmiştir.

Aksine, işbirliği ve sinerji içerisinde iki bankanın piyasada daha etkin olması düşüncesinden uzaklaşmıştır. İş insanları ve patronlar daha çok kâr etme arzusu ve gruba bağlı iki bankanın rekabetinin daha çok kazanç yaratacağı düşüncesinde olmuşlardır.

Ancak, mevcut bu düşüncelerin gerçekleşmesi için ülkenin ekonomik ve siyasi zemininin de müsait olması gerekmektedir. 1995 yılında seçimle hükümet değişmiş ve olumlu bir etki oluşmuş ise de iktisadi göstergeler ümit verici değildir. TL aşırı değerlenmiş, cari açık kritik olan sınırın üzerinde seyretmeye başlamış, 1990'lardan itibaren banka kurmanın kolaylaştırılması ile sermayeden yoksun mali bir sektör oluşmuş, sınırsız mevduat güvencesi nedeniyle, sermaye yoksunu bu bankalar yüksek faiz vererek mevduat toplamışlardır. Dış borçlanma ucuz kaynak haline gelmiş, bankaların açık pozisyonu yükselmiş, bankacılık sisteminin kurdan dolayı riski artmıştır. Kamu bankalarının görev zararları, bütçe açığında olumsuz etkiler yaratmıştır. Piyasadaki olumsuz ticari hayat nedeniyle krediler geri dönmeyerek faiz riskini daha da artırmıştır.

Bu çalkantılı dönemde Osmanlı Bankası bu açık pozisyonlar ile diğer bankalar gibi daha iyi kârlar elde etmiştir. 1998 yılında Osmanlı Bankası'nı Citibank satın almak için talip olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucu Citibank 450 milyon dolar teklif etmiştir. İki yıl önce 245 milyon dolara satın alınan bankanın 450 milyon dolara satılabilecek olması büyük bir ticari kâr yaratacaktır. Ancak Doğu Holding ve Garanti Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Ayhan Şahenk, bu rakamı yeterli görmeyerek 600 milyon dolar istemiş ve satış gerçekleşmemiştir (Öngör, 2010, s. 201).

Ülkedeki ekonomik sıkıntılar devam ederken, oluşan politik zeminde yaşanan basit görünümlü siyasi bir olay 2001 krizini tetiklemiştir.

19 Şubat 2001 tarihinde yapılmış Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'e Anayasa kitapçığını fırlatması ile Başbakan'ın devlet yönetiminde kriz var açıklaması, Türkiye'de bir ekonomik krizi başlatmıştır.

Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizi denilebilecek bu kriz sonucu bankalar arası piyasada gerçek faiz % 6200 seviyesine kadar çıkmış, Merkez

Bankası'nın dahi rezervleri eksilmiş, dolar kuru yükselmiş, dalgalı kur sistemine geçilmiş, faizler ve enflasyon yükselerek toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur. Bu gelişmeler neticesi Türk lirası devalüze edilememiş (kur karşısında değer düşüşü) olması nedeni ile bankaların açık pozisyonları artmış, finans sektörü ağır bir darbe almıştır.

2000 yılından itibaren sıkıntı içinde olan bankacılık sistemi 2001 Şubat krizi ardından 18 banka başka bankalar ile birleşerek ya da kapanarak bankacılık sisteminin dışında kalarak tarihe karışmıştır.

Osmanlı Bankası da yerli sermayeli bir banka olduktan sonra faaliyetlerini sürdürmüş, finansal modaya uyarak açık pozisyonu oluşmuş, 2001 yılında 500 milyon dolarlık bir zarar oluşturmuştur (Öngör, 2010, s. 201).

Bu gelişmeler neticesi Osmanlı Bankası da Garanti Bankası ile birleştirilerek tarih sahnesinden çekilmiştir. İlk satın alma sürecindeki düşünce uygulanmak zorunda kalınarak bu birleştirme sonucu Garanti Bankası sektörün en büyük ikinci, özel sektörün ise en büyük bankası olmuştur (Milliyet Gazetesi, 2001, s. 9).

Son kapitülasyon olarak ifade edilen Osmanlı Bankası satın alma aşamasında, Garanti Bankası ile konsolide (birleştirme-takviye) edilememiştir. Osmanlı Bankası Garanti Bankası gibi gerçek bankacılık faaliyetlerinden kâr sağlayamamış, neredeyse satın alma bedelinin bir katına bir bedelle yabancı sermaye Citibank'ın satın alma teklifi de reddedilmiştir. Açık pozisyon yaratılarak (döviz borçlanarak TL'ye çevirip tahvil vb. kağıtlara bağlama) riskli işlemler yapılmıştır. Her şeye rağmen kuruluşundan itibaren birçok siyasi ve iktisadi krizler yaşamış Osmanlı Bankası'nın 133 yıl boyunca yabancı sermayeli bir banka olarak varlığını sürdürmesi, 1996'dan 2001 yılına kadar Türk sermayeli bir banka olarak yaklaşık 5 yıl yaşatılabilmesi kötü yönetimin sonucudur. Üstelik Garanti Bankası'nın büyüme stratejisi ile satın alma yoluna gidilen Osmanlı Bankası'nın güçlü iken Garanti Bankası ile konsolide edilerek birleştirilmemesi, kötü yönetilip zarar ettikten sonra Garanti Bankası'na devredilmesi daha da üzücü ve düşündürücüdür. Bir işletmenin akıl ve teknoloji ile profesyonelce yönetilmesi, o

işletmelerin uzun soluklu varlığını sürdürmesinde belirleyici unsurlardır. Duygusal öngörölü yöneticilik anlayışı olumsuz neticeler yaratabilmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

İnsanlık tarihine bakıldığında eski çağlarda, insanların kavimler halinde, her kavimin kendi gelenek ve adetlerine göre kapalı bir şekilde yaşadığını görmek mümkündür.

Bir kavim diğer kavimi yabancı olarak görüp, düşman olarak bakmıştır. Nüfusun çoğalması ile ihtiyaçlar arttıkça insanoğlu araştırmak ve diğer kavimler ile ilişki kurmak zorunda kalmıştır. Bu ilişki insanoğlunun ticaret tarihini ortaya çıkarmıştır.

İlişkiler geliştikçe toplumlar arasında ticaret başlamış, özellikle Ortaçağ'da toplumlar sıkı ticaret ilişkileri yaratarak, tüccar denilen insanlar diğer toplumların yaşadığı topraklara, yabancı ülkelere gitmeye başlamıştır. Özellikle, Akdeniz bölgesindeki şehir devletlerindeki tüccarlar doğu Akdeniz bölgesine göç edip orada birçok imtiyazlar elde etmişlerdir Böylece insanlık tarihinde imtiyaz anlayışı ve uygulaması da ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti kurulmadan önce de var olan imtiyaz kurumu, o dönemde devletler arasındaki ilişkilerde Osmanlı Devleti tarafından da uygulamaya alınmıştır.

Osmanlı Devleti, ilk kurulduğu yıllarda diğer devletler ile ilişkileri geliştirmek amacıyla imtiyaz kurumunu kullanmış, karşılıklı ilişkiler ve menfaatler sağlanmıştır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde ise tek taraflı bir imtiyaz anlayışı oluşmuş, Ad Hoc (tek taraflı imtiyaz-diplomasi) diplomasi kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu iktisadi sistem, halkın ve sarayın ihtiyaçlarını karşılama odaklıdır. Timar sistemi ile üretim devamlı denetim altında olmuş, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için bol miktarda üretim yapılmasına özen gösterilmiş, üretim ve tüketim dengesinin korunması için ticarete sıkı bir

şekilde müdahalede bulunulmuştur. Devletin üretimdeki temel amacı, yurtiçi ihtiyaçları karşılamak olmuş, ihracat bir amaç olarak görülmemiştir.

Buna karşılık ithalat Osmanlı Devleti'nde kısıtlamaya uğramamış, serbest bırakılmıştır. Az üretilen ve ihtiyacı söz konusu olan veya hiç üretilmeyen malların ithal edilmesine sıcak bakılmıştır.

Osmanlı Devleti çok güçlü olduğu dönemlerinde bile ithalata kısıtlama getirmemiş, aksine onu daha da güçlendirmiş, gelişip yerleşmesine müsaade etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ticari öncelikleri ile Avrupa ve Dünya ticaret öncelikleri farklı ve birbirine zıt bir yapıya sahip olmuştur. Osmanlı için iç ve dış ticaret amaçtan daha çok bir araç olarak görülmüştür. İthalat, özellikle gümrük gelirleri elde etmek için desteklenerek bir araç haline getirilmiştir. İç piyasada bir azalma, sıkıntı ortaya çıktığında ise ihracat durdurularak müdahale edilmiştir.

Avrupa ülkelerinin ticaret anlayışı 15. yüzyıldan itibaren değişerek merkantilist iktisat teorisi ortaya çıkmıştır. Buna göre bolluk ve rahat bir hayatı, sermaye ve istihdamı temin etmenin üretim ile değil ticaret ve paraya çevrilecek her türlü mal ile mümkün olacağı öngörülmüştür. Bu düşünce doğrultusunda Batı ülkeleri ithalatı sınırlayarak ihracatın artırılmasını öne çıkarmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin iktisadi prensipleri Avrupa'nın merkantilist iktisadi anlayışı birbirlerini davet eden bir ticaret ortamı yaratmıştır. Bu ortamı Avrupa Devletleri çok iyi değerlendirerek, Osmanlı Devleti'nin ticareti teşvik etme düşüncesini de kullanarak büyük bir iştahla Osmanlı Devleti ile ticarete başlamışlardır.

Osmanlı Devleti de Avrupa ülkelerinin gemilerine, tüccarlarına ayrıcalıklar tanımaya çekinmemiştir. Bu yabancı ülke vatandaşları zamanla aldıkları ayrıcalıklarla liman kentlerinde yaşayan "Mustemin" adı verilen Avrupa tüccarlarının Osmanlı ticaretinde söz sahibi olmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendi iç ve dış ticaretindeki müdaleci anlayışı kendi vatandaşları içinde tüccar sınıfının oluşmasına ve sermaye birikimi yaratılmasına fırsat vermemiş, Müslüman tebaa ticarete gelişim gösterememiştir.

Osmanlı Devleti'nde yer değiştirme fikrine aykırı olan nizam (düzen) fikri yani her sınıfın olduğu yerde faaliyet gösterme prensibine aykırı olduğu için sermaye sahibi yatırımcı tüccarın ortaya çıkması tehlikeli görölmüştür. Ayrıca Müslümanlık bir tüccar dini olmakla beraber (hadis: rızkın 9/10'u ticarettedir), Osmanlı Devleti'nde toplumsal yapı içinde tüccarlar değerli ve mevki sahibi olarak görölmemiş, ticaret iyi bir zanaat sayılmadığından Yahudi, Rum, Ermeni kişiler ticareti ele geçirmişlerdir.

Ancak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 16. yüzyılın başlarına kadar güçlü olduğu dönemde imtiyaz ve kapitülasyonların tamamen olumsuz sonuçlar yarattığını da söylemek zordur. Çünkü bu dönemde imtiyazlar karşılıklı yani çift taraflı olarak verilmiştir. Bu dönemde imtiyazların en olumsuz sonuçlar oluşturması gümrük vergilerinde olmuştur. İç gümrüklerin kaldırılması ile küçük zanaatkârın ve esnafın çöküşü başlamıştır. Bu çöküşü Müslüman esnaf ve zanaatkârlarla birlikte sürekli Osmanlı Devleti içinde yaşayan zimmi gayrimüslim esnaf da yaşamıştır. Zamanla Osmanlı yurttaşı olan fakat Türk olmayan Ermeni, Yahudi, Rum gibi zimmi gayrimüslimler Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan yabancı devletlerin koruyuculuğu altına girerek aldıkları "Himaye Vesikaları" ile elde ettikleri imtiyazlardan yararlanarak Türklerden daha iyi şartlarda zengin bir hayat yaşamaya başlamışlardır. Rusya, Osmanlı uyruklu Ortodoks gayrimüslimleri koruyuculuğu altına aldığını ilan etmiş, Yunanistan himaye vesikaları dağıtmıştır.

Avrupa'da yaşanan Rönesans ve daha sonrasında sanayi devrimi sonucu Avrupa Sanayi'nin gelişmesi, Avrupa ölkelerinin hammadde ihtiyacının artmasın berabesinde getirmiştir.

Avrupa Devletleri hammadde ihtiyacını Osmanlı Devleti'nden tedarik etmeye başlamıştır. Elde ettiği hammaddeyi mamul olarak üreten Avrupa, Osmanlı Devleti'nin sanayisini ve üretimini de olumsuz etkilemiştir. Hammadde verip yüksek fiyatla Avrupa'dan mamul ürün alan Osmanlı Devleti'nde dış ticaret dengesi de bozulmuştur.

Kapitülasyon ve imtiyazların ağır baskısı altında kalan Osmanlı Devleti ihtiyaçları artarken, bu ihtiyaçları karşılayacak gelirleri yaratamamıştır. Çünkü kaynaklar yabancıların eline geçmiş, yabancıların vergi yükümlölüğü olmaması

nedeni ile vergi geliri elde edilememiştir. Vergi gelirlerini artırmak için planlamalar yapılmış, yabancılardan talep edilen vergiler Avrupa'nın iktisadi ve siyasi yönden güçlü devletlerinin diplomatik baskıları sonucu kabul ettirilememiştir. Devlet mali ihtiyaçlarını ortadan kaldıracak politikalar yaratamaz hale gelmiştir.

Bu durum Osmanlı Devleti'ni mali ihtiyaçlarını borçlanma yolu ile gidermeye yöneltmiştir. Devlet içinde önemli imtiyazlar elde eden yabancı tüccarlar ve kendi vatandaşı olan gayrimüslim tüccarlar Osmanlı Devleti'nin borç almak için başvurduğu ilk zenginleşmiş sarraflar olmuştur. Bu sarraflar zamanla daha da zenginleşerek Osmanlı Devleti'ne borç veren bankerler haline gelmişlerdir (Galata Bankerleri). Avrupa Devletleri'nin özellikle İngiltere ve Fransa'nın baskıları ile Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim vatandaşlara önemli ayrıcalıklar tanınmış, Osmanlı toplumu içinde üstün bir sınıf haline gelmişlerdir. Bu durumun gerçekleşmesinde Tanzimat Döneminde, Tanzimat Fermanı her ne kadar devletin yeniden yapılanması için iyi niyetle hazırlanmış bir düzenleme olsa da, 18 Şubat 1856'da hazırlanan Islahat Fermanı, Avrupa Devletleri'nin talepleri doğrultusunda gayrimüslim vatandaşlara önemli haklar tanıyarak, Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtarmak amacıyla yayınlanmıştır. Bu fermanın 1853-1856 yıllarındaki Kırım Savaşı'nın İngiliz ve Fransızların müttefik olması ile kazanılması sonucu kronolojik açıdan yayınlanma tarihi de dikkat çekicidir. Kırım Savaşı ile büyük mali bunalım içine giren Osmanlı Devleti almış olduğu dış borçlarla mali ihtiyaçlarını da karşılayamamıştır. Devletin bastığı paraların (Kaime) değer kaybetmesi, toplumsal huzursuzluklar, bir finans kuruluşu ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Piyasadaki değersiz kaimelerin toplanması Osmanlı Devleti'nin birinci amacı olmuş, ancak bunu sağlayacak kaynak bulunamamıştır. Durumu gören Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'nin kaynak ihtiyacını bireysel zenginliğe sahip devlet içindeki bankerler tarafından karşılanamayacağını anlayarak bir bankanın kurulması yönünde adımlar atmıştır.

İngiltere kraliçesi Victoria, 24 Mayıs 1856'da Ottoman Bank'ın kurulması için ferman yayınlamıştır. Burada dikkat çeken bir başka sonuç 28 Şubat 1856 Islahat Fermanından yaklaşık üç ay sonra 24 Mayıs 1856'da Ottoman Bank'ın kurulmasıdır. Bu Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerindeki tahakkümünü çok açık bir şekilde göstermektedir. Daha sonra bu banka İngiliz ve Fransız

ortaklığı ile Bank-i Osmani-i Şahane ismini alarak Osmanlı Devleti'ne borç ve avanslar vererek, devletin iktisadi ve mali yapısı üzerinde söz sahibi olmuştur.

1877-1878 yıllarında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Osmanlı Devleti'ni derin bir mali zorluk içine itmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşında Bank-i Osmani-i Şahane'nin Osmanlı Devleti'ne mali yardımda bulunmaması savaşın yarattığı mali sıkıntının aşılmasını daha da zorlaştırmıştır. Dışarıdan kaynak bulma ve içeride para basma yoluna giden Osmanlı Devleti mali anlamda çöküşünü hazırlamıştır.

15 Ekim 1881 tarihine gelindiğinde Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmiştir (Moratoryum). Muharrem ayında alınan karar olması nedeni ile Muharrem kararnamesi olarak tarihe geçen bu kararname ile 20 Aralık 1881'de Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) kurulmuştur. Yabancıların ve Osmanlı Bankası yöneticilerinin idaresinde olan bu kuruluş, Devlet otoritesini sarsmış, halkın devlete olan güvenini olumsuz etkilemiş, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde tahakkümünü artırarak iç işlerine müdahale etmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin tüm gelirlerine el koymasına rağmen Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi borçların tasfiyesini sağlayamamış, Osmanlı Devleti'nin mali ve iktisadi çöküşünü hızlandırmıştır. 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ile Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin yetkisine son verilmiştir. Ancak Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nden kalan borçlar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından 1954 yılına kadar ödenerek sonlandırılmıştır.

Osmanlı Bankası, Milli Mücadele sırasında Ankara Hükümeti'ne mali yardımlarda bulunmuş avanslar vermiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin avans verme, para basma ve merkez bankası görevini de bir müddet sürdürerek 10 Mart 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile yapılan anlaşma sonucu Bank-i Osmani-i Şahane ismi Osmanlı Bankası olmuş ve bankanın emisyon imtiyazına son verilmiştir. Ancak Osmanlı Bankası, Merkez Bankası 1931 yılında faaliyete başlayıncaya kadar hazine işlemlerine devam etmiş, devlet bankası olma niteliğini sürdürmüştür. 1951 yılında yapılan bir anlaşma ile Osmanlı Bankası tamamen ticari bir banka statüsüne geçerek faaliyet göstermeye devam etmiştir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ticari ve yabancı sermayeli bir banka olarak faaliyetini sürdüren, Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazları 19. ve 20. yüzyılın başına kadar devam ettiren bu imtiyazlı banka 1996 yılında Garanti Bankası tarafından satın alınarak Türk sermayeli bir banka olmuş, 21. yüzyılın başına kadar varlığını sürdürmüştür.

Üç asırda iz bırakan bu banka Türk Sermayeli bir banka olduktan sonra, ekonomik konjonktür (görünüm) ve kötü yönetim neticesi 2001 yılında Garanti Bankası ile birleştirilerek tarih sahnesinden çekilmiştir.

Sonuç olarak, ekonomi bilimi ve finansman konularında alt yapısı olmayan Osmanlı Devleti'ni, imtiyaz ve kapitülasyonlar iktisadi ve siyasi açıdan derinden etkilemiş, devletin yıkılmasını hızlandırmış, Osmanlı Devleti'nden itibaren uzun süreli imtiyazlı bir banka olan Osmanlı Bankası da faaliyetini Cumhuriyet döneminde de sürdürmeyi başarmıştır. Ancak, Türk sermayeli bir banka olduktan sonra kötü yönetim ve iktisadi konjonktürdeki olumsuzluklar sonucu tarihe karışmıştır.

5.2. Öneriler

Toplumlar nüfus artışı ile ihtiyaçlar artıkça diğer toplumlar ile ilişki kurmak zorunda kalmış, ticaret doğmuştur. İhtiyaçlarını gidermek için mübadele yolu ile çift taraflı, karşılıklı menfaat anlayışı ile ilişkiler başlamıştır. Karşılıklı menfaatler dahilinde alışveriş yapılarak barış ve huzur sağlanma amacı ülkelerin temel prensipleri olmalıdır.

Ancak Merkantilist düşünce ve kapitülasyonların ortaya çıkması ile düzen bozulmuştur. İhtiyacından çok üretip satarak para kazanmak yeterli olmamış, paraya çevrilebilen her türlü malın ticareti ile daha çok kâr elde etme amacı ortaya çıkmıştır. Elde edilen kâr ile daha çok sermaye yaratılıp, daha az gelişmiş toplumlar üzerinde iktisadi tahakküm başlamıştır. Üretim ve tüketim dengesini koruyan toplumlar, sermaye birikimi olan, sanayisi gelişmiş ülkelerin ürettikleri malları daha az maliyetle ucuza üretip satmaları sonucu zor durumda kalmışlar, dışa bağımlı hale gelmişlerdir.

Toplumların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri, iktisadi açıdan bağımsız olmaları son derece önemlidir. Bilimsel alışmalar, Ar-Ge alışmaları temel amaç edinilmeli, elde edilen bilgiler doğrultusunda toplumun refahı için kullanılmalıdır. Tketilenden daha çok üreterek ve teknolojik yatırımlarla daha ucuza üreterek kazanç elde edilmeli ve sermaye yaratılarak yatırımlara kaynak hazırlanmalıdır.

Cumhuriyetin ilanından sonra yabancı devletlerin Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinde yine imtiyaz talepleri söz konusu olmuştur. Bu talepleri ve tartışmaları dönemin gazete kuprlerinde görmek mümkündür. nemli olan ticari ilişkinin karşılıklı menfaat ilkesine dayanmasıdır. Günümüz dünya ekonomik konjonktüründe zelleştirme, yabancı sermaye, global-küresel dünya kavramları daha çok kullanılmakta, ancak gelişmiş lkelerin amacı bu kavramlar doğrultusunda hiç şüphesiz menfaat elde etmektir. Talepkr olan bu ülkelere karşı dikkatli ve hazırlıklı olmak, lkelerin iktisadi ve siyasi bağımsızlığı için büyük önem taşımaktadır.

Yatırımların finansmanı için bankacılık sektörü önem arz etmektedir. Osmanlı Bankası da Türk Bankacılık sistemi için bir rehber olmuştur.

Uzun yıllar imtiyazlı bir banka olarak hem Osmanlı Devleti'nde hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde faaliyet gösteren Osmanlı Bankası, bankacılık sektörünün oluşmasında ve gelişmesinde hiç şüphesiz büyük katkı sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu tecrübeden yararlanarak ülkenin kalkınması, Türk girişimcilerin desteklenmesi, ülkenin sanayileşmesini sağlamak amacıyla milli bankalar kurulmasını sağlamıştır. Devletin belirlediği milli iktisat politikaları çerçevesinde bu milli bankalar birçok projeye destek vererek ülkenin sanayileşmesi yolunda önemli rol oynamıştır.

Anadolu'da kurulan birçok yerel bankalar da çiftçilere, köylülere, esnaf ve zanaatkrlara, girişimcilere kredi finanse etmişlerdir. Kurulan bu milli bankaların yatırımları ile ülkede faaliyet gösteren yabancı sermayenin hakimiyetinde olan iş alanları millileşmeye başlamış, ülkenin ihtiyaçları yerli üretim ile karşılanır duruma gelmiştir.

Ancak hali hazırda bankacılık sektöründe çok sayıda yabancı ortaklı ve yabancı sermayeli banka Türkiye'de faaliyet göstermektedir. Bu bankaların varlığı

önemli olup, ülke ekonomisine sağladığı fayda, iktisadi katkı da önemlidir. Bankaların sınırsızca yabancı ortaklı veya tamamen yabancı sermayeli olması tartışılmalıdır.

1996 yılında imtiyazlı bir banka olan Osmanlı Bankası'nın tamamen yerli sermayeli bir banka olan Garanti Bankası tarafından satın alınması önemlidir.

133 yıl Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yabancı sermayeli bir banka olarak faaliyet gösteren bu bankanın sadece 5 yıl Türk sermayeli olarak varlığını sürdürmesi ve 2001 yılında tarih sahnesinden çekilmesi üzücüdür. Sermayenin doğru kullanılmasına, işletme ve kurumların profesyonel anlayış ile yönetilmesine önem verilmelidir. Tarihi süreç içerisinde imtiyazlar ve kapitülasyonlarda göstermiştir ki ihtiyaç olan hizmet ve ürünleri Türkiye kendisi üretmeli, kendisi finanse etmeli ve bu sayede iktisadi açıdan güçlü olmayı başarmalıdır.

Son söz olarak iktisadi açıdan güçlü ve bağımsız olunamadığı takdirde tam bağımsız olmanın mümkün olmayacağıdır.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. ve Kılıç, R. (2011). Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonların iktisadi ve siyasi perspektiften analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 1-21.
- Akbaş, H. E., Bozkurt, S. ve Yazıcı, K. (2008). Osmanlı Devleti'nde Lonca Teşkilatı yapısı ve yönetim düşüncesi ile karşılaştırması. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, 165-201.
- Akyıldız, A. (2003). *Para pul oldu Osmanlı'da kağıt para, maliye ve toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Al, H. (2000). Dersaadet Bankası'nın kuruluşu. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 80, 18-22
- Al, H. (2011). *Osmanlı Devleti'nde kambiyo istikrarı uygulaması*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Apak, S. ve Tay, A. (2012). Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki finansal sisteminde Osmanlı Bankası'nın yeri ve faaliyetleri. *MUFİTAD Dergisi*, 3, 63-103.
- Armaoğlu, F. (1991). Amerikan belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika. *Belleten Dergisi*, 55 (213), 483-527.
- Atalay, M. (1954). *Türk milli bankacılığı*. Ankara: Yıldız Matbaası.
- Autheman, M.A. (1988). *Osmanlı Bankası'nın tarihçesi*. İstanbul: Mas Matbaacılık
- Autheman, A. (2002). *The imperial Ottoman Bank*. İstanbul Ofset Basımevi.
- Aysan, M.A. (2014). *Atatürk dönemi ekonomi politikaları*. İstanbul: Minval Yayınları
- Aytemur, A.M. (2005). Osmanlı Bankası'nın tarihçe ve mimarisi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 15, 1-20.
- Balcı, D. (2023). Türk Devlet geleneğinde ahilik teşkilatının yeri ve önemi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6 (3), 954-965.

- Bayraktar, K. (2002). Osmanlı Bankasının kuruluşu. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 71-88.
- Berkes, N. (1975). *100. soruda Türkiye iktisat tarihi 2*. İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Berkes, N. (1976). *100. soruda Türkiye iktisat tarihi 1*. İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Buluş, A. (2012). *Türk iktisat politikacılarının tarihi temelleri*. Konya: Talep Yayınları.
- Cipollo (2012). *Dünya nüfusunun iktisat tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Clay, C. (2000). *Gold for the sultan*. Londra: MPG Books.
- Cumhuriyet Gazetesi (2001). *Garanti sınıf atladı*. 17 Ekim 2001.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1279). *Bank-i Osmani-i imtiyaz fermanı. Paris sefaretine*. Belge Tarihi: H-01.11.1279.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1280a). *Bank-i Osmani-i için bina temini*. Belge Tarihi: H-18.01.1280.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1280b). *İzmir'de Bank-i Osmani-i üzerine çekilen kambiyo ve poliçelerin hükümet tarafından mühürlenmeyenlerinin kabul olunmayacağı*. Belge Tarihi: H-22.03.1280.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1283). *Bank-i Osmani-i istikrazatında metelik ve altın uygulamasının hazineyi zarara sokmayacak şekilde tanzimine ilişkin matbu nizamname*. Belge Tarihi: H-29.03.1283.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1808). *Sened-i ittifak sözleşmesi (Hatt-ı Hümayün (HAT))*. No. 35242.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1856). *Islahat fermanı. İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)*. 10.245.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (1863). *Bank-i Osmani-iye Devlet-i Aliyye'ye doksan bin dokuz yüz on lira sterlin ikraz mukavelenamesi*. Belge Tarihi: M-31.12.1863.
- Çakıcıoğlu Oban, R. (2007). Levanten kavramı ve levantenler üzerine bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22, 337-356.

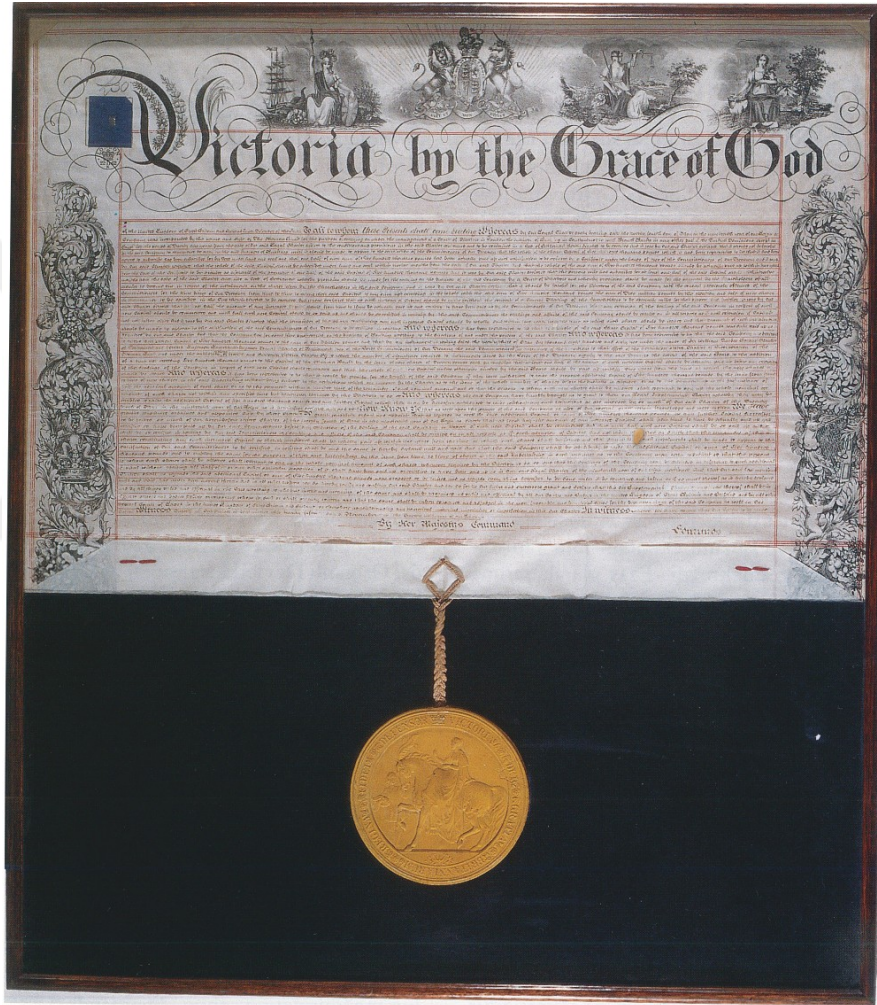
- Çelen, M. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ayanlar ve bir ayan ailesi olarak Katipzade ailesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Çobanoğlu, Ş. (1991). *Borç tuzacı ve ekonomik sömürü odakları*. İstanbul: Uhud Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Eldem, E. (1997). *135 yıllık bir hazine Osmanlı Bankası arşivinde tarihten izler*. İstanbul: Mas Matbaa
- Esirgen Örsten, S. (2010). *Osmanlı Devleti'nde yabancılara verilen kamu hizmeti imtiyazları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ferro, M. (2017). *Sömürgecilik tarihi*. Ankara: İmge Yayınları
- Genç, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hayta, N. ve Ünal, U. (2017). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Hulkiender, M. (2003). *Bir Galata bankerinin portresi: George Zarifi (1806-1884)*. İstanbul: Ofset Yayınevi
- Işıksal, C. (1968). Türkiye'de ilk bankacılık hareketi ve Osmanlı Bankası'nın kurulması. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 10, 72-79.
- İloğlu, S. (1998). *19. yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde ekonomik alanda gayrimüslimler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- İnalcık, H. (2011). *Osmanlı idare ve ekonomi tarihi*. İstanbul: İsam Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kallek, C. (2000). *İmtiyazat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt: 22 İstanbul.
- Kipal, U. ve Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli iktisat tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Koçu, R.E. (2016). *Tarihte İstanbul esnafı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Landes, D.S. (1998). *Kapitalizmin doğuşu*. İstanbul: İnsan Yayınları
- Malhut M. (2010). 20. yüzyıl başında imtiyaz kelimesi ile kapitülasyon kelimesinin tarihsel açıdan karşılaştırılması, incelenmesi. *History Studies International Journal of History*, 2 (2), 401-413.
- Malhut, M. (2011). *Meclis-i Mebusan'da imtiyazlar sorunu ve tartışmaları (1908-1914)*. Antalya: İlkin Ozan Yayınları.
- Manav, N. (2019). *Osmanlı maliyesi ve baltazziler*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık
- Milliyet Gazetesi (2001). *İkinci büyük banka doğuyor*. 17 Ekim 2001.
- Nazır, B. (2010). *Şehbender raporlarına göre I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ticareti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Nebioğlu, O. (1986). *Bir imparatorluğun çöküşü ve kapitülasyonlar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Ortabağ, E. (2017). *Osmanlı döneminde bankacılığın gelişimi ve regülasyon*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İ. (2015). *İmparatorluğun en uzun 100 yılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Osmanlı Bankası Arşivi (OBA) (1863). *4 Şubat 1863 Bank-i Osmani-i Şahane'nin imtiyaz mukavelesi*. Kod: CST069.
- Osmanlı Bankası Arşivi (OBA) (1947a). *24 Mart 1947 İzmir Ticaret Gazetesi, banknotların tedavüle çıkması ve geri ödenmesi ile ilgili ilan*. Kod: EMCER001.
- Osmanlı Bankası Arşivi (OBA) (1947b). *19 Nisan 1947 Le Rebutluqa Gazetesi Prof. Dr. Refii Şükrü Suvla'nın banknotların geri ödenmesi ile ilgili makalesi*. Kod: EMCER001.
- Öngör, Y.A. (2010). *Benden sonra devam*. İstanbul: Alametifarika Yayınları.
- Pamir, A. (2002). Kapitülasyon kavramı ve Osmanlı Devleti'ne etkileri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51 (2), 79-119.

- Pamuk, Ş. (1990). *100 soruda Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1550-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme 1820-1913*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Şahin, M. S. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Şişman, A. (1999). 1702-1708 tarihleri arasında Türk-Fransız ilişkilerinde konsolos arzlari ve bunlara ait hükümler. *Belleten Dergisi*, 63 (237), 509-557.
- Tabakoğlu, A. (2018). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

EKLER

EK-1: Ottoman Bank'in Kraliçe Victoria Tarafından Verilen Kuruluş Fermanı.

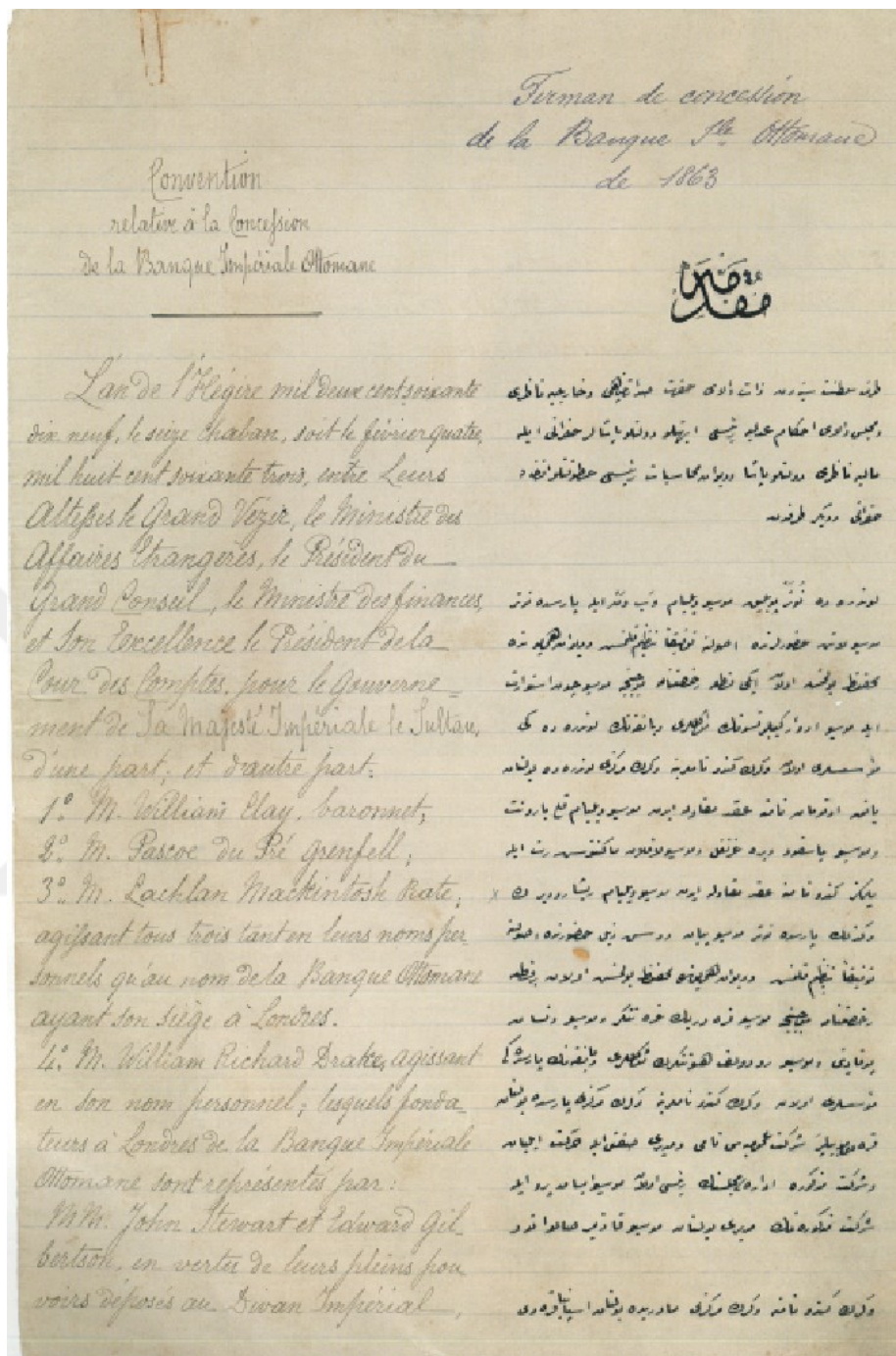

Ottoman Bank'in Kraliçe Victoria tarafından verilen kuruluş fermanı (Royal Charter), 24 Mayıs 1856. (OBA)

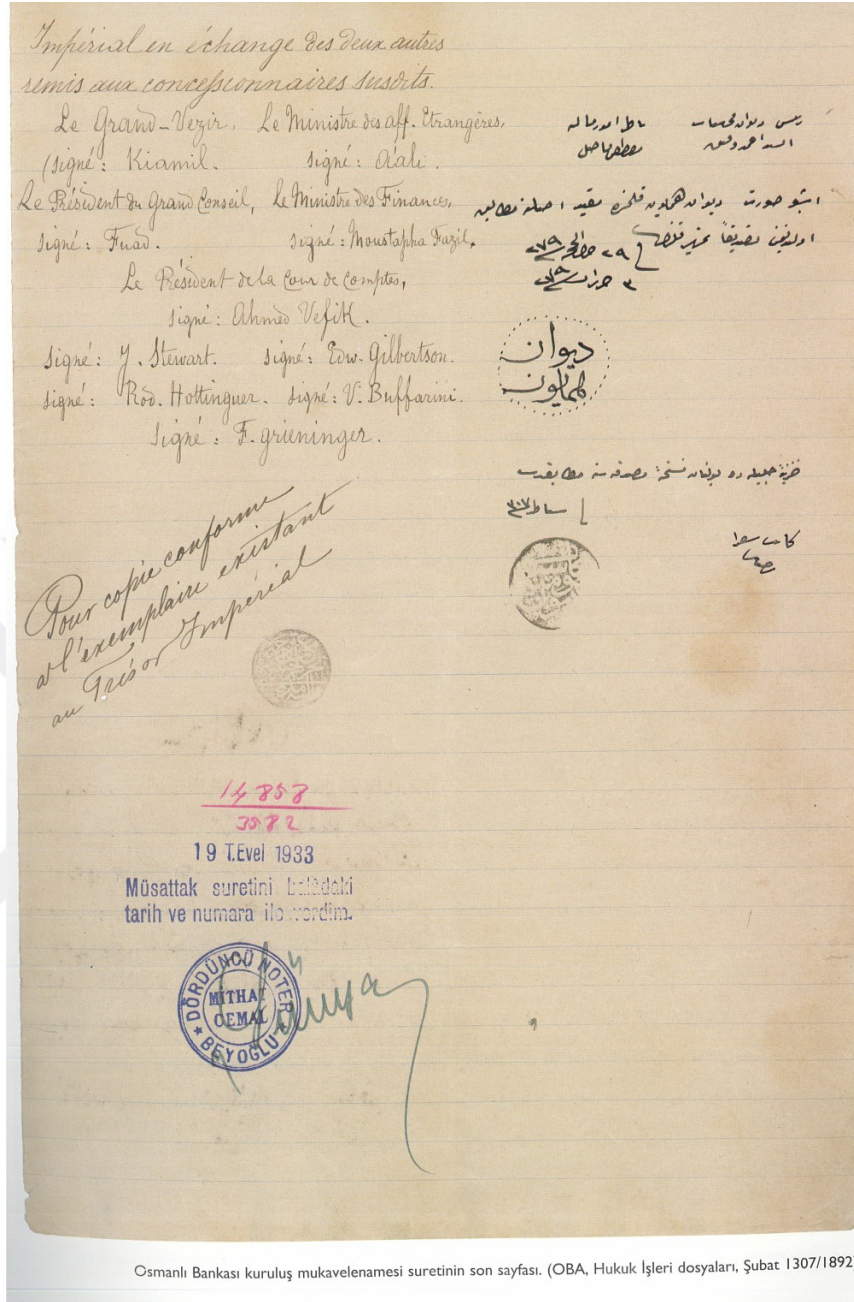
EK-2: Ottoman Bank'ın Kraliçe Victoria Tarafından Verilen Sermaye Artırım Fermanı

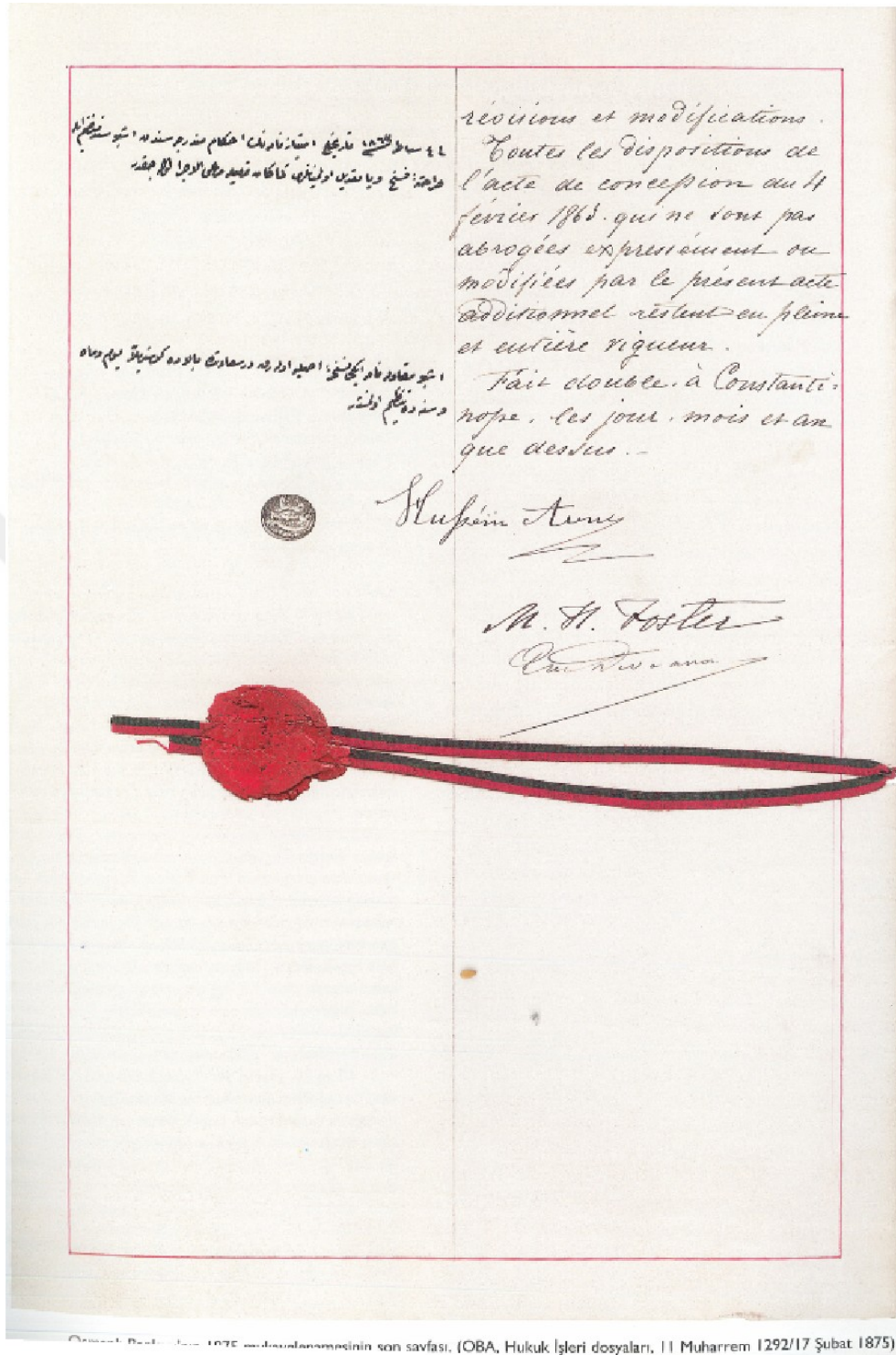
Ottoman Bank'ın sermayesinin 500.000 £'dan 1.000.000 £'a çıkarılması için Kraliçe Victoria tarafından verilen ferman (Royal Supplemental Charter), 25 Kasım 1862. (OBA)

EK-4: Osmanlı Bankası Kuruluş Mukavelesi Suretinin Son Sayfası

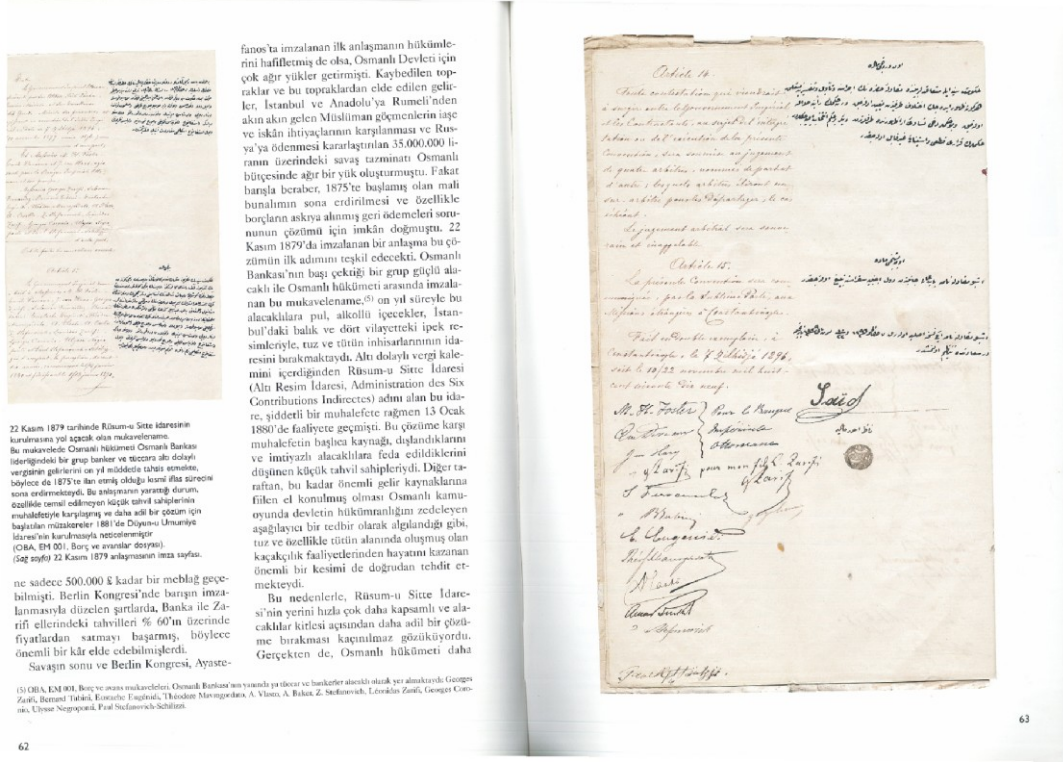

EK-5: Osmanlı Bankası'nın 1875 Mukavelesinin Son Sayfası

EK-6: Rüşum-u Sitte İdaresinin Kurulmasına Yol Açan 22 Kasım 1879

Tarihli Mukavele ve İmza Sayfası.

[illegible]

(Solda) Osmanlı Bankası banknotlarının altın karşılığında geri alınacağına dair 24 Mart 1947 tarihli İzmir *Ticaret Gazetesi*'nde yayınlanmış ilan.

(OBA, Genel Müdürlük dosyasları)

(Alta) 1947'de Osmanlı Bankası tarafından karşılığı altın olarak ödenerek tedavülден kaldırılan Sultan Reşad döneminde altı 5 liralık yarım bir banknotun ön ve arka yüzü. (Yusuf Levant koleksiyonu)

EK-8: 1 Ocak 1875 Tarihli 1 Altın Liralık Osmanlı Bankası Banknotu

20 Kânun-ı Evvel 1290 (1 Ocak 1875) tarihli 1 altın liralık Osmanlı Bankası banknotu. (Yusuf Levni koleksiyonu.)

EK-9: Osmanlı Bankası Parası Kaime

Osmanlı Bankası'nın emisyon kitiyası askıya alındıktan sonra Osmanlı Devleti tarafından basılan kaime örnekleri: (Üstte) 4 Şubat 1332 (17 Şubat 1917) tarihli 25 liralık ve (altta) 28 Mart 1332 (10 Nisan 1916) tarihli 25 liralık kaimeler. (OBA, iptal edilmiş banknotlar)

EK-10: 1875 Tarihli 1 Liralık Kesilip İptal Edilen Banknotlar

Osmanlı Bankası banknotlarının kesilerek iptal edilmiş örnekleri

Osmanlı Bankası arşivinde ortaya çıkan altı adet sandık içinde desteler halinde bağlanmış birinci serinin 200 kuruşluk, ikinci serinin 5 liralık ve 1875 tarihli 1 liralık banknotlardan iptal edilmiş banknot parçalarına rastlanmıştır. (Sayfa 99) Bu banknotların hepsi iptal edilmiş ve sonradan da bir bölümleri (banknotun altında bir veya üçte biri) kesilerek desteler halinde muhafaza edilmiştir. Bu durum, banknotların kalan kısımlarının muhtemelen yakılarak imha edildiklerini düşündürmektedir. Sadece bir bölümün muhafaza edilmiş olması, söz konusu bölümün numarası içermesi ile izah edilebilir. Bunların dışında daha büyük üç adet iptal edilmiş parçaya da rastlanmıştır.

(Sağda, yukarıdan aşağıya) Birinci seri 200 kuruş, ikinci seri 5 lira ve 1875 tarihli 1 liralık kesilerek iptal edilmiş banknot örnekleri, (SOLA, iptal edilmiş banknotlar)

EK-11: Osmanlı Bankası Şube Listesi

Osmanlı Bankası şubelerinin kronolojik listesi (Autheman, a.g.e., s. 274-275):

1856: Londra, İstanbul, İzmir, Kalas (kap. 1866), Beyrut (kap. 1921)	1904: Dedeoğlu (kap. 1914), Kavala, Eskişehir, Akşehir, Trabluşşam (kap. 1921), Kudüs
1861: Bükreş (kap. 1866)	1905: Nazilli (tekrar), Bandırma, Bilecik, Yafa
1863: Selânik, Aydın, Afyon Karahisar (kap. 1880), Manisa, Larnaka	1906: İskeçe (kap. 1914), Erzurum, Giresun, Kütahya, Antep, Silifke (kap. 1907), Mağosa, Hayfa, Trablusgarp (kap. 1912)
1865: Isparta	1907: Adapazarı, Musul, Minye
1867: İskenderiye	1908: Tarsus, Humus (kap. 1921)
1868: Paris	1909: Gümülçine (kap. 1914), Tekirdağ
1869: Antalya	1910: Sufli, Drama (kap. 1921), Seres (kap. 1921), Yanya (kap. 1921), Kayseri, İnebolu, Ordu, Geyve, Bolvadin, Mansure
1872: Port-Saïd	1911: Manchester, İskodra (kap. 1914), Rodos (kap. 1921), Diyarbakir, Harput/Mamuret-ül-Aziz, Bitlis, Van, Ceyhan, Sayda (kap. 1921), Hüdeyde (kap. 1921), Bingazi (kap. 1912)
1875: Rusçuk (kap. 1880), Edirne, Bursa, Şam (kap. 1921)	1912: Bolu, Urfa, Sandıklı, Söke, Cidde (kap. 1916)
1878: Filibe (kap. 1899)	1913: İskenderun (kap. 1921)
1879: Lefkoşe, Limasol	1914: Çanakkale, Zahle (kap. 1921)
1880: Varna (kap. 1882)	1916: Marsilya
1881: Nazilli (kap. 1898)	1919: Hama (kap. 1921)
1886: İstanbul - Yeni Cami	1920: Kerkük, Aşar, Tünus, Kirmanşah
1889: Adana, Konya	1921: Baf, Troodos
1890: Sofya (kap. 1899), Denizli, Muğla	1922: Beytüllahim, Ramalla, Nablus, Hamedan, Tahran
1891: İstanbul - Beyoğlu, Balıkesir, Uşak, Samsun, Trabzon	
1892: Rusçuk (tekrar, kap. 1899), Mersin, Bağdat, Basra	
1893: Ankara, Halep (kap. 1921)	
1898: Midilli (kap. 1921)	
1899: Kastamonu, Sivas	
1903: Manastır (kap. 1914), Üsküp (kap. 1914)	

EK-12: 27 Ekim 1968 Hürriyet Gazetesi Cezayir Büyükelçisi İsmail Soysal'ın Osmanlı İmparatorluğu Fransa'ya Büyük İmtiyazlar Tanıyor Adlı Yazısı

EK-13: 26 Temmuz 1975 Tarihli Hürriyet Gazetesi Amerikalılara Tanınan İmtiyazların Kaldırıldığına Dair Haber

EK-14: 7 Eylül 1970 Tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Japonlara İmtiyazlar Tanındığına Dair Haber

EK-15: 26 Ocak 1968 Tarihli Son Baskı Gazetesi'nin Boraks İmtiyazları ile İlgili Haberi

EK-16: 1 Aralık 1970 Tarihli 59 Sayılı Haftalık Devrim Gazetesinin Yabancı Doktorlara Tanınan İmtiyazlar İle İlgili Haber

